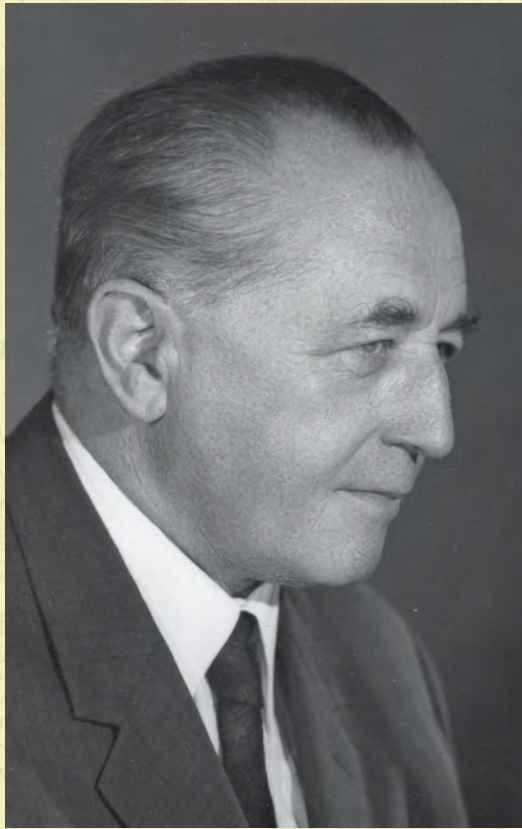

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASZTERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Török Enikő: Kataszteri álláshirdetések és álláspályázatok az 1850–1860-as években
- Kiss Márton: A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században
- Timár Gábor: Egy sosem lett vasútvonal: Trianon utáni határkijelölés a Börzsöny északi peremén
- Bendefy István: Dr. Bendefy László (1904–1977) mérnök és geológus emlékezete
- NKFIA-pályázatok
A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (K 132475, K 132609)
„Négyzetkaszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 850–1918 (K 132723)

■ Bendefy László észlelést végez Tihany környékén az 1950-es években. A kép jól illusztrálja, hogy a méréshez hány ember közreműködésére volt szükség, a napernyőtartó fiútól kezdve a figuránszón át a mérnökig

■ Bendefy László a Délszláv Tudományos és Művészeti Akadémia tagjainak társaságában, Zágráb, 1968. L. ehhez Bendefy István cikkét

■ ■ ■ SOKARCÚ MÉRNÖKÖK

A katasztertörténeti kutatások meghatározó témacsomópontjai között kiemelkedő helyet foglal el a szervezet tagolódása és térbeli elhelyezkedése, a tisztviselői karának rekrutációja, képzettsége, szakértelme és tudásának sokféle felhasználása, valamint egyes kiemelkedő mérnökszemélyiségek gazdag életútjának bemutatása.

A *Catastrum* mostani száma a magyarországi kataszteri felmérés 19–20. századi történetére vonatkozó mindegyik említett témában nyújt olvasnivalót. Bendefy László életrajza olyan nagyívű, hogy az csak terjedelmes tanulmányban volt összefoglalható. A cikk illusztrációs képanyaga szinte kizárólag magángyűjteményből származik, ami ráirányítja a figyelmet arra, hogy a közgyűjteményekben őrzött iratok mellett nem lebecsülendő – feltárandó és közkinccsé teendő – történeti érték van a magánosoknál.

A katasztertörténeti kutatások jelentőségét mutatja, hogy két, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal által támogatott projekt is fut a Magyar Nemzeti Levéltár munkatársainak vezetése alatt. Míg korábban a projektterveket adtuk közre, ezúttal – a korábbi gyakorlatot követve – az éves szakmai beszámolókat ismertetjük.

■ ■ ■ ■ ■

■ ■ ■ TARTALOM

Török Enikő: Kataszteri álláshirdetések és álláspályázatok az 1850–1860-as években	3
Kiss Márton: A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században	15
Timár Gábor: Egy sosem lett vasútvonal: Trianon utáni határkijelölés a Börzsöny északi peremén	23
Bendefy István: Dr. Bendefy László (1904–1977) mérnök és geológus emlékezete	31
NKFI-pályázat: A magyarországi hódoltság és hódoltsági peremvidék kataszteri iratainak (tapu-defter) feldolgozása II. (K 132475, K 132609). Szakmai beszámoló az első évről (2019–2020)	57
NKFI-pályázat: „Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723). Szakmai beszámoló az első évről (2019–2020)	62

CATASTRUM ■ Évnegyedes katasztertörténeti folyóirat ■ VIII. évfolyam, 2. szám

A címlapon: Dr. Bendefy László (1904–1977) mérnök 1967-ben. L. ehhez Bendefy István cikkét

Alapítva: 2013 ■ Megjelenés gyakorisága: negyedévente ■ Alapító: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL)

■ Kiadó: Herman Ottó Intézet Nonprofit Kft. (HOI) ■ Címe: 1223 Budapest, Park u. 2. (info@agrarlapok.hu)

■ Felelős kiadó: Bozzay Péter ügyvezető ■ Telefon: (06 1) 362-8100, honlap: www.agrarlapok.hu

Szerkesztőbizottság:

Bozzay Péter (HOI), dr. Szinay Attila (Agrárminisztérium), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.)

Szerkesztőség:

Címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4. ■ E-mail: info@catastrum.hu ■ Honlap: www.catastrum.hu

 www.facebook.com/catastrum

Főszerkesztő: Reisz T. Csaba (MNL) ■ Felelős szerkesztő: dr. Török Enikő (MNL) ■ Szerkesztők: dr. Pásztai László (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum), Varga Felicián (Lechner Nonprofit Kft.) ■ Olvasószerkesztő: Reményi József Tamás ■ Kézirat-előkészítés: Dávid Ildikó

A szerkesztőség kéziratokat nem őriz meg és nem küld vissza.

A nyomdai munkálatokat végezte: OOK-Press Nyomda, 8200 Veszprém, Pápai út 37/A

Előfizetés: a kiadónál ■ Előfizetés egy évre 6000 Ft, számonként 1500 Ft.

ISSN (papíralapú): 2064-5805 ■ ISSN (online): 2064-6542

SUMMARY

TÖRÖK, Enikő: Cadastral Job Advertisements and Job Applications in the 1850s–1860s

torok.eniko@mnl.gov.hu

When the technical cadastral work was launched, the General Directorate of Cadastre in Vienna was unable to provide the technical staff needed for the survey by redeploying technicians within the Empire, and therefore several job advertisements were published in various Imperial journals in the 1850s and 1860s. These advertisements also provided information on how to apply for a job, and required a baptismal certificate, certificates of education, work experience and good conduct.

KISS, Márton: Buildings of the Cadastral Survey Inspectorate of Pécs in the 20th Century

kiss.marton@mnl.gov.hu

During its decades of operation, the Pécs Survey Inspectorate has continued its activities in a number of buildings. The employees performed important tasks for the state and the city, but their work was 'secret' from the public. Its reason was that Pécs had not been known for its technical intellectuals, its identity was more strongly influenced by the humanities, law and medicine. Via the buildings used by the survey inspectorate, which has preserved the memory of its activities, we can learn about the 'hidden' engineering world of Pécs in the 20th century.

TIMÁR, Gábor: A Railway Line that Never Existed: Marking the Border on the Northern Edge of Börzsöny Mountains after the Treaty of Trianon

timar.gabor@ttk.elte.hu

It is a well-known fact that railways played a decisive role in several parts of the process of establishing the borders of the Hungarian state at Trianon. It is little known, however, that after the treaty had become into force, railway line plans were also found in the process of demarcating the borders on the spot, plans that were never implemented or were invented specifically to influence the demarcation of the borders. Let's visit the Hungarian–Slovakian border of the former County Hont, north of Budapest.

BENDEFY, István: In Memory of Dr László Bendefy (1904–1977), Engineer and Geologist

ibendefy@t-online.hu

After leaving a successful career as a museum officer, the ambitious László Bendefy/Benda the younger, immediately recognised the geological context of his engineering work, and with this dual vision he was able to meet all expectations, whatever the task was. Bendefy's energy can also be characterised by his ability to make lasting contributions in the field of history, a subject far removed from his field of study. His in-depth knowledge of the Hungarian land was the firm foundation of his work.

Sz. SIMON, Éva: Processing of Cadastral Documents (tapu-defter) of the Hungarian Occupation and Subjugation Periphery II. (K 132475, K 132609). Professional Report on the First Year (2019–2020)

sz.simon.eva@mnl.gov.hu

The four-year project covers the Ottoman censuses (mufassal-defters, timar-defters, timar-ruzhnamches, dzizje-defters) of the Szeged, Szekcső, Szekszárd and Koppány sandsacs (the areas of Bács-Kiskun, Csongrád Counties, Bácska area of Vojvodina, the northern parts of Tolna and Somogy Counties, as well as the southern parts of Fejér and Veszprém Counties) by compiling databases of comparable Hungarian portal censuses and the work is being continued by visualizing the data to make the 16th and 17th century cadastral records available. Professional report on the first year.

REISZ, T. Csaba: "Square Cadastre": The Cadastre of the Maps and Records of the Hungarian Cadastral Survey, 1850–1918 (K 132723). Professional Report on the First Year (2019–2020)

The four-year project prepares the cadastre of the maps and records of the Hungarian cadastral survey. It explores the survey supervision records kept in the Baranya County Archives and in the Hajdú-Bihar County Archives of the National Archives of Hungary (NAH), digitizes and makes the cadastral land registers kept in the NAH Central Archives, and the cadastral records of the collections of Vienna, Pozsony/Bratislava and Marosvásárhely/Târgu Mureş available. Professional report on the first year.

TÖRÖK ENIKŐ

*Kataszteri álláshirdetések és állaspályázatok az 1850–1860-as években**

A magyarországi kataszteri munkálatok megindulása, vagyis 1850-ben az ideiglenes földadó (provizórium) megállapításához kapcsolódó dűlönkénti felmérés, majd 1856-tól a részletes felmérés nagy számú műszaki szakember, szakhivatalnok állami alkalmazását igényelte. Kiválasztásuknál a szakképzettség nagyon fontos szerepet játszott, ugyanakkor a mérnökhány lehetővé tette, hogy a szervezetten belül is el lehessen sajátítani a munkához szükséges ismereteket. Az állami hivatalok többségével ellentétben ez ideiglenes foglalkoztatást jelentett a beosztottak számára.

A provizórium álláshirdetése

Az ideiglenes földadó megállapításához szükséges műszaki munkálatokhoz csaknem 300 mérnökre volt szükség Magyarországon, Erdélyben, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban, 1851-ben pontosan 291 alkalmazottal számoltak. A mérnökök egy része az – 1824 és 1830, valamint 1844 és 1854 között részletesen felmért – Galíciából áthelyezett, asztalvezetésre alkalmas segédek közül (pl. Anton Hončík), másik része a helyi mérnökök köréből (pl. Vass Imre) került ki. Különösen Erdélyben jelentett problémát az álláshelyek (1851-ben 63) betöltése, így nem meglepő,

hogy 1850-ben Erdélybe kerestek mérnököket a lapokban megjelentetett álláshirdetésben.¹

A *Gazeta Lwowska* 1850. május 21-én és 22-én, német nyelven megjelent hirdetését április 24-én írta alá Ludwig von Wohlgemuth (1788–1851), Erdély katonai és polgári kormányzója Nagyszebenben. A március 4-i pátensre hivatkozva kerestek személyzetet Erdélybe az ideiglenes földadó bevezetéséhez szükséges munkálatokra a következő munkakörökbe: becslőfelügyelő, becslőbiztos, becslősegéd, erdőbecslő és mérnök. Hangsúlyozták, hogy ideiglenes, határozott időre szóló foglalkoztatásról, munkaviszonyról van szó. A mérnökök munkakörébe tartozott, hogy a becslőbiztosokat segítsék a felmérési munkarészek ellenőrzésében és használatában, valamint felméréseket végezzenek az utasításban meghatározott módon.² A hirdetésben a javadalmazásra is kitértek, kétforintos napidíjat ígértek, ingyenes szállást a felmérés helyszínén, valamint az utazási költségek megtérítését.³ A pályázóktól műszaki ismereteket vártak, vagy az iskolai végzettséget kellett bizonyítani, vagy a korábbi megbízóktól kellett igazolást hozni az elvégzett műszaki felmérésekről. Pályázati feltételként szabták az országnak megfelelő nyelvismeretet, de erről részletesebben nem írtak. A pályázatban fel kellett tüntetni az életkort és a lakhelyet, va-

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015, 2017) és a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíj (2019) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

1 TÖRÖK ENIKŐ: A mérnökök feladatai a dűlönkénti felmérésnél. *Catastrum*, 4. (2017), 1:4., 6. (= TÖRÖK, 2017). TÖRÖK ENIKŐ: A Temesi Bánság és Erdély tartományterképei a dűlönkénti felmérés alapján. *Catastrum*, 3. (2016) 3:37. RUMPLER, HELMUT: Vorwort. *Der Franziszeische Kataster im Kronland Bukowina Czernowitzer Kreis (1817–1865). Statistik und Katastralmappen*. Hg.: RUMPLER, HELMUT – SCHARR, KURT – UNGUREANU, CONSTANTIN. Wien–Köln–Weimar, 2015. 15. (= RUMPLER, 2015). TÖRÖK ENIKŐ: Cseh mérnök Erdélyben: Anton Hončík. *Catastrum*, 6. (2019) 1:19–24. TÖRÖK ENIKŐ: „Gömör ’s hazánk alvilágának” felmérője: Vass Imre mérnök. *Catastrum*, 5. (2018) 2:3–17. REISZ T. CSABA: Külföldi mérnökök a magyarországi kataszteri felméréseknél. *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk.: KÁDÁR ZSÓFIA – LAKATOS BÁLINT – ZARNÓCZKI ÁRON. Bp., 2013. 189–215.

2 Amts-Instruction für die Geometer bei Ausführung des Grundsteuer-Provisoriums. Közzölte: TÖRÖK, 2017. 10–14.

3 Az Amts-Instruction 16 §-ának megfelelően, l. TÖRÖK, 2017. 13.

■ Ludwig von Wohlgemuth (Josef Kriehuber litográfiája, 1849; <https://commons.wikimedia.org>)

lamint csatolni kellett a magaviseletről szóló igazolást, amelyet két, a pályázó lakóhelyén lakó föld- vagy háztulajdonosnak kellett aláírnia és a helyi előljárónak kellett megerősítenie. A kérvényeket az igazolásokkal együtt május 31-ig a helyi adóbizottmányhoz vagy a bécsi kataszteri főigazgatósághoz kellett benyújtani.⁴

De nemcsak a műszaki munkálatok megindításakor, hanem később is jelentek meg álláshirdetések. A pozsonyi adóbizottmány által a *Wiener Zeitung*-ban 1852. március végén és április elején közzétett, március 25-én kelt hirdetésben az ideiglenes földadó megállapítását célzó műszaki munkálatokhoz kerestek mérnököket és egy térképészsegédet (Mappirungsadjunkt). A mérnökök javadal-

mazásánál megemlítették a kétforintos napi-díjat, a havonta egy forint általányt a rajzeszközökre, terepmunka idején ingyenes szállást a településen és a téli állomáshelyen havonta ötforintos szálláspénzt. Az elvárások között kiemelték az elméleti ismeretek és a munkatapasztalat igazolását, valamint a magyar vagy a „szláv” nyelv ismeretét. A térképészsegédet a főmérnök mellé irodai munkára kívánták alkalmazni, egy forint 30 krajcáros napidíjjal, és a jelöltől térképrajzolósi készséget vártak el. Jelentkezni saját kezűleg írt kérelemmel kellett, csatolva a különféle igazolásokat.⁵

Walterskirchen György Vilmos, a pozsonyi adóbizottmány elnöke 1852 júniusában a munkaerőhiányra való tekintettel kérte a főigazgatóságot, hogy engedélyezzék pályakezdők segédként történő alkalmazását.⁶ A kataszteri főigazgatóság eredetileg nem tervezte felmérési, térképezési segédek alkalmazását a provizórium műszaki munkálatainál, de mivel nem állt rendelkezésre elegendő mérnök, és sok térképmásolási feladat fordult elő, 1853. március 20-án engedélyezték a segédek felvételét az adókerületekben. Akik rendelkeztek a szükséges matematikai ismeretekkel és műszaki előképzettséggel, de munkatapasztalattal nem, azokat segédként próbaidőre alkalmazhatták. A segédek a korábbi felmérési munkarészek másolásával foglalkoztak, vagy egy tapasztalt mérnök mellett dolgoztak a terepen, 2-3 hónapos próbaidő után nevezték ki őket rajzolóknak, illetve mérnöknek. Az utóbbiak a próbaidő alatt havi 35 forintos fizetést kaptak, és ha alkalmasnak bizonyultak asztalvezetésre, mérnökként 10 forinttal emelkedett a járandóságuk.⁷

A pozsonyi adóbizottmány újabb álláshirdetése 1854. március végén 20-i keltezéssel jelent meg a *Wiener Zeitung*-ban, több felmérési segédet (Mappirungsadjunkt) és néhány mérnököt kerestek a pozsonyi adókerületbe. A fel-

4 Konkurs-Ausschreibung. *Gazeta Lwowska*, 39. (1850) 115:663–664. (máj. 21.), (1850) 116:670. (máj. 22.).

5 Geometerstellen. *Wiener Zeitung* (= WZ), (1852) 77:414. (márc. 30.), 79:425. (ápr. 1.), 81:437. (ápr. 3.).

6 Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 321. 1852/2363.

7 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 92-23-1. Térképtár, Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai, Rendelet gyűjteménye, 1849–1867. 133. (1853/426.)

mérési segédeknek havi 35 forintot ajánlottak, valamint ingyenes szállást, a mérnököknek kétforintos napidíjat. Csak a mérnöki munkakörre pályázókat illetően fogalmaztak meg követelményeket: felmérési elméleti ismeretek és gyakorlati jártasság. Őket kezdetben, mintegy próbaidőre asztalvezetőként alkalmazták havi 45 forintos fizetéssel, és csak ezután léptették elő mérnökké. A pályázóknak a saját kezűleg írt kérelmet, amelyben a magyar vagy „szláv” nyelv ismeretéről is nyilatkoztak, a keresztlevéllel, az elméleti képzettségről és a gyakorlati munkákról szóló igazolással együtt a pozsonyi adóbizottmányhoz április 10-ig kellett eljuttatniuk. A mérnököktől kérték, hogy nyilatkozzanak arról is, rendelkeznek-e a szükséges mérőeszközökkel.⁸

1856-ban újból felmérési segédek kerestek a pozsonyi adókerületbe. Az április 17-én kelt álláshirdetés a *Wiener Zeitung* április 27-i számában jelent meg. Több felmérési segédállást hirdettek meg a pozsonyi adókerületbe a provizórium műszaki munkálataihoz. Havi 35 forintot és ingyen szállást, ennek hiányában szálláspénzt ígértek a pályázóknak. Pályázati feltételként politechnikumi vagy főreáliskolai tanulmányokat határoztak meg, az erről szóló igazolást a keresztlevéllel együtt az álláskérelem mellékleteként május 10-ig kellett elküldeni a pozsonyi adóbizottmányhoz.⁹

Az állandó kataszter álláshirdetései

1856-ban kezdődött Magyarországon, pontosabban a soproni adókerületben a részletes felmérés, ekkor még két területen folytak a részletes felmérés munkálatai: Tirolban és Vorarlbergben (1855–1891), valamint Bukovinában (1819–1823, 1854–1856), illetve 1855-ben Horvát-Szlavónországban is megindult a háromszögelés.¹⁰

A felmérést nem lehetett egészében kezdőkre bízni, ezért Tirolból és Bukovinából

helyeztek át mérnököket, asztalvezetőket és segédek a soproni adókerületbe, ugyanakkor a magyarországi provizórium („földadó ideigleneg”) mérnökeinek egy részét is átvették. Ennek ellenére kezdőket is alkalmazni kellett, akik gimnáziumi vagy reáliskolai, illetve műszaki felsőoktatási intézményben – leggyakrabban a prágai vagy a bécsi politechnikumban – folytatott tanulmányok után jelentkezhettek a felméréshez. Az 1856-ra javasolt műszaki személyzet létszáma – az előmunkálatok személyi állományán kívül – összesen 462 főt tett ki: 2 aligazgató, 12 felügyelő, 180 mérnök vagy asztalvezető, 244 segéd, 24 kisegítő (Gehilfe) és gyakornok. 1857-ben a birodalomban a kataszternél alkalmazott műszaki személyzet összlétszáma 1052 fő volt, ebből 534 fő a magyarországi részletes felmérésnél, 138 fő pedig a magyarországi, az erdélyi és a bánági provizóriumnál dolgozott, vagyis Magyarországon összesen 672 fő működött.¹¹

Az álláshirdetések megemlítik a munkakör betöltéséhez kapcsolódó elvárásokat, a munkakörrel járó bérezést és az előléptetési lehetőségeket, amelyeket különben a birodalomban egységesen szabályoztak a felmérési, hivatali utasításokban és az illetményszabályzatban. A felmérési igazgató hatáskörét illető 1854. évi hivatali (22. §), valamint az 1856. (24. §) és 1865. évi (19–20. §) felmérési utasításokban részletesebb leírás olvasható a felmérési segéd- (Vermessungsadjunkt), kisegítői és gyakornoki álláshelyek betöltésének feltételeiről. Az 1854. évi utasítás szerint a 3. osztályú segédi munkakörbe pályázóktól alkalmazott geometriai és térképrajzolási előképzettséget vártak, valamint szépírást, egészséges és teherbíró testfelépítést, 18 és 30 év közötti életkort, de szükség esetén ettől el lehetett térni. Az 1856. évi utasításban a 3. osztályú segédek alkalmazásának feltételeként a geometriai előképzettséget, a kisegítők számára elemi iskolai, gimnáziumi, erdészeti vagy reáliskolai

8 Konkurs-Ausschreibung. WZ, (1854) 74:485. (márc. 28.), 77:505. (márc. 31.).

9 Konkurs-Ausschreibung. WZ, (1856) 98:1154. (ápr. 27.).

10 FEUCHT, RAINER: *Flächenangaben im österreichischen Kataster. Diplomarbeit.* Auersthal, 2008. 7. RUMPLER, 2015. 15.

11 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 318. 1173/1852., 367. 4461/1855., 368. 4533/1856., 403. 19293/1857.

végzettséget, illetve korábbi erdészeti szolgálatot állapítottak meg. Emellett erkölcsi igazolást is kértek a jelentkezőktől. Különbséget tettek a gyakornokok két csoportja között: az egyikbe azok tartoztak, akik rendelkeztek a kisegítői vagy segédi álláshely betöltéséhez szükséges előképzettséggel, és üresedés esetén felvételre számíthattak, a másikba azok, akik csak olvasni, írni és számolni tudtak, a kataszternél sajátították el a további szükséges ismereteket. Az utóbbiak a ranglétrán egészen az 1. osztályú segédi kinevezésig juthattak, mérnökké csak matematikavizsga után válhattak. A gyakornok számára a felvételnél 16 és 30 év közötti életkort határoztak meg. Az 1865. évi utasítás a 2. és 3. osztályú segédek felvételéről ír, tőlük műszaki előképzettséget és szakmai tapasztalatot vártak, amelytől csak szükség esetén lehetett eltérni. A további előírások megegyeztek a korábbi utasítások szövegével. Az utasítások az előléptetések menetére is kitértek (1854:19. §, 1856:26–27. §, 1865:21. §), általában egyéves szolgálati időt követően a teljesítmény és a szorgalom alapján volt lehetőség kategóriaugrásra.¹²

Az 1853. évi illetményszabályzat – amely a birodalomban egységesen szabályozta a felmérési személyzet munkabérét és a különböző juttatásokat – csak azt említi, hogy a kataszteri felmérésben ideiglenes és elbocsátható hivatalnokokat alkalmaznak, akik katonák és polgári személyek is lehetnek. Tartalmazza a különböző osztályokba sorolt mérnökök napiját, a segédek munkabérét, a felmérésben érintett község által biztosítandó ingyenes

nyári szállás nagyságát és a téli szálláspénzt. Ezek szerint az 1. osztályú segédek havi 40, a 2. osztályúak havi 30, a 3. osztályúak havi 20 forintot kaptak. Nyáron a segéddel együtt elszállásolt mérnöknek két berendezett szobát és egy kamrát, az egyedül elszállásolt segédnek egy berendezett szobát kellett biztosítani, de az ágyneműről a mérnököknek és a segédnek maguknak kellett gondoskodniuk. Ha családjukkal együtt érkeztek az alkalmazottak, akkor igény esetén a nagyobb szállást saját költségükből kellett megoldaniuk. Ha a felmérendő községben nem találtak megfelelő szállást, a felügyelő engedélyével a szomszédos településen is megszállhattak, de ha erre sem volt lehetőség, akkor a szabadban táboroztak. A szabályzat a felmérési segédek számára évi 50 forint szálláspénzt irányzott elő a téli munkaszakaszra, de lehetővé tette, hogy a nagyobb városokban az aktuális lakberekhez viszonyítva állapítsák meg az összeget. A szabályzatban még kitértek az irodaeszköz- és utazási átalányra, utazási költségtérítésre, szabadságok és betegségek idején biztosított támogatásokra, jutalmakra stb.¹³

A magyarországi részletes felmérés megindítása előtt a kataszteri főigazgatóság 1855 végén – 1856 elején az álláspályázatot szétküldte a birodalom különböző adó- és pénzügyigazgatóságainak, hogy közöljék a helyi lapokban. Az álláshirdetés december végén és január elején jelent meg a *Salzburger Zeitung*-ban, a *Troppauer Zeitung*-ban, a *Laibacher Zeitung*-ban, a *Klagenfurter Zeitung*-ban és a *Wiener Zeitung*-ban,¹⁴ valamint rövid híradás formájá-

12 Az utasításokról l. TÖRÖK ENIKŐ: A „földképi”, azaz felmérési igazgató hatásköre az 1854. évi előírások szerint. *Catastrum*, 4. (2017) 2:15–28. REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérési utasítások. *Catastrum*, 2. (2015) 1:3–10.

13 Regulativ über die Geld- und Natural-Gebühren der Katastral-Vermessungs- und Grund-Ertrags-Schätzungs-Individuen, so wie über das bei deren Anforderung, Anweisung und Aufrechnung zu beobachtende Verfahren. Wien, 1853. ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 328. 905/1853., FHKA Sonderbestände, Sammlungen und Selekte Patente (SUS) Patente, Instruktionen, Normalien, Erlässe und Kurrenten (Patente) Sammlung von Patenten, Instruktionen und Normalien des Finanzarchivs (FA) 13. Közli: ZEGGER, JOSEF: *Die historische Entwicklung der staatlichen Vermessungsarbeiten (Grundlagenvermessungen) in Österreich*. 2. Bd. Triangulirungen für Katasterzwecke. Wien, 1991. 78–101.

14 Kundmachung der k. k. Steuerrichtung in Salzburg. *Amts-Blatt zur Salzburger Zeitung*, (1855) 104:377. (dec. 28.), 105:381. (dec. 31.) és *Amts-Blatt zur Salzburger Landeszeitung*, (1856) 1:1. (jan. 4.). Kundmachung der k. k. Finanz-Landes-Direction für Mähren und Schlesien. *Troppauer Zeitung*, (1856) 5. sz. (jan. 6.). Kundmachung der k. k. Finanz-Landes-Direction für Steiermark, Kärnten, Krain und Küstenland. *Amts- und Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, (1856) 6:16. (jan. 8.), 7:29. (jan. 9.), 8:21. (jan. 10.). Kundmachung der k. k. Finanz-Landes-Direction für Steiermark, Kärnten, Krain und das Küstenland. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, (1856) 5:11. (jan. 7.), 7:15. (jan. 9.), 10:21. (jan. 12.). Kundmachung der k. k. österreichischen Finanzlandesdirektion. *Amtsblatt zur WZ*, (1856) 2:9. (jan. 3.), 5:37. (jan. 6.), 8:73. (jan. 10.).

ban a *Neue Salzburger Zeitung*ban és a brünni *Neuigkeiten* című napilapban.¹⁵

1856 tavaszától a felmérési munkák kiterjesztése miatt felmérési hivatalnokok számára hirdettek állásokat Tirol, Bukovina és a soproni adókerület területére. Háromféle munkakörbe kerestek alkalmas jelentkezőket: 3. osztályú felmérési segéd, felmérési kisegítő és fizetés nélküli gyakornok (Praktikant). A segédek számára havi 20 forintos fizetést (Adjutum) és télen 4 forint 5 krajcár szálláspénzt ígértek, a kisegítőknek havi 15 forintos illetményt (Gebühr) és télen 2 forint 5 krajcár szálláspénzt. A segéd munkakörbe pályázóknak igazolniuk kellett a politechnikumban végzett tanulmányokat, a kisegítő munkakörbe pályázóknak legalább a reáliskola vagy az elemi iskola magasabb osztályainak elvégzését. Gyakornoki munkakörbe a reáliskolát vagy az elemi iskola magasabb osztályait jó eredménnyel záró folyamodókat várták, vagy az erdőgazdaságban alkalmazott személyeket. Az álláskérelemben meg kellett adni a megpályázott munkakört, és csatolni kellett a keresztlevelet, az erkölcsi bizonyítványt, az orvosi igazolást a pályázó egészségi állapotáról, valamint a korábbi munkaviszonyokról szóló igazolásokat. A pályázatokat a tirol, Innsbruckban székelő pénzügyigazgatósághoz, a csernowitzi (Csernyivci, Чернівці) adóigazgatósághoz vagy a soproni országos pénzügyigazgatósági osztályhoz lehetett benyújtani. A hirdetésben az előléptetési lehetőségekre is kitértek. Mind a három munkakörben volt lehetőség előléptetésre, amely az elméleti ismeretektől függött. Ha az alkalmazott nem folytatott műszaki tanulmányokat, akkor lehetőség volt arra, hogy az önképzéssel elsajátított matematikai és földmérési ismereteiről egy tanintézményben vizsgát tegyen. A 3. osztályú segédeknek néhány hónapos terepmunkát követően – alkalmasságukról meggyőződve – magasabb kategóriába sorolhatták.

1856. március végén és április elején március 21-i keltezéssel a soproni országos pénzügyigazgatósági osztály megbízásából újabb hirdetés jelent meg a *Wiener Zeitung* hasábjain, amelyben a kataszteri főigazgatóság 1855. december 15-i, 4533/1538. számú rendeletére hivatkozva az 1856 áprilisában–májusában kezdődő felmérési évre kerestek műszaki személyzetet. Az előző álláshirdetéshez képest itt annyi volt a különbség, hogy a családi állapotról is nyilatkozni kellett. A pályázatokat április végéig kellett benyújtani a soproni országos pénzügyigazgatósági osztályhoz.¹⁶

Úgy tűnik, nem volt elég jelentkező, mert nyáron még további 80 segédi álláshelyet hirdettek meg a soproni adókerületbe a főigazgatóság június 11-i, 2334. számú rendeletére hivatkozva, június 24-i keltezéssel. A hirdetést a *Wiener Zeitung*ban tették közzé július elején, de rövid, egymondatos formában a *Fremden-Blatt*ban is megjelent. Ekkor 1., 2. és 3. osztályú segéd munkakörben várták a pályázók jelentkezéseit, havi 40, 30 és 20 forintos fizetéssel, a 3. osztályú segédeknek az 1856. évi terepmunka idejére az infláció miatt öt forint pótlékot ígértek, továbbá a jelentkezőknek nyárra ingyenes szállást és télre 4 forint 10 krajcár szálláspénzt biztosítottak, vagyis valamivel kedvezőbb feltételeket kínáltak, mint év elején. Az 1. és 2. osztályú segédi állásokra pályázóktól politechnikumi végzettséget és felsőbb matematikai tanulmányokat vártak, vagy jelesrendű kétéves műszaki tanfolyamot, beleértve az alkalmazott geometriát. Az 1. osztályú segédi munkakör feltételül szabták a földmérésben szerzett gyakorlatot. A 3. osztályú segédi állásra pályázóknak az alkalmazott geometriában szerzett ismereteket kellett igazolniuk. Jó teljesítmény esetén egy éven belül előléptetést ígértek, a 3. osztályú segédek 2. osztályba kerülhettek, a 2. osztályúakat pedig asztalvezetőkkel és mérnökkel nevezheték ki. A saját kezűleg írt folyamodványt ke-

15 Auszug aus dem Amtsblatt. *Neue Salzburger Zeitung* (= NSZ), 7. (1855) 296. sz. (dec. 29.), Auszug aus dem Amtsblatte, NSZ, 8. (1856) 1. (jan. 2.) és 4. sz. (jan. 5.). Aus dem Amts- und Intelligenzblatte der Brünner Zeitung vom 3. und 4. Jänner. *Neuigkeiten*, 6. (1856) 5. sz. (jan. 5.).

16 Konkurs-Ausschreibung. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1856) 73.835. (márc. 29.), 75:865. (ápr. 1.), 76:881. (ápr. 2.), 78:903. (ápr. 4.). ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 368. 1855/4533.

resztlevéllel, erkölcsi bizonyítvánnyal, orvosi, iskolai és egyéb igazolásokkal együtt mihamarabb, de legkésőbb július végéig kellett eljuttatni a soproni pénzügyigazgatósági osztályhoz.¹⁷

1857-ben a soproni adókerületben megduplázták a felügyelőségek számát, hatról 12-re emelték, így újból munkaerő-felvételre volt szükség.¹⁸ A *Wiener Zeitung*ban január végén háromszor is közreadott, január 11-én Sopronban kelt hirdetésben a bécsi kataszteri főigazgatóság előző év december 23-i, 6956. iktatószámú rendeletére hivatkozva 120 felmérési segédet kerestek. Az 1. osztályú segédeknek havi 40 forintot, a 2. osztályúaknak 30, a 3. osztályúaknak 20 forintot ajánlottak, valamint nyárra ingyenes szállást, télre havi 4 forint 10 krajcár szálláspénzt. Az 1. és 2. osztályú segédi állás betöltésének feltételül szabták az „elegendő” műszaki tanulmányokat – beleértve az elemi matematikát és az alkalmazott geometriát –, továbbá az előbbihez szakmai gyakorlat igazolását. A 3. osztályú segédi állásra pályázóktól elemi matematikai és geometriai ismeretekről kértek igazolást. A korábbiakhoz hasonlóan ebben a hirdetményben is ismertették az előléptetés lehetőségeit. A pályázati anyagot a korábbi évekhez hasonlóan kellett összeállítani és március végéig kellett benyújtani a soproni országos pénzügyigazgatósági osztályhoz. A határidő után beérkezett pályázatokat az álláshelyek betöltése esetén a később megnyíló álláshelyek betöltése érdekében feljegyezték. A hirdetés rövid, egymondatos formában a *Fremden-Blatt*ban is megjelent.¹⁹

Mivel nem volt elég jelentkező, május 1-jei keltezéssel több folyóiratban (*Wiener Zeitung*, *Klagenfurter Zeitung*, *Laibacher Zeitung*, *Die*

ad 19293 ca 1857

678

Verzeichniß

Altes Verzeichniß der in der Stadt Sopron am 1. Jan. 1857
in der k. k. Statthalterei-Bezirks-Verwaltung

Nr.	Geburts- jahr	Geburts- monat	Geburts- tag	Namen	Geburts- jahr	Geburts- monat	Geburts- tag	Namen
1	1820	12	1	Michael Jy.	1843	12	1	
2	1821	12	2	Pischke Jy.	1841	12	2	
3	1822	12	3	Freisch Jy.	1839	12	3	
4	1823	12	4	Freisch Jy.	1837	12	4	
5	1824	12	5	Freisch Jy.	1835	12	5	
6	1825	12	6	Freisch Jy.	1833	12	6	
7	1826	12	7	Freisch Jy.	1831	12	7	
8	1827	12	8	Freisch Jy.	1829	12	8	
9	1828	12	9	Freisch Jy.	1827	12	9	
10	1829	12	10	Freisch Jy.	1825	12	10	
11	1830	12	11	Freisch Jy.	1823	12	11	
12	1831	12	12	Freisch Jy.	1821	12	12	
13	1832	12	1	Freisch Jy.	1819	12	1	
14	1833	12	2	Freisch Jy.	1817	12	2	
15	1834	12	3	Freisch Jy.	1815	12	3	
16	1835	12	4	Freisch Jy.	1813	12	4	
17	1836	12	5	Freisch Jy.	1811	12	5	
18	1837	12	6	Freisch Jy.	1809	12	6	
19	1838	12	7	Freisch Jy.	1807	12	7	
20	1839	12	8	Freisch Jy.	1805	12	8	
21	1840	12	9	Freisch Jy.	1803	12	9	
22	1841	12	10	Freisch Jy.	1801	12	10	
23	1842	12	11	Freisch Jy.	1799	12	11	
24	1843	12	12	Freisch Jy.	1797	12	12	
25	1844	12	1	Freisch Jy.	1795	12	1	

■ Az 1857 nyarán a soproni adókerületbe pályázók jegyzéke (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 403. 1857/19293.)

Neue Zeit) újabb pályázatot hirdettek a Pénzügyminisztérium április 24-i, 9426/2313. sz. rendeletére hivatkozva. Ekkor a 3. osztályú segédeknek havi öt forint inflációs pótlékot is ígértek, valamint felmérési kisegítői álláshelyet is meghirdettek havi 15 forintos fizetéssel, öt forintos inflációs pótlékkal és télen havi 2 forint 5 krajcár szálláspénzzel. Háromosztályos elemi iskolai végzettség is elegendő volt a kataszteri szolgálat megkezdéséhez. Ebben a hirdetményben is kitértek az előléptetési lehetőségek ismertetésére, valamint a pályázati

17 Konkurs-Ausschreibung. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, 154:54. (júl. 5.), 157:89. (júl. 9.), 159:113. (júl. 11.). Wien. *Fremden-Blatt*, 10. (1856) 156. sz. (júl. 6.). ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 379. 1856/2334.

18 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22., vonatkozó részek: 17., 19.

19 Konkurs-Ausschreibung. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1857) 18:158. (jan. 23.), 20:178. (jan. 25.), 22:199. (jan. 28.). *Fremden-Blatt*, (1857) 19. sz. (jan. 24.) ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 390. 1856/6956.

anyag összeállítására. Újdonságnak számított, hogy a kérelemben nyilatkozni kellett a családi állapotról és a gyermekek számáról. Benyújtási határidőként június végét állapították meg.²⁰ Szeptember 12-i keltezéssel, a kataszteri főigazgatóság szeptember 2-án kelt, 19293/628. számú rendeletére hivatkozva szeptember végén újból közzétették a májusi hirdetményt, december végi jelentkezési határidővel.²¹

1862-től tulajdonképpen már csak Magyarországon és Horvátországban folyt a felmérés, másutt a korábbi felmérési munkálatok kiigazítása, pótlása jelentett feladatot. Az 1863-ban és 1864-ben megjelent álláspályázatok nem tartalmaznak információt arról, hogy a birodalom mely részébe keresnek munkaerőt. A folyóiratokban a kataszteri főigazgatóság 1863. február 23-i, 11022/160. iktatószámú, illetve az 1864. április 9-i, 17647/358. iktatószámú rendeletére hivatkozva a helyileg illetékes pénzügyigazgatóságok, illetve adóigazgatóságok hirdettek meg felmérési segédállásokat, havi 31 forint 50 krajcáros fizetéssel. A hirdetésben hangsúlyozták, hogy nem állandó állami hivatalról van szó.²²

1865-ben azonban már egyértelműen a

magyarországi felmérésekhez kerestek munkaerőt, és az álláshirdetést nemcsak németül tették közzé különböző birodalmi folyóiratokban, napilapokban, hanem magyarul is a *Sürgöny* két számában:

„A magas cs. k. általános egyenes adóigazgatóságának 1865-ik évi martius hó 6-án 11131/297. szám alatt kelt rendelvénye folytán, a jövő tavaszban kezdendő felmérési munkálatoknál Magyarországon, az állandó földadó kivételénél, több felmérési segédállomások 31 ft 50 kr havidíjjal lesznek betöltendőek.

Ezen, nem állandó álladalmi szolgálat elnyeréséért pályázók saját kezűleg írt, a keresztlevél, egészség-, jó magaviseleti és tanulmányi bizonyítvány, és különösen a kézműtani tudományok,²³ vagy nyilvános, vagy magányos hivataloknál, vagy mérnököknél tett szolgálatok kimutatásával felszerelt folyamodványai legfeljebb 1865. évi április hó végével közvetlenül a magas cs. k. általános egyenes adóigazgatóságnál Bécsben benyújtandók. Hasonló körülmények között oly egyénekre, kik a kézműtani tudományokat bevégezték, elsőség fog fordíttatni.

A cs. k. országos pénzügyi osztály igazgatósága Sopron, 1865. martius 13.”²⁴

20 Konkurs-Ausschreibung. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1857) 112:1088. (máj. 16.), 117:1144. (máj. 23.). Concurs-Ausschreibung. *Amts- und Intelligenzblatt zur Klagenfurter Zeitung*, (1857) 119:376. (máj. 27.). Konkurs-Ausschreibung. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, (1857) 115:354. (máj. 22.), 117:361. (máj. 25.), 119:367. (máj. 27.). Egymondatos hirdetés: Provinzielles. *Die Neue Zeit: Olmüzer politische Zeitung (= Die Neue Zeit)*, 10. (1857) 115. sz. (máj. 21.).

21 Vermessungs-Adjunktenstellen. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1857) 221:2291. (szept. 27.), 223:2317. (szept. 30.). Egymondatos hirdetés: Provinzielles. *Die Neue Zeit*, 10. (1857) 224. sz. (okt. 2.). ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 403. 1857/19293.

22 Konkurs-Kundmachung. *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, (1863) 55:127. (márc. 9.), 56:129. (márc. 10.), 57:131. (márc. 11.). Kundmachung. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, (1863) 55:121. (márc. 9.), 56:123. (márc. 10.), 57:125. (márc. 11.), 58:129. (márc. 12.), 59:131. (márc. 13.). Konkurs-Kundmachung. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, (1863) 60:133. (márc. 14.); (1864) 94:263. (ápr. 26.), 97:271. (ápr. 29.), 98:273. (ápr. 30.). Concurs-Kundmachung. *Troppauer Zeitung*, (1863) 57. sz. (márc. 11.), 58. sz. (márc. 12.), 59. sz. (márc. 13.), (1864) 92. sz. (ápr. 22.), 94. sz. (ápr. 24.), 95. sz. (ápr. 26.). Vermessungs-Adjunktenstellen. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1863) 59:336. (márc. 13.). Wiederholte Kundmachung erledigter Stellen. *Amtsblatt zur Wiener Zeitung*, (1863) 62:356. (márc. 17.). Aus dem Amtsblatte der Brünner Zeitung vom 11 März. *Mährischer Correspondent*, (1863) 58:7. (márc. 12.). Aus dem Amtsblatte der „Wiener Zeitung“. *Fremden-Blatt*, 17. (1863) 72. sz. (márc. 14.). Concurs-Kundmachung. *Amtsblatt zur Grazer Zeitung*, (1864) 92:270. (ápr. 23.), 94:275. (ápr. 26.), 95:277. (ápr. 27.). Concurs-Kundmachung. *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, (1864) 91:237. (ápr. 22.), 92:239. (ápr. 23.), 93:243. (ápr. 25.). Auszug aus dem Linzer Amtsblatte. *Linzer-Abendbote*, 10. (1864) 101. sz. (máj. 3.). ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 502. 1863/11022., az 1865/17647. iktatószámú ügyiratot kislejteztek.

23 A német nyelvű hirdetésekben itt a „technische Kenntnisse” kifejezés szerepel, vagyis műszaki ismeretekről van szó.

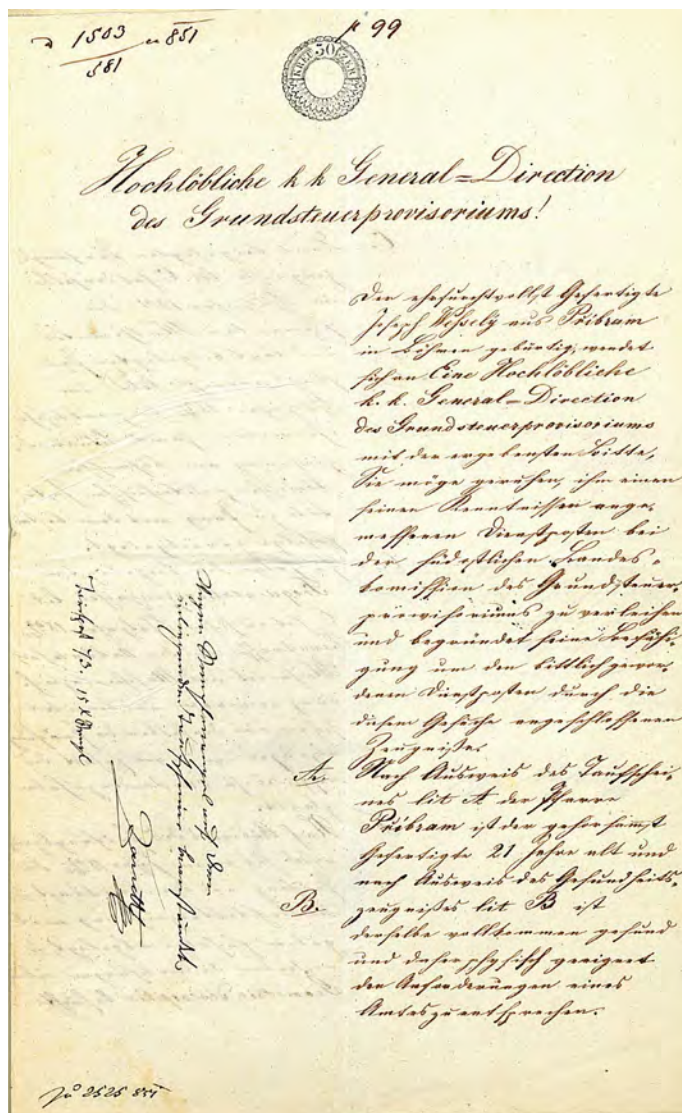
24 Concurs-Kundmachung. *Troppauer Zeitung*, (1865) 62. sz. (márc. 16.), 64. sz. (márc. 18.), 80. sz. (ápr. 6.). Verlautbarung. *Amts-Blatt zur Salzburger Zeitung*, (1865) 21. sz. (márc. 14.), 22. sz. (márc. 17.), 23. sz. (márc. 21.). Konkurskundmachung. *Amtsblatt zur Klagenfurter Zeitung*, (1865) 64:153. (márc. 18.). Konkurs-Kundmachung. *Amtsblatt zur Laibacher Zeitung*, (1865) 64:175. (márc. 18.), 65:177. (márc. 20.), 67:181. (márc. 22.). Erinnerungen. Katastral-Vermessungs-Adjunktenstellen. *Bukowina*, 4. (1865) 39. sz. (márc. 20.), 39. sz. (márc. 31.). Auszug aus dem Linzer Amtsblatte Nr. 18-20. *Linzer-Abendbote*, 11. (1865) 64. sz. (márc. 18.). Pályázatok. *Sürgöny*, 5. (1865) 77. sz. (ápr. 4.), 78. sz. (ápr. 5.). A korabeli szövegrészek átírásában a mai helyesírás és központosítás szempontjait követtem.

Állaspályázat

Az álláshirdetésre jelentkezők pályázati anyagát ritkán találjuk meg a főigazgatóság iratanyagában, mivel azokat visszaküldték a jelentkezőnek, illetve ha erre nem került sor, akkor az iratsejtezésék áldozatául estek.²⁵

Az állaspályázatok jellemzőit jól tükrözi Wessely Józsefnek a kataszteri főigazgatósághoz címzett, Prágában 1851. március 31-én kelt kérelme, de a kérelemben hivatkozott mellékletek nincsenek az ügyiratban. Levelében Wessely egyes szám harmadik személyben írt magáról, megadva születési helyét (a csehországi Příbram), és hogy milyen állásra pályázik (provizórium állás). Ezt követően betűjelekkel jelölve felsorolta a csatolt igazolásokat:

- a příbrami plébános által kiállított születési anyakönyvi kivonatot, amely szerint 21 éves;
- az orvosi igazolást, amelyből kiderült, hogy egészséges és fizikailag alkalmas az álláshely betöltésére;
- három vizsgabizonyítványt (Prüfungszeugniss) a prágai politechnikumból: elemi matematikából (1847), alkalmazott geometriából és térképrajzolásból (1847/48), valamint építészeti rajzból (1849/1850), az utóbbiban azt is megemlézték, hogy a pályázó ábrázoló geometriai előadásokat is hallgatott az 1849–1850. tanévben;
- iskolalátogatási igazolást (Frequentationszeugniss) a prágai politechnikumból, jelezve, hogy az 1849–1850. tanévben természetismeretet, mechanikát és géprajzot tanult, amelyekből vizsgára készül;
- a prágai magisztrátus által 1851. február 15-én kiállított erkölcsi bizonyítványt (Moralitätszeugniss).

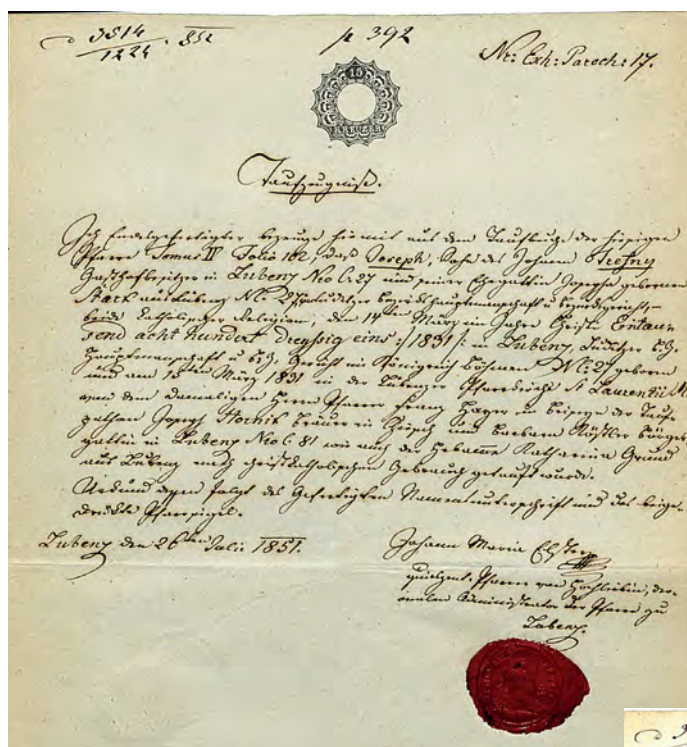

■ Wessely József álláskérelmének első oldala, 1851. március 14. (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1851/1503.)

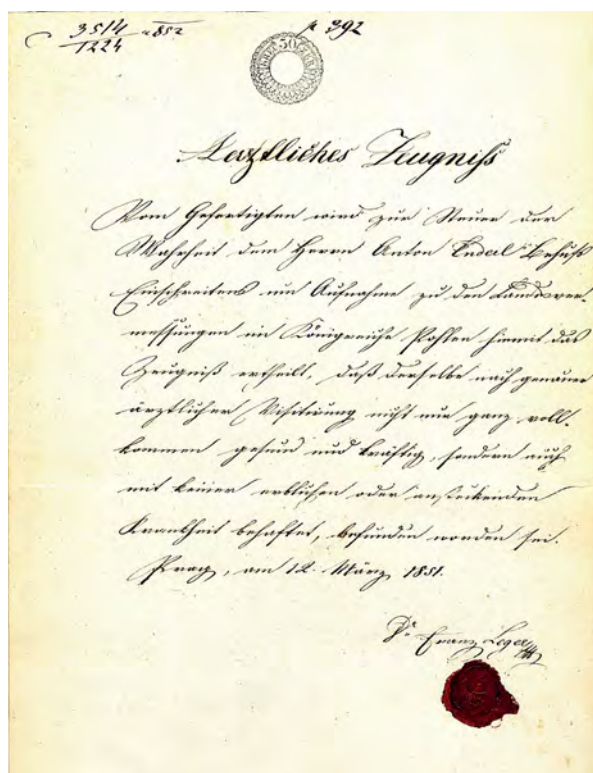
Miután Wessely fizikai és intellektuális alkalmasságát ily módon bizonyította, újból megismételte kérését, hűséges odaadásáról és kitartó szorgalmáról biztosítva a főigazgatóságot. A főigazgatóság alkalmasnak találta a mérnöki állásra és Erdélyben alkalmazták a provizóriumnál, június 10-én tett esküt Nagyszebenben. Miután adatait bejegyezték a főigazgatóság személyzeti könyvébe (Personallbuch), a csatolt dokumentumokat

25 OROSS ANDRÁS: A kataszteri felmérésre vonatkozó források kutatási lehetőségei az Osztrák Állami Levéltárban. *Catastrum*, 3. (2016) 3:41–43.

26 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 306. 1851/1503. MNL OL, F 510 1851/1731. A személyzeti könyvek, állománykönyvek nem maradtak fenn a főigazgatóság iratanyagában. Az állománykönyvekről l. még REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat. *Catastrum*, 4. (2017) 2:29–41. (= REISZ, 2017).

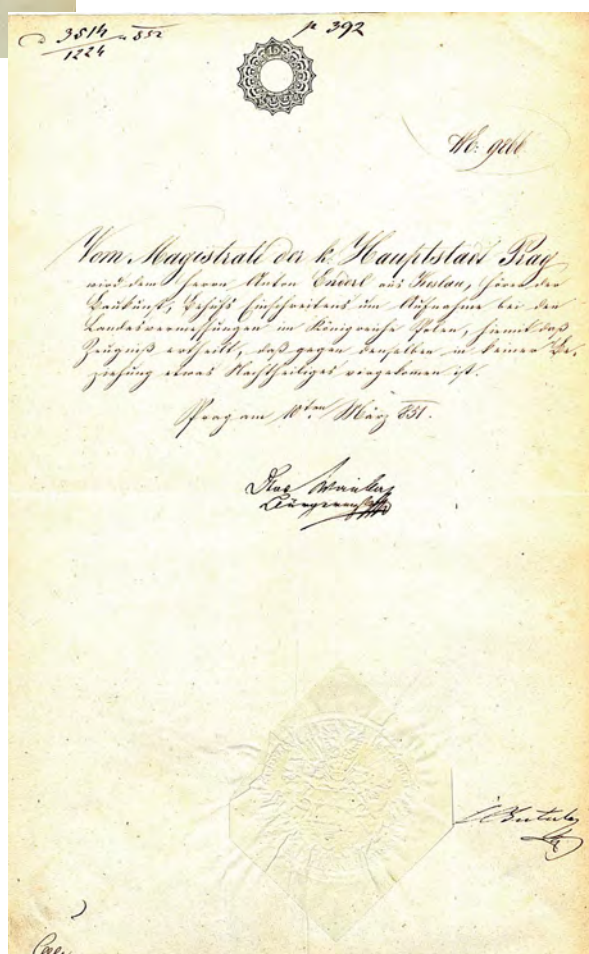
■ Josef Treffny keresztlevele (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514.)

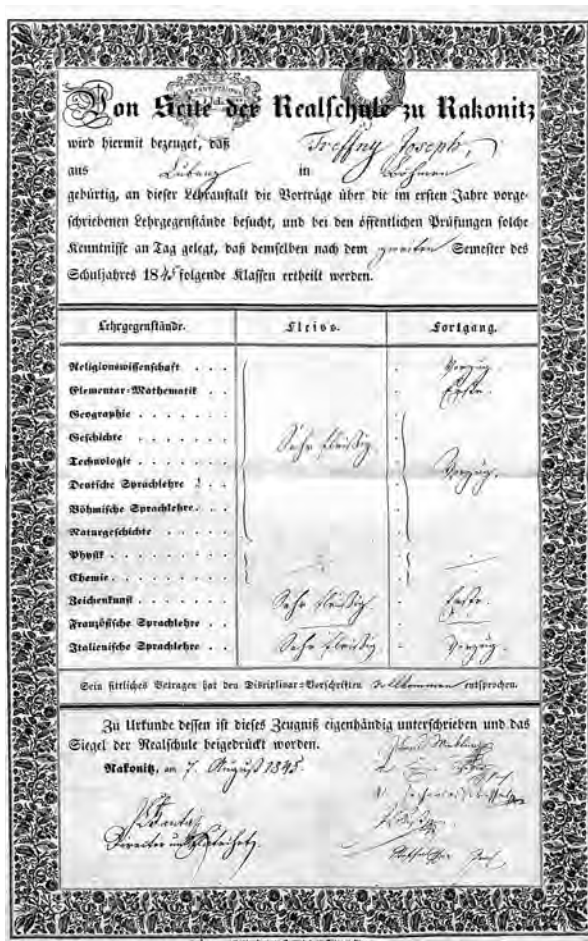
■ Franz Leger orvos által Prágában 1851. március 12-én Anton Enderl számára kiállított orvosi igazolás (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514.)

visszaküldték a pályázónak.²⁶

1852-ben találunk egy kivételes esetet, amikor fennmaradtak az ügyiratban a kérelemhez csatolt igazolások. Anton Enderl (*Kozlov, Bochov része, 1830. 04. 25.), Josef Treffny (*Lubenec, 1831. 03. 14./15.) és Josef Trink (Jáchymov, 1823. 07. 16.) Galíciában alkalmazott segédek pályáztak erdélyi mérnöki állásra. Alkalmazásukra Erdélyben végül is nem került sor, de Treffny és Trink az 1860-as években dolgozott Magyarországon a részletes felmérésnél. Treffny Tiszmenicán (Тисмениця) 1852. március 8-án,

■ Anton Enderl Václav Vaňka (1798–1872) prágai polgármester által szignált erkölcsi bizonyítványa (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514.)

■ Josef Treffny rakovicei réaliskolai igazolása (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514.)

Erderl ugyanott március 7-én és Trink Jaroslawban február 15-én kelt kérelme mellett fennmaradtak a különböző igazolások is.²⁷ Treffny a rakovicei réaliskolai bizonyítványát is csatolta kérelméhez, különben mindhárman bemutatták a prágai politechnikum igazolásait a letett vizsgákról, a látogatott előadásokról és órákról.

Szintén 1852-ből maradtak fenn Seydl Károly (†Pozsony, 1891. 06. 03.) Pozsony megyei főmérnök és Bernárd József pozsonyi kerületi mérnök Heimbach József számára kiállított igazolásai. Heimbach nem rendelkezett elméleti ismeretekkel, vagyis nem tanult felsőfokú műszaki oktatási intézményben, korábbi munkatapasztalatról tudott igazolást benyújtani.

■ Josef Lumbe (1801–1879), a prágai politechnikum igazgatója, Johann Josef Partl (1802–1869) matematikaprofesszor és Josef Trink Porta (1787–1854), a műszaki rajz tanára által kiállított igazolás arról, hogy Josef Trink az 1847–1848. tanévben alkalmazott geometria és földmérés előadásokat hallgatott, valamint térképrajzolás tanult (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514.)

tani. Seydl két igazolást is adott számára 1852. november 15-i és december 13-i keltezéssel, ezekből kiderül, hogy Heimbach tíz hónapot dolgozott a főmérnök mellett, elsősorban irodai munkát végzett, politikai és erkölcsi vonatkozásban szerény és komoly személynek bizonyult. Szépen rajzolt és a kalligráfiában jártassággal rendelkezett, de nem volt alkalma a földmérést gyakorolni. Így Seydl nem tartotta alkalmasnak, hogy önállóan dolgozó mérnök legyen, de megítélése szerint Heimbach

²⁷ ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514. Treffnyről l. még FamilySearch adatbázisát. MNL OL, K 269-I-10. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, Kútfőtétel rendben őrzött iratok, 10. osztály, 1869-851.

■ Anton Enderl vizsgabizonyítványa elemi matematikából a prágai politechnikum professzora, Christian Andreas Doppler (1803–1853) és František Xaver Chanovský (1789–1877), a politechnikum igazgatója aláírásával (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 323. 1852/3514.)

a kataszteri szolgálat során rövid időn belül el tudta volna sajátítani az ahhoz szükséges képességeket. Bernárd az általa 1852. december 12-én kiállított igazolásban csak arról nyilatkozott, hogy Heimbach a rábízott munkákat teljes megelégedésére végezte.²⁸

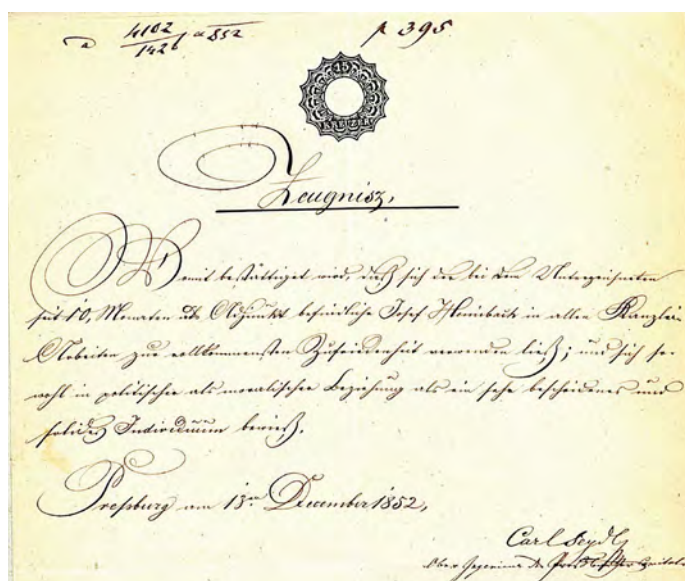
Minősítési táblázat

A munkaerő kiválasztásánál a pályázók

adatait a könnyebb átláthatóság és összehasonlítás céljából táblázatba (Kompetententabelle) foglalták, amelyhez az alkalmazottak minősítési táblázatát vették mintául.²⁹

1856-ban a pozsonyi adóbizottmány a pályázók adatainak táblázatba foglalásával kérte Donat Traibel (*Podbradec, 1830. 12. 07.), Josef Bukwic (*Zbiroh, 1832. 12. 25.), Karl Budeschinsky (*Nepomuc, 1837. 01. 26.) és Emanuel Lindner (*Smíchov, 1830) kinevezését térképészeti segédekké. A táblázat a következő rovatokat tartalmazta: munkakör, név, családi állapot, születési hely és szülőföld, nyelvismeret (beszéd, írás), tanulmányok. Végül Traibelt, Bukwicot és Budeschinskyt a soproni adókerületben alkalmazták a részletes felmérésnél május 29-től, augusztus 28-tól, illetve augusztus 22-től.³⁰

Hasonlóan járt el 1859-ben a soproni pénzügyigazgatósági osztály, mikor Vinzenz Nagl (*Lanškroun, 1838. 12. 22.) jelentkezését továbbította a főigazgatósághoz, csak a minősítési táblázatot küldték Bécsbe. A minősítési táblázat rovatai: sorszám, pályázó neve, szüle-

■ Seydl Károly igazolása Heimbach József munkájáról, 1852. december 13. (ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 325. 1852/4102.)

28 Heimbachról l. még TÖRÖK ENIKŐ: Az adókerületek térképei (1855–1856, 1858). *Catastrum*, 3. (2016) 2:18. Seydl gyászjelentését l. az Országos Széchényi Könyvtár gyászjelentésgyűjteményében (Pannon Digitális Egyesített Archivum).

29 A minősítési táblázatokról l. HAJDÚ LAJOS: Az állami tisztségviselők minősítési rendszere II. József uralkodása idején. *Állam és Igazgatás*, 23. (1973) 2:519–529. HAJDÚ LAJOS: A közjó szolgálatában. A jozefinizmus igazgatási és jogi reformjairól. Bp., 1983. 82–14. TUZA CSILLA: Állami szolgálat, közszolgálat a 19. század közepén. MNL OL, A hét dokumentuma, 2013. 10. 31. (https://mnl.gov.hu/a_het_dokumentuma/allami_szolgalat_kozszolgalat_a_19_szazad_kozepen.html). REISZ, 2017. 37–41.

30 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 383. 1856/3459., 385. 1856/4422., 386. 1856/4994., 454. 1859/34105.

KISS MÁRTON

*A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség épületei a 20. században**

A pécsi kataszteri felmérési felügyelőség

A magyarországi részletes kataszteri felmérés szervezeti alapjait, a felügyelőségeket 1856-ban hozták létre, majd fokozatosan terjesztették ki azok működését az ország egészére. Már a munkálatok elején, 1859-től az egyik aligazgatóság központja Pécsen volt, majd 1865-ben az 1. és 4. felmérési felügyelőség is a városban működött.¹ A kiegyezést követően Pécsen előbb a helyszínelési, majd a kataszteri felmérési felügyelőséget a szervezet fejlesztésének keretében, a 19. század végén hozták létre.² A hivatal működése ugyanakkor vándorló jellege miatt sokáig rejtve maradt. Eddig csak kisebb publikációk jelentek meg a témában, amelyek a felmérés személyi állományával foglalkoztak. A pécsi felmérési felügyelőség tisztviselőinek munkahelyéül szolgáló épületek bemutatásával meg tudható, hogy a mérnökök mindig is fontos szerepet játszottak a városban, munkájukról azonban az utókor – kevés kivételtől eltekintve – csak részletinformációkkal rendelkezik.³

A rendelkezésre álló források szűkössége miatt csak további, elsősorban levéltári kutatással tárható fel, hogy a felmérési és a helyszínelési felügyelőségek milyen módon működtek az országban és Pécs városában. Pécs és környékének felmérése az 1860-as években befejeződött, ezért itt 1867 után nem működött felmérési felügyelőség. A részletes felmérés „befejeztével” – ami az egész országra nézve valójában soha nem ért véget – 1883-ban helyszínelési felügyelőséget hoztak létre.⁴ 1895-ig – ténylegesen 1896. április 30-ig – működött Pécsen a több (III., VI.) sorszámmal is ismert helyszínelési felügyelőség, amelyet az I. szatmári megszüntetésével egyidejűleg először I. számúra neveztek át, majd Pozsonyba helyeztek.⁵ Ez nem jelentette a kataszteri felmérés szervezetének megszüntetését a településen, mivel ugyanekkor (1895-ben) az országban fennálló nyolc felmérési felügyelőség mellé újabb négyet hoztak létre a korábbi helyszínelési felügyelőségekre alapozva. Pécsen így lett a VI. helyszínelési felügyelőségéből 11. kataszteri felmérési felügyelő-

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Ezúton szeretném megköszönni Reisz T. Csabának (MNL OL), Török Enikőnek (MNL OL), Bósz Attilának (MNL BaML) és Gáspár Attilának (MNL BaML) a segítséget, amellyel hozzájárultak tanulmányom megírásához.

1 TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri felmérés szervezete 1850 és 1861 között. *Catastrum*, 8. (2021) 1:3–22. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Országos Levéltára (= OL), K 269. II-A-21-b. 1–2. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, Tárgyi alapon átrendezett iratok, Pénzügyi közigazgatás, Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865, 1868–1874.

2 A magyar földmérés és térképészet története. 3. és 4. fejezet. 2. kötet A. Főszerk.: RAUM FRIGYES – JOÓ ISTVÁN. Bp., 1992. (= *A magyar földmérés*), 7–8., TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18., ZÁVOCZKI ADRIENN: Sártory Antal kézírata a magyarországi kataszteri felmérésről. *Catastrum*, 2. (2015) 1:25–33.

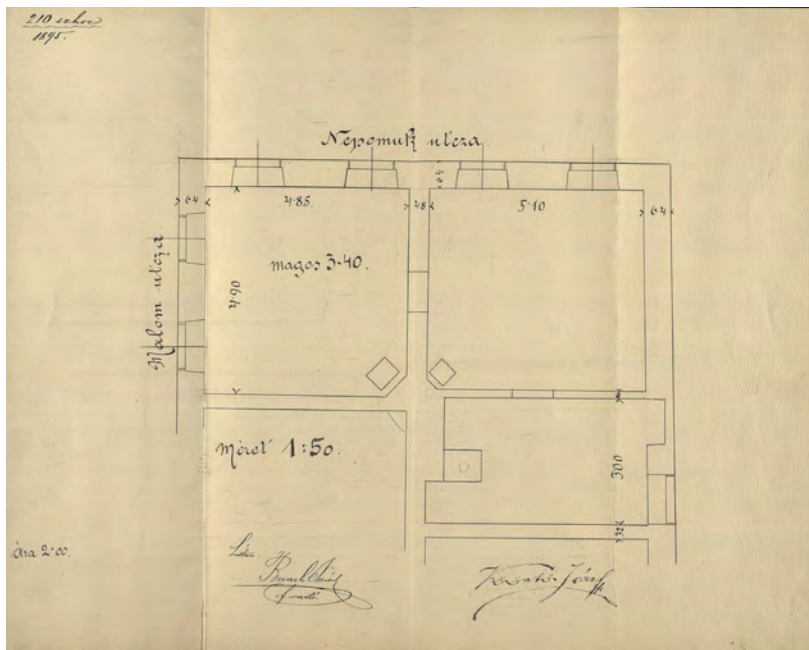
3 Egy felügyelőség bemutatására példa: REISZ T. CSABA: A kataszteri felmérés Trencsén megyében. *Catastrum*, 5. (2018) 3:49–64.

4 A helyszínelési felügyelőségek felállítására vonatkozó pénzügyminiszteri rendeletre I.: A kataszteri felmérések tárgyában. *Nemzet*, 2. (1883) 125:1. (máj. 7.). TÖRÖK ENIKŐ: A kataszteri részletes felmérés előrehaladása Magyarországon 1856 és 1916 között. *Catastrum*, 2. (2015) 1:11–18.

5 Hivatalos rész. *Budapesti Hírlap*, 29. (1895) 188:3. (aug. 17.), Állami hivatal áthelyezése. *Pesti Hírlap*, 17. (1895) 343:3. (dec. 14.), Feloszlott kataszteri hivatal. *Pécsi Napló*, 4. (1895) 199:6. (aug. 20.): „a pénzügyminiszter nemcsak a szatmári, hanem május 1-én a pécsi kataszteri hivatalt is fölосzlattja”. Utóbbi csak később történt meg: Kataszteri helyszínelési felügyelőség áthelyezése. *Pénzügyi Közlöny*, 23. (1896) 14:317. (máj. 24.).

ség, amelyik egy új korszak nyitányát jelentette egyben.⁶

A mérnöki hivatal – mint sok más állami intézmény abban az időben – nem állami épületben, hanem általában több évre leszerződött bérleményben működött. Ennek csak részben volt oka a megfelelő középületek hiánya, a megoldás inkább azt tükrözi, hogy ideiglenesnek tekintették a hivatal működését a településen. Ahogy a jelenlét állandósul(ni látszott), a bérleményt felváltotta az állami tulajdonú ingatlanba költözés igénye.

■ A Felső malom utcai épületben bérbe vett helyiségek alaprajza (MNL OL, S 92. No. 9/5.)

Felső malom utca 14.

A kataszter elhelyezése komoly problémát okozott a városnak, mivel alapvetően egy vándorló hivatal volt. Valószínű, hogy létrehozásakor, 1895-ben került a felügyelőség a Malom utca és a Nepomuk utca sarkán álló épületbe, mert ebben az évben készült egy felmérés a ház néhány helyiségéről.⁷ A századfordulón – 1898–1900 között – a felügyelőség még a Felső malom utca 14-ben működött, majd 1901-ben innen továbbköltözött.⁸

Ferencesek utca 37.

A felmérési felügyelőség iratanyagaiban a hivatal következő helyszínére található csak utalás, a Ferenciek utca 37. (ma 41.) alatt, a

Stirling-féle ház első emeletén.⁹ A ferences templom közelében lévő épület pontosan a város két részének – a belvárosnak és a szigeti külvárosnak – a metszéspontján helyezkedett el. Ennek előnye az volt, hogy viszonylag könnyebben megközelíthetővé vált az ügyfelek és az ott dolgozók számára. Az épület Stirling István börgyáros nevét őrzi, aki az 1880-as években már bécsi lakosként szerepel a város iratanyagában, amikor az épület átalakítására szólították fel. A hosszú levélváltás végén a tulajdonost kötelezték a felső emeleten található szárítópádlás elbontására.¹⁰

Az épület több intézménynek és üzletnek is otthon adott. 1892-ben a MÁV forgalmi ügynökséget helyezték el itt, felügyelete alá

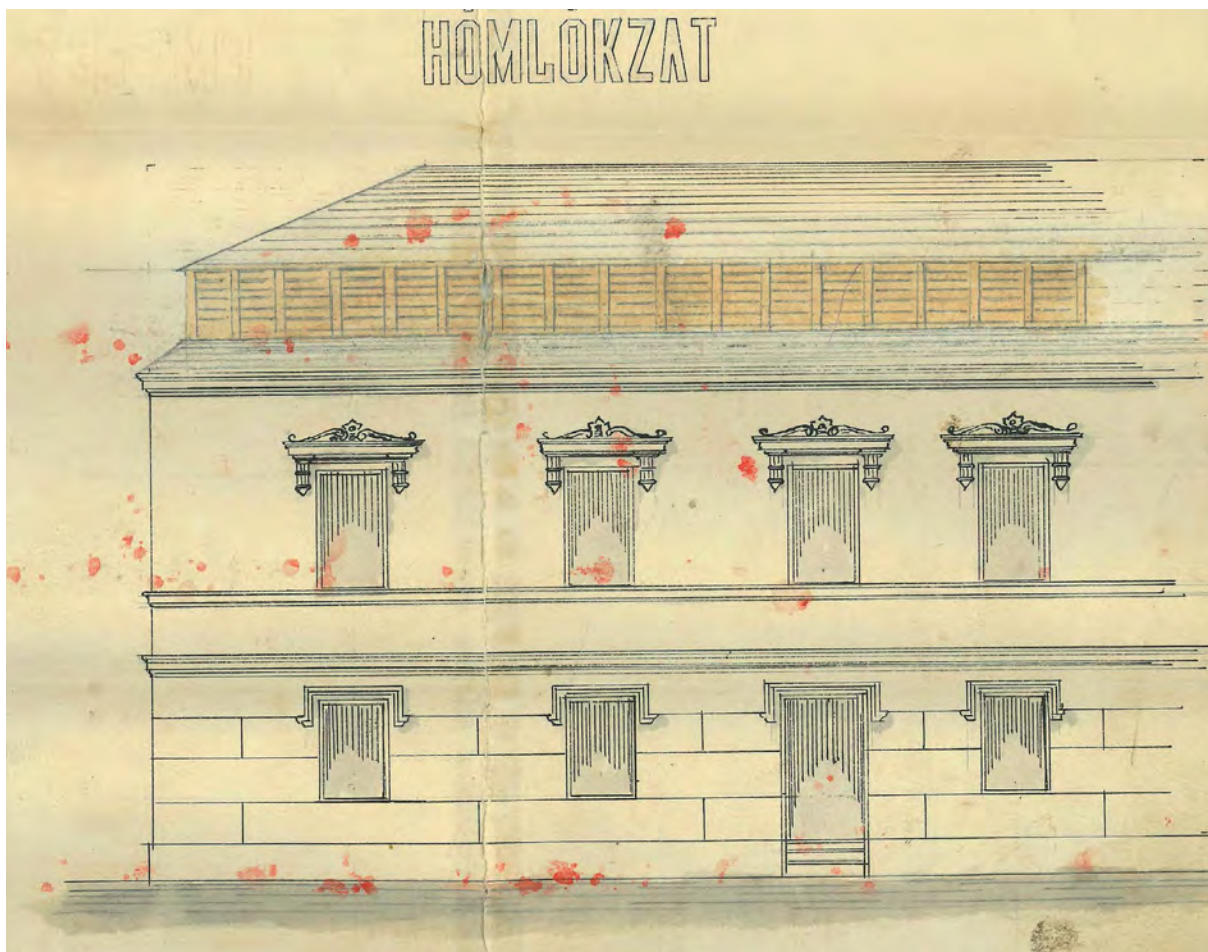
6 Rendelet. Az országos kataszteri felmérés szervezetében életbeléptetendő változtatások, s a felmérési felügyelőségnek a telekkönyvi betétszerkesztésnél való közreműködése tárgyában. *Kataszteri Közlöny*, 4. (1895) 2:14–15. (febr. 16.).

7 MNL OL, S 92 Az Országos Földmérési Intézet vegyes iratai (= S 92) No. 9/5. (= No. 9/5). 11. felmérési felügyelőség (Pécs) elhelyezésére vonatkozó iratok és rajzok. A 210/1895. számhoz (31144/1895). Előbbi a pécsi felmérési felügyelőség, utóbbi a Pénzügyminisztérium iktatószáma, iratok nem maradtak fenn. A No. 9/5. – a többi felügyelőség elhelyezésére vonatkozó iratanyaggal együtt – elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon (www.hungaricana.hu).

8 A „*Kataszteri Közlöny*” zsebnaptára az 1898. évre. Szerk.: DOBROVICS VIKTOR. Bp., 1898. 48–49., A „*Kataszteri Közlöny*” zsebnaptára kataszteri mérnökök számára az 1901. évre. Szerk.: GÁNÓCZY SÁNDOR. Bp., 1901. 66–67.

9 Vö. ehhez: MNL OL, S 92. No. 23/3–5. Országos kataszteri felmérés – rendeletek, Rendeletek gyűjteménye, 1906–1914. Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása. Bp., 1906–1914.

10 MNL Baranya Megyei Levéltára (= BaML), IV. 1406. Pécs Város Tanácsának iratai. b. Közigazgatási iratok, Stirling István házépítési ügye. 7127/1892.

■ A Ferencesek utcája 37. homlokzata 1891-ből (MNL BaML, IV. 1406.)

tartoztak a budapesti, a dombóvári, a pécsi, a sárbogárdi és a szekszárdi vonalak.¹¹ A helyi lapokban több hirdetés található az épületben működő üzletekről. Ilyen volt például Fichtl Károly gépész és mechanikus kerékpár- és varrógépüzlete 1892-ben.¹² A következő évben Spitzer (szül. Reich) Laura üvegkereskedő helyezte át üzletét az épületbe, de működött itt gyertyakereskedő is.¹³

Nagyobb problémát okozott Göbel Kálmán gyógyszerháza, amelyet a Stirling-házba helyeztek át 1895-ben. Ez ellen ugyanis a környékbeli gyógyszerészek panasszal él-

tek, mivel – véleményük szerint – túl közel esett volna hozzájuk és így sértette volna az érdekeiket. Az ügy megoldódott, és Göbel gyógyszerháza helyben maradhatott.¹⁴ Hasonlóan érdekes Wranitsch Gizella üzlete, aki temetkezési vállalatának irodáját üzemeltette az épületben.¹⁵

A földmérés esetében pontosan meghatározható, hogy mikor kerültek a Stirling-féle házba. Az 1900. október 29-én felvett „fogalási jegyzőkönyv” szerint a pécsi hivatal képviselői – Berczeli István felügyelő, Dobszay István és Wiesner János mérnökök

11 Pécsi Figyelő (=PF), 20. (1892) 34:3. (ápr. 27.)

12 PF, 20. (1892) 71:7. (szept. 3.).

13 Központi Értesítő (=KE), 2. (1877) 66:2. (jún. 17.), Kis hirdetések. Pécsi Napló (=PN), 2. (1893) 125:8. (jún. 1.), Hirdetmények. PF, 20. (1892) 67:8. (aug. 20.).

14 Külvárosi gyógyszerháza a belvárosban. PN, 4. (1895) 272:5. (nov. 15.), Hirdetések. PF, 24. (1896) 141:7. (jún. 21.), A szigeti külvárosi gyógyszerháza. PN, 8. (1899) 57:4. (márc. 10.).

15 Hirdetések. Pécsi Újlap (=PÚ), 4. (1910) 17:3. (jan. 23.).

– közösen tekintették meg az épületet. A bérbeadásra szánt ingatlanhoz 11 utcai és 3 udvari szoba, 3 konyha, 3 előszoba, egy kamra az első emeleten, továbbá egy földszinti fáskamra, pince, valamint egy padlás tartozott. Állapotát a birtokba vevők jónak, vagyis a hivatal számára alkalmasnak minősítették.¹⁶

Az első bérbeadási szerződés 1907-ből maradt fenn, amely a Pénzügyminisztérium (képviselője a 11. felmérési felügyelőség) és Johann Béla pécsi lakos (a megye tisztiorvosa) között született. A bérleménybe 12 utcai és 3 udvari szoba, 2 konyha, 3 előszoba és egy kamra (mind az első emeleten), valamint egy fáskamra, egy pince és padlás tartozott. A bérleti szerződés 1908. november 1-jétől számított nyolc évre, 1916. október végéig szólt, az évenkénti 2800 korona bérleti díjat negyedéves részletekben fizetve. A szerződés szerint a bérbeadó köteles volt a helyiségekhez tartozó ajtókat, ablakokat és lakatokat karban tartani, valamint személyzetbővítés esetén az előszobákat saját költségén átalakíttatni. A szerződés csak akkor szűnt volna meg tárgyév október végén, ha a felek fél évvel előtte – május 1. és 15. között – azt felmondják. Egyébként a bérbeadás egy további évre meghosszabbodik. A szerződést Pechan János kataszteri főmérnök, felügyelőhelyettes és dr. Johann Béla háztulajdonos írták alá 1907. június 20-án.¹⁷

Anna utca 20.

A szerződés lejártakor az épület bérletét nem hosszabbították meg, mivel 1916-ban a hivatal egy új – nagyobb – épület után nézett. En-

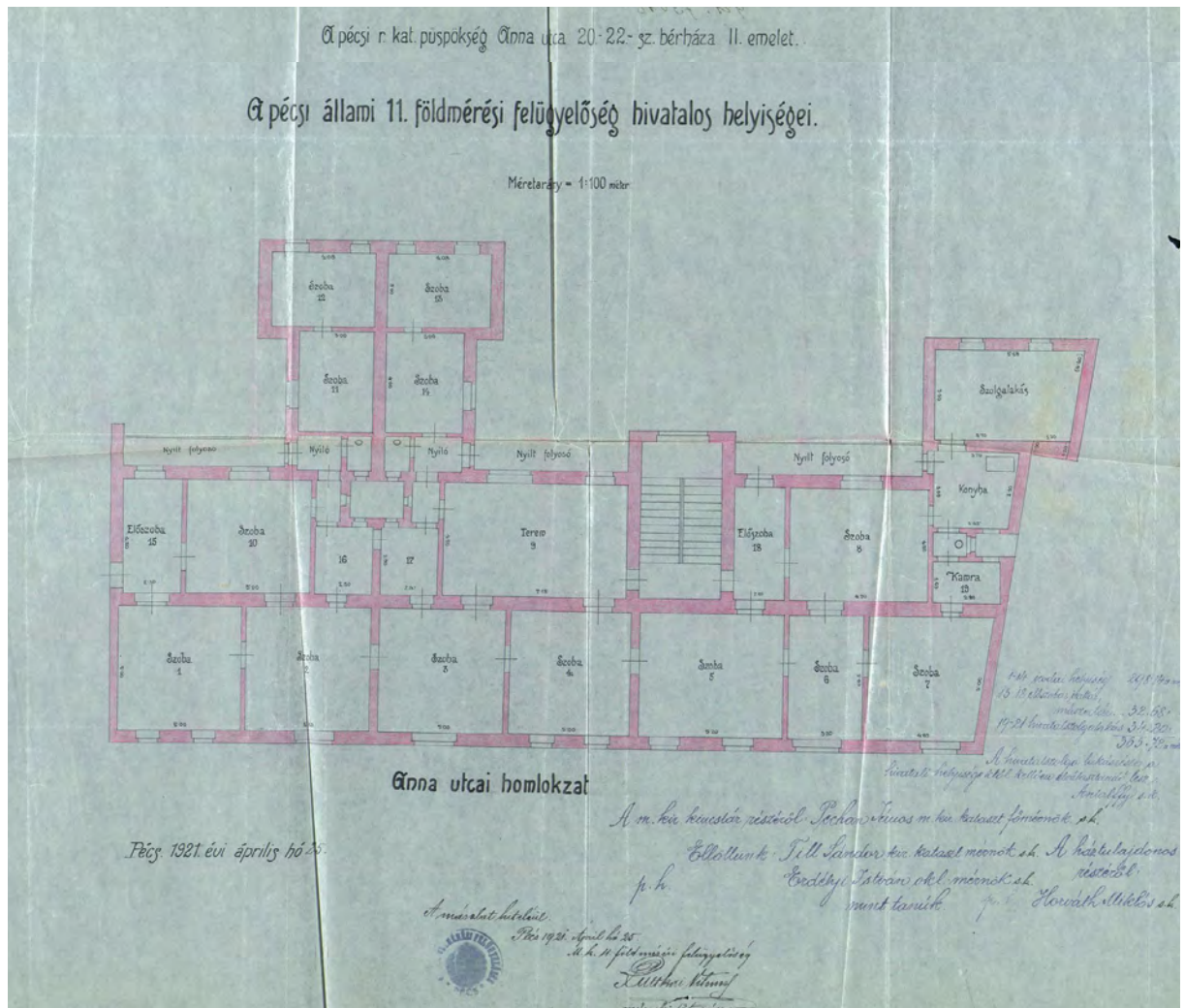

■ A Ferencsek utcája 37. (41.) napjainkban (a szerző felvétele)

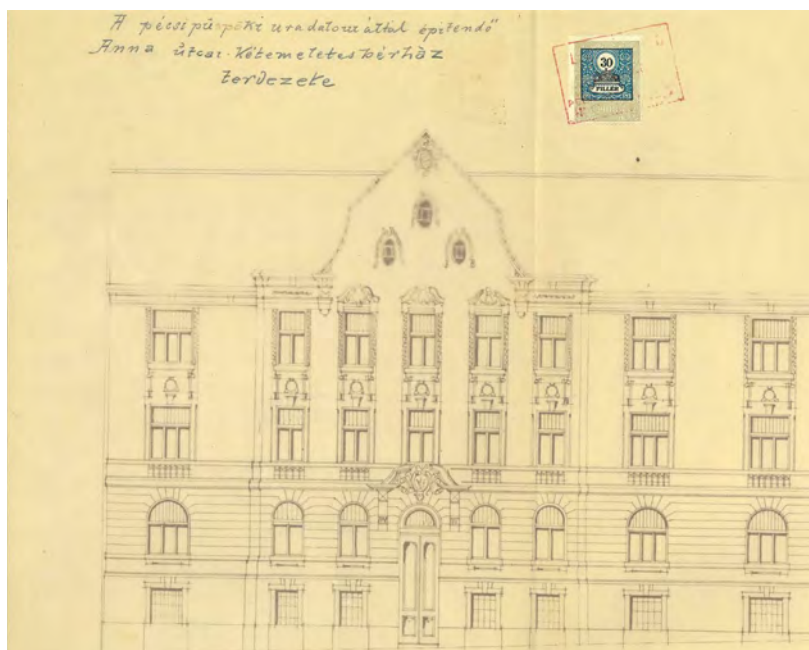
nek során találtak rá az Anna utca 20–22-ben található épületre, amely a pécsi római katolikus püspökség tulajdona volt. A bérbeadásnál a második emelet tűnt a hivatal számára alkalmasnak. A szerződés szerint azon a szinten a felügyelőség számára három lakást kívántak átalakítani, ezek összesen hét utcai és nyolc udvari szobából, két előszobából, egy konyhából és a hozzá tartozó mellékhelyiségekből álltak. A szerződés hat esztendőre szólt, 1916. november 1-jétől 1922. október végéig, évenként 4000 koronás bérleti összeggel. A szobákba villamos áram és világítási gáz volt bevezetve, a számlát a bérbe vevőnek kellett állnia. A szerződés felmondását 1922 után az adott év május 15-ig bármelyik fél kezdeményezhette, de az csak október végén szűnhetett meg. A szerződés érdekessége, hogy a kibérelt helyiségeket a bérbevevő is továbbadhatta, például saját hivatalfőnökének lakás céljára. A szerződést 1916. május 14-én írták alá a felek: Pechan János kataszteri főmérnök, Horváth Miklós jószágigazgató, gróf Zichy Gyula pécsi püspök, Till Sándor

¹⁶ MNL OL, S 92. No. 9/5. fol. 9.

¹⁷ MNL OL, S 92. No. 9/5. fol 15–17.

■ Az Anna utca 20-22. alaprajza (MNL OL, S 92. No. 9/5.)

■ Az Anna utca 20. homlokzatának részlete (MNL OL, S 92. No. 9/5.)

kataszteri mérnök és Erdélyi István okleveles mérnök tanúk előtt.¹⁸

A levéltári iratok között fennmaradt jegyzetből végig követhető, hogyan kezelte az épületet a felügyelőség. 1919-ben például a rendelkezésre álló helyiségek egy részét Elinberger Erik mérnök számára adták ki albérletbe. 1921-ben egy négy szobából és mellékhelyiségekből álló lakást engedtek át a háztulajdonos számára. A következő évben a háztulajdonos – a pécsi római katolikus püspökség – bejelentette, hogy a bérleti díjat 40 ezer koronára emelte fel, amit a kincstár elfogadott. A leírás szerint a lakbér megállapítása évenként történt meg, így a felek nem kívánták hosszabb ideig elkötelezni magukat.¹⁹ Az 1923–1925-re vonatkozó *Pécs-Baranyai címtár* is arról tudósított, hogy a felügyelőség az Anna utca 20. szám alatt lévő épület második emeletén található.²⁰

Az 1928. évi tiszti címtár szerint a hivatal vezetője Makay Gyula műszaki főtanácsos volt, aki alá 24 fős személyzet tartozott.²¹ A növekvő hivatali létszám mellett a bérlés módja nem lehetett megfelelő, ezért a felek keresték az újabb lehetőségeket. A költözés a szerződés lejárta után négy évvel vált valóssá, amikor a sajtóban cikkek jelentek meg az újabb helyről. Az épület később nem szakadt el adminisztratív szerepétől: 1940-ben a Baranya-vármegyei Szarvasmarhatenyésztő Egyesület, két évvel később a Baranya vármegyei és Pécs szab. kir. városi m. kir. Gazdasági Felügyelőség működött benne.²²

Pozsony (Jogász) utca 4.

1928-ban több cikk jelent meg a földmérési felügyelőség elköltöztetésének tényéről, amely foglalkoztatta az újságírókat is.²³ Állításuk

■ Az Anna utca 20. napjainkban (a szerző felvétele)

■ A Pozsony utca 4. Komlói István 1926. évi térképén (MNL BaML, XV. 9. Pécs város térképeinek gyűjteménye. 158.)

szerint korábban több értesülést szereztek arról, hogy az országos kormányzat új épületet szeretne emeltetni Pécsen lévő állami hivatalai számára. Ehhez a város tanácsa – állította a sajtó – már javaslatokat is tett, hogy hol lehetne építkezni. Azonban a kincstár máshogyan döntött és a korábbi gyakorlatnak megfelelően

18 MNL OL, S 92. No. 9/5. fol. 4–7.

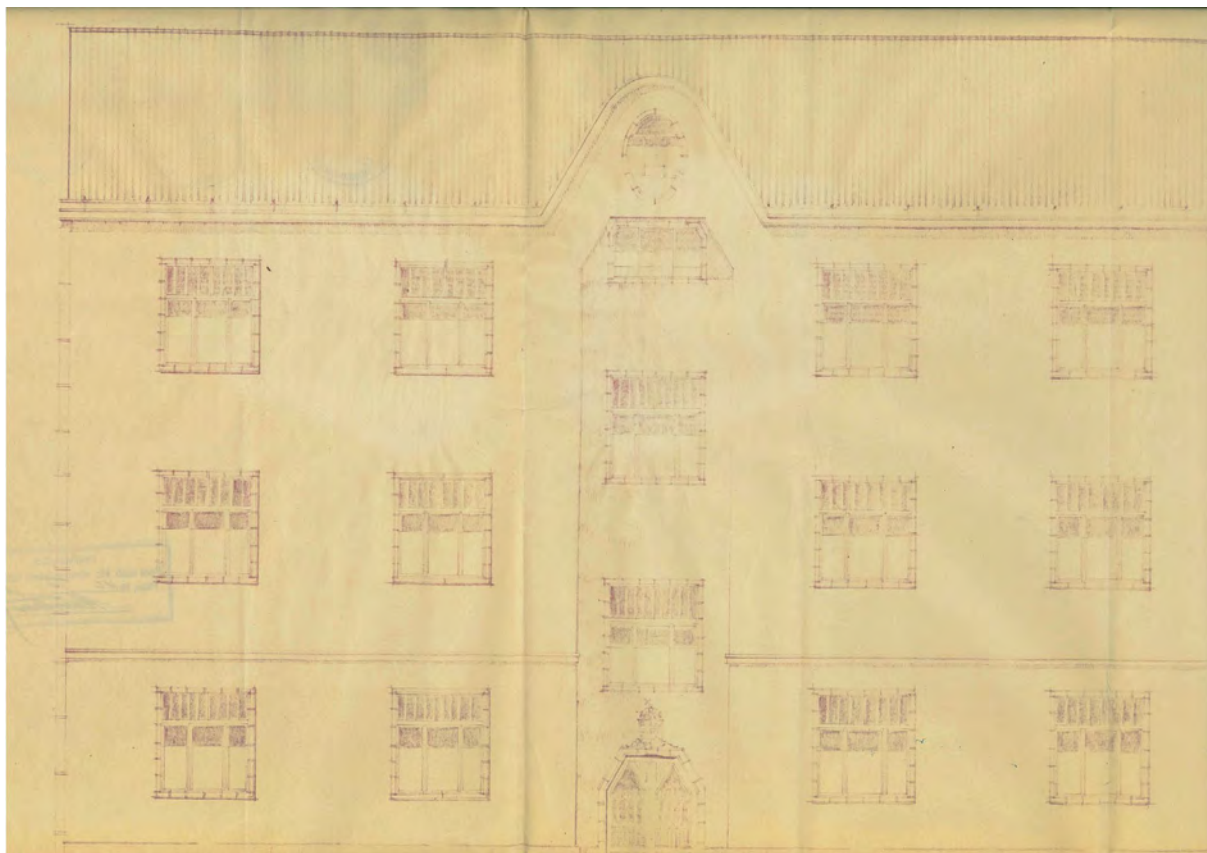
19 MNL OL, S 92. No. 9/5. fol. 1.

20 *Pécs-Baranyai címtár, 1923–1925.* Szerk.: KALOTAI LÁSZLÓ. Pécs, 1925. 6.

21 *Magyarország tiszti cím- és névtára*, 39. (1928) 116.

22 *Dunántúl*, 30. (1940) 245:7. (okt. 26.), *Magyarország közhivatalainak cím- és adattára.* Szerk.: BAROSS ENDRE – TAKÁCS JÓZSEF. Bp., 1942. 850.

23 A pénzügyminiszter 2301/1919. (január 18.) rendelete a földmérési szolgálati ágazatra új elnevezéseket állapított meg, a rendeletet l. *Budapesti Közlöny*, 53. (1919) 24:7. (jan. 29.), vö. REISZ T. CSABA: *Az Állami Földmérési Igazgatóság (1919–1920).* *Catastrum*, 6. (2019) 1:25–35.

■ A Pozsony utca 4. homlokzata (MNL BaML, IV. 1406. h. F-12 83185/1942.)

egy bérházat nézett ki szakigazgatási szerve számára a Pozsony utca 4. szám alatt.²⁴

A vételárat 72 ezer pengőben állapították meg, amit a kincstár a tulajdonosnak, Kende Oszkár textilterekeskedőnek fizetett ki. Kende a testvérével, Alfrédal együtt hadiszállításból gazdagodott meg az első világháború idején.²⁵ A városban hatalmas kereskedése volt a Széchenyi tér 7. szám alatt, több érdekeltsége más városokhoz – köztük Budapesthez, Brassóhoz és Váchoz – kötötte, ahol számos szövetkezet és egyesület tagja volt.²⁶

Az átadás-átvételt a folyó év márciusában még nem ejtették meg, mivel – mondja a cikk szerzője – a bérlő még beszédni kívánta a lak-

bérnegyedre az adott évre.²⁷ A telekkönyvi átírásokat közlő újságértésülés szerint az átadás a „Reáliskola 6.” számra vonatkozott a folyó év áprilisában.²⁸ A korábbi MÁV-bérház így került a magyar kincstár tulajdonába és ezzel együtt a földmérés birtokába. Nem is gondolhatták, hogy ez a költözés lesz az utolsó a hivatal életében.

1940-ben az épülethez egy légvédelmi óvóhelyet kívántak építeni, amit a városi hatóságok engedélyeztek is. A tervet a pécsi IV. honvéd hadtest légvédelmi parancsnoksága is elfogadta, így megkezdődhetett a kivitelezés. Az építési iratból az is kiderül, hogy az épület „állandó adómentesség” miatt kedvezményt nem vett igénybe.²⁹

24 Lakásszaporítás helyett lakáscsökkenés. *PN*, 37. (1928) 200:5. (aug. 24.).

25 A pécsi hadi-adózók. *PN*, 25. (1916) 264:4. (nov. 25.), Hadikölcsön és hadi jótékonyág. *PŰ*, 10. (1916) 283:1. (dec. 10.).

26 *Pécs szabad királyi város beltelkeinek és ucca jelleggel bíró kültelkeinek házszámjegyzéke*. Szerk.: FARKAS JÁNOS. Pécs, 1928. 171., *KÉ*, 24. (1899) 45:729, (máj. 28.), *KÉ*, 38. (1913) 36:987. (máj. 4.).

27 Az állam is építkezés helyett bérházat vásárol hivatalai részére. *PN*, 37. (1928) 61:4. (márc. 14.).

28 Telekátírások április havában. *PN*, 37. (1928) 106:2. (máj. 3.).

29 Földmérési felügyelőség légvédelmi óvóhely építési enged[ély]. MNL BaML, IV. 1406. h. Pécs Város Tanácsának iratai, „F” (1946-tól V.), Műszaki ügyosztály iratai, F-99330/1940.

1942-ben a felügyelőséghez több ember is csatlakozott, így például különböző rajzoló, óradíjasok, útbiztosok is a személyzetbe tartoztak a Pozsony utcában.³⁰ Az épület biztonságával lehetnek gondok, mivel több esetben arról tudósítottak, hogy az ott lakó mérnököktől kisebb-nagyobb termékeket (például fehérneműt, szappant) tulajdonítottak el.³¹

Az utca később új nevet kapott (Jogász utca lett belőle), ami jobban illett a környezetbe a közeli egyetemi (jogi) képzés miatt. Ez nem csökkentette a hivatal presztízsét, hanem egy változó korszak előjeleként is értelmezhető.

A második világháború után a földmérési szervezeteket többször is átalakították. 1952-ben hozták létre az Állami Földmérési és Térképészeti Hivatalt (ÁFTH), amely alá megyei szervezeteket csatoltak.³² A földmérési felügyelőségek helyett Megyei Földmérési Kirendeltségeket hoztak létre, így a baranyai szekciót szervezték meg a Pozsony utcai épületben.³³

Az átszervezés után az ÁFTH újabb „regionális” intézményt hozott létre a különböző geodéziai és térképészeti feladatok ellátására szerte az országban. Így jött létre 1954-ben a Pécsi Geodéziai és Kartográfiai Vállalat, amelynek élén Poronyi Zoltán állt.³⁴ A komoly feladatokat ellátó cég 1993-tól Pécsi Geodéziai és Térképészeti Kft. néven a mai napig létezik, noha bázisát már áthelyezte a Légszeszgyár utcába, mégis örömmel emlékeznek meg a „Jogász utcai” évekről. A helyszín és az intézmény fontos szerepet játszott a tudományos életben is, mivel 1957-ben itt szervezték meg az első geodéziai vándorgyűlést. A későbbi visszaemlékezések is kiemelik, hogy Pécsen olyan hagyományt teremtettek, amelyek összefogták a

■ A Pécsi Geodéziai és Kartográfiai Vállalat (Jogász utca 4.) volt épülete napjainkban (a szerző felvétele)

földmérőket és a 21. században is erős köteléket biztosíthattak a szakmát gyakorlóknak.

A pécsi földmérési felügyelőség elhelyezkedése hasonló módon történt, ahogyan a hivatal működött a városban. Sokan dolgoztak itt, a környéket nagymértékben befolyásoló műszaki munkákat bízták rájuk, azonban mindig szem elől rejtve végezték tevékenységüket. Az alapvetően „bölcsész-jogász-orvos” beállítottságú Pécs képéhez a műszaki értelmiség évszázados jelenléte is ugyanúgy hozzájárult, még ha ez eddig nem is volt a kutatások homlokterében.

30 *Pécs-Baranyai címtár*, 1942. Szerk.: Császár Géza. Pécs, 1942. 112.

31 Kelendő az ingyen szappan. *PN*, 51. (1942) 88:9. (ápr. 19.), Izgalmas hajtóvadászat után. *PN*, 52. (1943) 124:5. (jún. 2.).

32 VINCZE LÁSZLÓ: Nagyméretarányú térképezés 1. Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar. <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/8093> (Elérés: 2021. május 10.)

33 IVÁN GYULA: A földügyi ágazat szervezetének változásai a második világháborútól napjainkig. *Catastrum*, 6. (2019) 3:51–63.

34 ÚJLAKI TIBOR: A Pécsi Geodézia alapításának 50. évfordulója. *Geodézia és Kartográfia*, (= GK), 57. (2005) 2:3–9., VÁRNAI GYÖRGY: Gondolatok a Pécsi Geodézia 60. születésnapján. *GK*, 67. (2015), 3-4: 26–28.

TIMÁR GÁBOR

Egy sosem lett vasútvonal: Trianon utáni határkijelölés a Börzsöny északi peremén

Az, hogy Trianonban a magyar államhatárok megállapításakor a vasútvonalak sok szakaszon döntő szerepet játszottak, közhely. Kevésbé ismert viszont, hogy a szerződés hatályba lépése után, a határok helyszíni kijelölési folyamatában is előkerültek vasútvonaltervek, olyanok, amelyek soha nem valósultak meg, vagy kifejezetten a határkijelölés befolyásolására ötlöttek ki azokat. Látogassunk el az egykori Hont vármegye trianoni határ környéki részére!

A vasutak határmegállapító szerepe

Az első világháború idején a vasút mint közlekedési eszköz hatékonysága toronymagasan vert minden más szállítási módot. A kis ellenállású sínek, a gőzmozdonyok és a nagy teherbírású vasúti szerelvények kombinációja olyan szállítási teljesítményt és sebességet biztosított, amely más, akkor elérhető megoldásokhoz (a vízi forgalomhoz vagy a korabeli kezdetleges utakon, túlnyomóan állati erővel történő vontatáshoz) képest összehasonlíthatatlan előnyt jelentett. Nem véletlen, hogy a határok meghúzásánál a meglévő vasútvonalak az etnikai elvet is felülíró jelentőséggel bírtak.¹ A vasutak építése a kor technikai szintjén nem volt túlságosan bonyolult, egy hiányzó vonal lefektetése pár év alatt minden további nélkül megvalósítható volt, ezért, bár meglepő, kétségtelenül ez volt a

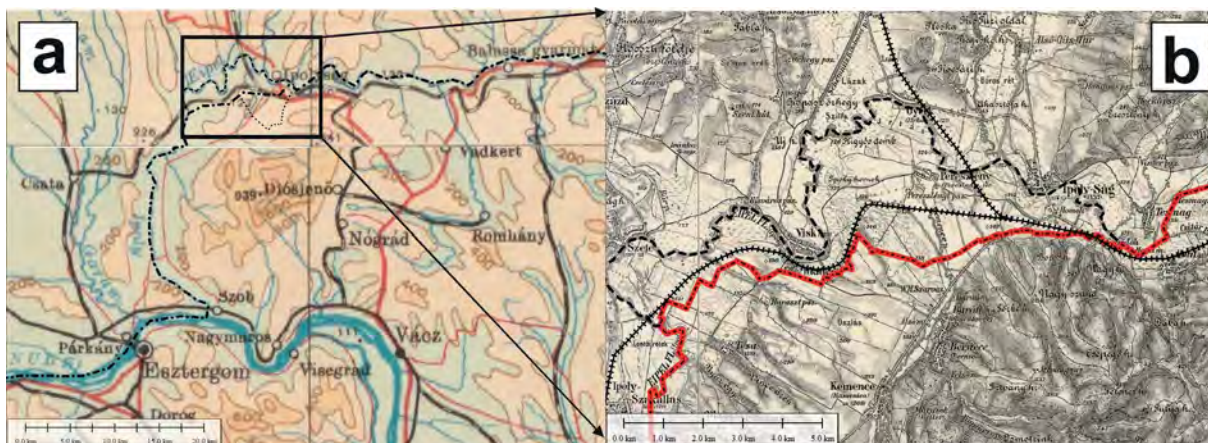
békekonferencia egyik viszonyítási alapja.²

A trianoni határok térképezése és megjelölése

A trianoni szerződés aláírása és 1921. évi hatályba lépése a tényleges határmegállapító munkának csak a kiindulópontja volt. A szerződés 1:1 000 000 méretarányú térképmelléklettel, kb. települési szintig definiálta a határ futását.³ A szerződésben külön pontok vonatkoztak a határmegállapító bizottságok megszervezésére, összetételére, döntési módjára és felettes szerveire. E bizottságok feladata volt az előbb említett, nagyon elnagyoltan definiált trianoni határok kataszteri szintű definiálása, majd a megállapított határ helyszíni, terepi megjelölése is.⁴ A feladat innentől, jellemzően 1921–1925 között földmérés-technikailag kataszteri munka volt, és – leszámítva a dunai határszakaszt – a munkához felhasznált adatrendszereket is a kataszteri térképek és kataszteri felmérési adatok jelentették.

A határmegállapító munka eredménye térképészeti szempontból egy kataszteri méretarányú térképsorozat volt, amely bemutatja az elhelyezett határjelek terepi pozícióját és a határ szűk sávjának egyéb topográfiai elemait. A határtérképek méretaránya az általunk most tárgyalt csehszlovák és az osztrák határszakaszokon a kataszteri felmérésekben ekkor

- 1 Ez egyáltalán nem csak a magyar békeszerződés sajátossága: az Ausztriával kötött saint-germain-i béke is tartalmaz a cseh határszakaszon vasúthálózati indokú módosításokat. A leghíresebb példa pedig az egyébként győztesnek elkönyvelt Csehszlovákia és Lengyelország közötti határ Teschen-környéki része, ahol egy, az alakulóban lévő csehszlovák állam számára fontos vasúti összeköttetés miatt százvezres nagyságrendű lengyel kisebbség maradt a határ cseh oldalán, ahogy a bánáti román–szerb határszakasz egyes részei is vasúthálózati meghatározottságúak.
- 2 A magyar–román határszakaszt meghatározó Szatmárnémeti–Nagyvárad–Arad vasútvonalnak az új határ román oldalán a békekötéskor még hiányzó Nagyszalonta–Kisjenő közti szakaszát a román államvasutak 1924-ben már forgalomba helyezte, pedig e szakasz hiánya egy szerencsére el nem fogadott érv volt Békéscsaba elcsatolása mellett.
- 3 Néhány helyen úgy sem: azt, hogy pl. Zajta község hová tartozzon, a szerződés aláírása után kellett eldönteni, mert a békeszerződésből ez nem derült ki.
- 4 SUBA JÁNOS: *A trianoni határ kitűzése és felmérése, 1921–1925 (A határmegállapító bizottságok működése)*. Doktori disszertáció. Kézirat, 1996 (= SUBA, 1996). TIMÁR GÁBOR: *A szerződéstől a határkövekig – a trianoni határok végleges vonalának kijelölése*. *Rubicon*, 30. (2020) 6–7:138–143. (= TIMÁR, 2020).

■ a) A Börzsöny térsége a párizsi békekonferencián is használt 1:1 000 000 méretarányú világtérkép-szelvényeken. Pont-vonalazott határ: a mai, végleges határvonal. Szaggatott vonal: a békekonferencia csehszlovák határokat tárgyaló bizottsága által 1919. március 7-én elfogadott határ (Duna és Ipoly sodorvonala). Pontozott vonal: Ipolyság–Homok kataszteri területének a mai Magyarországra nyúló része; (b) a pereszleny-homoki hídfő a Monarchia 1:75 000 méretarányú térképén (III. katonai felmérés, forrás: MapiRE). Piros vonal: a végleges határ. Szaggatott vonal: lásd az (a) pontnál, a vasútvonalak keresztsíkozott vonallal jelölve. Homok településen látható az a közút, amelyen a Börzsöny északról megkerülhető volt és amelyet az új határ itt elvágott; a cikkben említett új magyar országút ezt a hiányzó összeköttetést pótolja. (Alaptérkép forrása: Maps of Austria-Hungary, Handbooks prepared under the direction of the Historical Section of the Foreign Office, No. 1, London, p. 4., 8. /1919/, a három említett vonal a szerző szerkesztése)

szokásos 1:2880 (1 bécsi hüvelyk a térképen 40 bécsi öl terepi hosszt jelent), a román szakaszon pedig 1:5000 volt, a délszláv határszakasz határszelvényei nem készültek el, a megrajzolt határvázlatok közelítő méretaránya 1:5000.⁵ A térképek – a magyar földmérés nagyobb volumenű munkálatai közül – elsőként itt méterrendszerben készültek el. Az alkalmazott térképi vetület természetesen átvette az érintett területen az 1920-as évek előtt használt kataszteri térképlapok vetületét: a csehszlovák határ teljes hosszában ez a gellérthegyi kezdőpontú sztereografikus síkvetület volt.⁶ A trianoni szerződés értelmében elkészített határtérképeket a Magyar Nemzeti Levéltár, illetve részben

a Lechner Tudásközpont Nonprofit Kft. őrzi.⁷ A határszelvények (illetve a jugoszláv határvázlatok kisebb része) georeferált formában, mai térképi adatbázisok fedvényeként publikusan elérhetők a MAPIRE szolgáltatásban.⁸

A csehszlovák–magyar határmegállapító bizottság

A trianoni békeszerződés 50. cikke értelmében „a II. rész (Magyarország határai) 27. cikkének 4. pontjában megjelölt határvonalnak a helyszínén való megállapítására a jelen Szerződés életbelépését követő tizenöt napon belül héttagú bizottságot kell alakítani, amelynek tagjai

5 Az említett térképsorozat mellett ennél nagyobb (a csehszlovák határszakaszon 1:1440) méretarányú lapokon dokumentálták a határjelek terepi felmérésekor mért, sok esetben a mai határfelújításoknál is irányadó mérési adatokat, jellemzően irányszögeket. SUBA JÁNOS: Magyarország trianoni határának térképei (1920–1925). *A Hadtörténeti Múzeum Értesítője*, 8. (2005) 137–157.

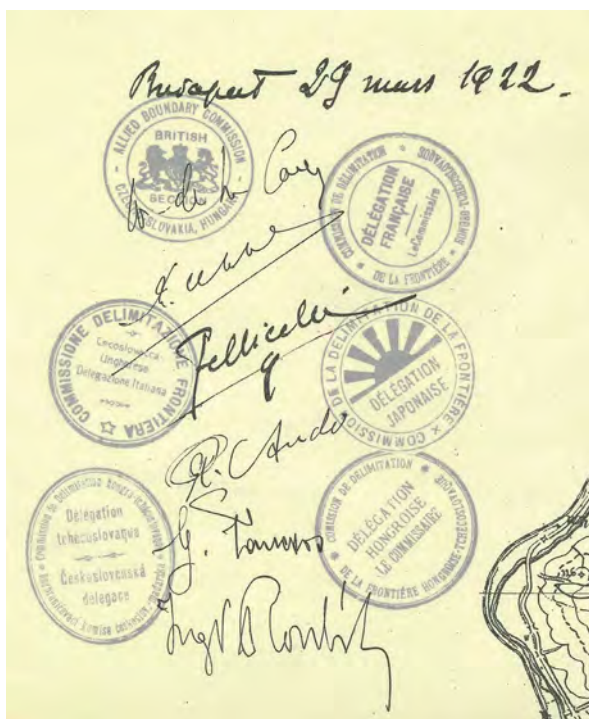
6 A határ érzékeny és két országhoz is kapcsolódó jellege miatt hiába tért át az elmúlt 100 évben mind a magyar, mind a (cseh)szlovák geodézia más vetületre (EOV, ill. S-JTSK/Křovák), a határokra és határtérképekre máig hivatalos koordináta-rendszer ez maradt, annak ellenére, hogy a magyar földmérésből minden más területen már kivonták.

7 TÖRÖK ENIKŐ: Trianoni határokra az MNL Országos Levéltárban. MNL OL, A hét dokumentuma, 2020. június 3. (= TÖRÖK, 2020. https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/trianoni_hatarokmanyok_az_mnl_orzasgos_leveltaraban, Elérés: 2021. ápr. 20.)

8 BISZAK ELŐD – KULOVITS HANNES – BISZAK SÁNDOR – TIMÁR GÁBOR – MOLNÁR GÁBOR – SZÉKELY BALÁZS – JANKÓ ANNAMÁRIA – KENYERES ISTVÁN: Cartographic heritage of the Habsburg Empire on the web: the MAPIRE initiative. *9th International Workshop on Digital Approaches to Cartographic Heritage*, Budapest, 4–5 September 2014. 26–31.; BISZAK ELŐD – BISZAK SÁNDOR – TIMÁR GÁBOR – NAGY DIÁNA – MOLNÁR GÁBOR: Historical topographic and cadastral maps of Europe in spotlight – Evolution of the MAPIRE map portal. *Proceedings 12th ICA Conference Digital Approaches to Cartographic Heritage*. Venice, 26–28 April 2017. 204–208.

közül ötöt a Szövetséges és Társult Főhatalmak, egyet a Cseh-Szlovák Állam, egyet pedig Magyarország neveznek ki”. A bizottság végül hét helyett csak hat taggal alakult meg Brűnnben, 1921. július 21-én: 1921-re az Egyesült Államok minden szinten kilépett a világháborút követő békefolyamatból, és a bizottságba sem küldött delegátust.⁹ A szövetséges főhatalmakat így Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán képviselte, mellettük a két érintett állam képviselői foglaltak helyet.¹⁰

A bizottság számára adott volt a békeszerződés szerinti, meglehetősen elnagyoltan leírt

■ A csehszlovák–magyar határmegállapító bizottság tagjainak pecsétje és aláírása a bizottsági viták jegyzőkönyvének térkép-mellékletén (MNL OL, S 15-VV-4.-1.-C-2.)

határleírás, ebből kellett kataszteri pontosságú határvonalat alkotni. Mindenekelőtt tehát rögzíteni kellett azokat az alapelveket, amelyek az egymilliórszágterképen néhány kilométeres pontossággal megadott határleírástól a terepi határjelekig vezető munkát szabályozták.¹¹ Ezek közül a legfontosabb és a mai (nem vízi) határvonal nagyobb részét is meghatározó elv a települések közti kataszteri határok államhatárrá tétele volt.¹² Az elv mindazonáltal nem volt abszolút: a magyar–csehszlovák határszakaszon a szerződésben megadott magassági pontok határon tartása a legtöbb esetben felülírta a kataszteri községhatárok választásának elvét.¹³ Amikor a (cseh)szlovák–magyar határt vizsgáljuk, a magassági pontok és a kataszteri községhatárok együtt viszonylag jól eligazítanak abban, miért éppen oda kerültek a határkövek.

Ahogy azonban a békekonferencián is meghatározó jelentőségűnek és az etnikai elvnel mindenképp fontosabbnak számítottak a gazdasági érvek, ez a magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság munkájában is megjelent. Ennek legismertebb példája a végül 1923-ban népszövetségi döntéssel Magyarország javára korrigált Somoskőújfalusi és Somoskő-környéki határszakasz, ahol a módosítás alapja nem az említett falvak szinte teljesen magyar lakossága, hanem a községek határában levő bazaltbányák jelentősége volt Budapest útburkolatainak építésekor.

A bizottsági viták az MNL-ben elérhető jegyzőkönyvekből követhetők. Az eredeti jegyzőkönyvek (*Procès verbal*) francia nyelven

9 SEREMET SÁNDOR: *A mai Kárpátalja határainak kialakulása az I. világháború után (1918–1925)*. PPKE BTK Doktori (PhD) disszertáció, 2016. (= SEREMET, 2016) 183.

10 Japán, amely a sokkal nagyobb jelentőségű, 1919. február–márciusi párizsi határmegállapító tárgyalásokban érdektelenség-re hivatkozva nem vett részt, itt és a többi magyar határszakaszon képviseltette magát. A bizottság elnöke Carey alezredes (Nagy-Britannia), tagjai Uffler alezredes (Franciaország), Pellicelli alezredes (Olaszország), Tsuchiya őrnagy, 1922-től Ando őrnagy (Japán), a csehszlovák képviselő Václav Rouvik, a magyar Tanczos Gábor altábornagy voltak. SEREMET, 2016. 183. SUBA JÁNOS: *Egy határmegállapító bizottság anatómiája: A magyar–csehszlovák határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925. Ahol a határ elválaszt. Trianon és következményei, a határmegállapító bizottság szervezete 1921–1925*. Szerk.: PÁSZTOR CECÍLIA. Balassagyarmat–Várpalota, 2002. 199–224. (= SUBA, 2002).

11 SUBA, 2002. 209.

12 TIMÁR, 2020. 142.

13 Az egyes államok felé megrajzolt határszakaszok esetén ezeket az elveket a különböző összetételű határmegállapító bizottságok máshogy állapították meg: például a magyar–osztrák határ szerződés szerinti magassági pontjai például egy kivétellel nem kerültek a határra: itt a kataszteri terület ehhez képest elsőbbséget élvezett.

készültek. A bizottsági viták néhány hektáros, ritkábban 1-4 négyzetkilométeres területekről zajlottak, az egyetlen nagyobb vitatott régió az említett somoskői terület rész volt. E viták nagyobb részéről térképvázlatok is készültek, amelyek szintén elérhetők az MNL Országos Levéltárában.¹⁴

Az természetesen szóba sem kerülhetett, hogy a békeszerződés szerinti határ a meglévő vasútvonalak másik oldalára kerüljön; ilyen mértékű módosításra a határmegállapító bizottságok nem kaptak felhatalmazást.¹⁵ Ilyen nem is történt: a magyar delegáció „belicítált” azonban egy tervezett vasútvonalat, amelynek szintén csak elképzelt nyomvonala befolyásolta a határ egy néhány kilométeres szakaszának ma is érvényes vonalvezetését.

A pereszlény–homoki Ipoly-híd fő

A békekonferencia „Csehszlovák Ügyek Bizottsága” 1919. február–márciusban tárgyalta a magyar–csehszlovák határt, és 1919. március 7-én döntött arról, hogy Ipolytarnóctól a torkolatig az Ipoly sodorvonala jelentse a határt.¹⁶ Ez elsősorban abból a szempontból volt érdekes, hogy az Ipoly-völgyi Csata–Ipolyság–Losonc vasútvonal nagy része ezzel Magyarországnál maradt.¹⁷ Az Ipoly-határ miatt Ipolyság vasútállomása is magyar kézen maradt volna (maga a település nem), és azzal az innen észak, Korpona felé haladó vasútvonal itteni elágazása sem került volna Csehszlovákiához.¹⁸

A bizottsági vita konszenzusos eredményként elkészült határvonal-tervezetet a békekonferencián eljuttatták a csehszlovák delegátusoknak, akik ahhoz képest módosításokat kértek. Ezek közt az egyik az Ipoly-völgyi vasút átcsatolására vonatkozott (minimális változat szerint a vasútvonaltól 1 mérföldre délre megvont határral). Az antant külügyminiszterek tanácsa végül e kérés egy kisebb részét teljesítette: a Csata–Ipolyság közötti vasútvonalnak az Ipolytól délre húzódó részét, benne Ipolyság vasútállomásával és a korponai szárnyvonal elágazási pontjával 1919. június 11-én Csehszlovákiának ítélte.¹⁹ Ez Pereszlény és Homok települések (utóbbi Ipolyság déli része) átcsatolását jelentette: a ma is érvényes magyar–szlovák határon levő, az Ipoly déli partjára átnyúló szlovák híd főnek ez a magyarázata: ez is vasúti határ.

A híd fő határainak kijelölése az 1921-ben felállt határmegállapító bizottságra maradt. Az 1919. júniusi döntés figyelembevételével logikus lett volna a határ meghúzása közvetlenül az érintett vasútvonal déli oldalán. Ha egy kisebb méretarányú térképre nézünk, ez így is van. Kataszteri méretarányban azonban ez korántsem ilyen egyértelmű, és ha az érintett települések, Pereszlény és Ipolyság (Homok) közigazgatási határait nézzük, azok a mai határnál délebbre húzódtak, egész a Börzsöny legészakabbi gerincéig. A határ végül nem simult rá a vasútvonalra, de a Börzsöny első lejtője előtt marad. Ez utóbbi nem véletlen!

14 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 15 Térképtár, Kormányhatósági fondokból kiemelt térképek, Regnicolaris levéltár térképei (= S 15), VV-4.-3.-1., S 15-VV-4.-1-2.) TÖRÖK, 2020.

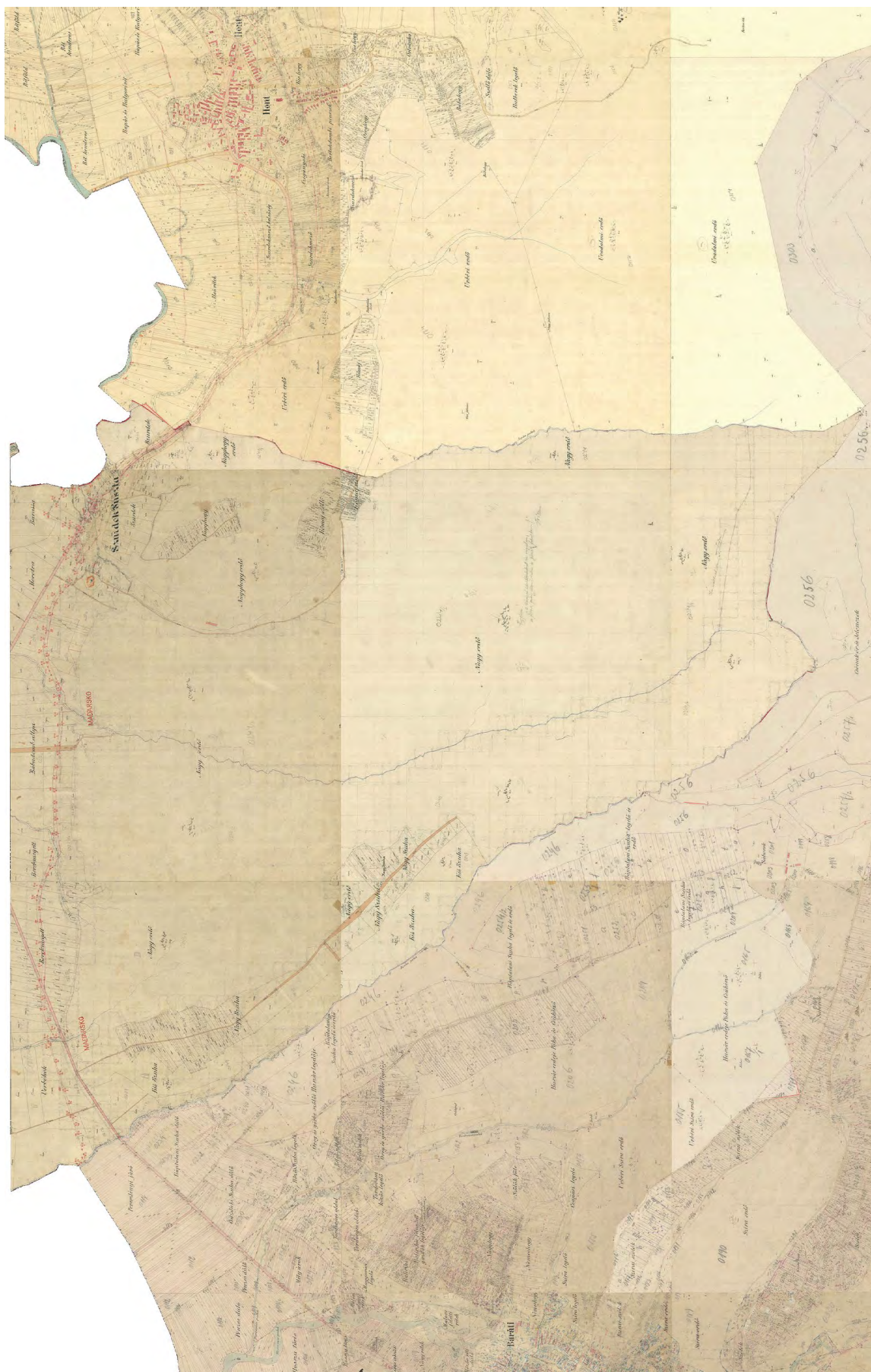
15 A hazai szakirodalomban sokszor emlegetett, a trianoni szerződéshez kiadott ún. Millerand-féle kísérőlevél ezt akár meg is engedte volna, a határmegállapító bizottságok munkáját azonban az antant Nagykövetek Tanácsa által 1920. július 22-én kiadott ún. nyílt utasítások (Utasítások a határmegállapító bizottságok részére) és az 1921. július 3-án kiadott Pótutasítások szabályozták, amelyek szerint a szerződés szerinti határvonalat minél pontosabban kellett követnie a végleges határnak. A vasúthálózat hovatartozását pedig a szerződésszöveg sokkal pontosabban írta le, mint akár a kisebb falvakét. Az utasítások szövegét közli SUBA, 1996.

16 ROMSICS IGNÁC: *A trianoni békeszerződés*. Bp., 2020. (= ROMSICS, 2020). 99.

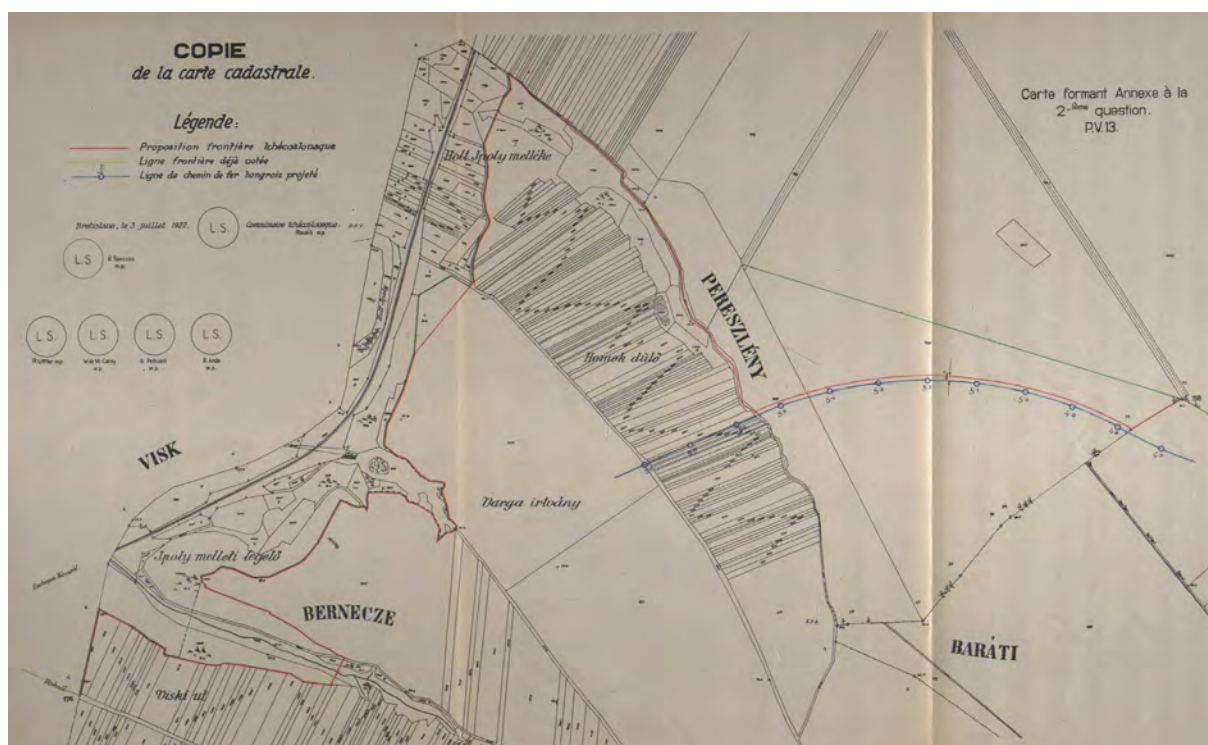
17 TIMÁR GÁBOR: *A magyar–csehszlovák határ kialakulásának történetéhez – a balassagyarmati csehkiverés és az Ipolyvasút. Trianon100 blog*, 2020. február 28. (<https://trianon100.hu/blog-cikk/a-csehszlovak-magyar-hatar-kialakulasanak-tortenetehez>, elérés: 2021. ápr. 21.)

18 A Korponát Zólyommal észak felé összekötő vasútvonal csak Trianon után, 1923–1925 között épült meg; a déli csatlakozási pont nélkül addig ez a vonal nem érintkezett volna a csehszlovák hálózattal.

19 ROMSICS, 2020. 127.

■ Ipolytság (Homok) kataszteri területének kiterjedése a Börzsöny felé (Mapire, www.mapire.eu)

■ A csehszlovák-magyar határmegállapító bizottság 13. ülésének térképmelléklete. A kék pontozott vonal a tervezett vasútvonal, a cseh határjavaslat azt pontosan követi. A végleges határ végül ettől kicsit északra került, amit a zöld vonal mutat (MNL OL, S 15-VV-4.-1.-C-4.)

Kitalált vasúti tervek és a határ végleges vonala

A magyar delegáció a határmegállapító bizottság elé került térképmellékletek tanúsága szerint beterveztett egy vasúti nyomvonalat. Ez a vasútvonal a Drégelypalánk–Ipolság (ma már nem használt, részben felszedett) vasútvonal határátmeneti pontja előtt nyugatra fordulva haladt volna az Ipoly és a Börzsöny között Szob felé: lényegében egy a Börzsönyt nyugatról megkerülő, végig magyar területen haladó vasútvonal terve volt ez. Ennek a vonalnak Tésától délre nem volt jelentősége a bizottság számára, hiszen itt a békeszerződés szerint az Ipoly volt a határ. Tésa és Hont között azonban ez a terv befolyásolta a pereszlény–homoki hídfő kiterjedését, déli határát. Az ilyen érveket és terveket a bizottság komolyan vette, hiszen a gazdasági fejlődést min-

denképp támogatta a végső soron felügyeletet gyakorló Népszövetség, és amikor egy vesztes állam így gondolkodott az új határokhoz alkalmazkodásról, az mindenképp a békerendszerrel konform és támogatandó elképzelés volt. És ha ezért csak néhány falu határát kellett kis mértékben korrigálni, az bőven bele is fért a hatáskörükbe.

Arról nincs információ, hogy ez a vasútépítési terv bármely más iratban, bármely más államigazgatási fórum előtt előkerült-e, valószínű, hogy nem.²⁰ Ha a bizottsági vita két érintett térképmellékletét megnézzük, azok hatása sem túl jelentős területileg. Bernece és Pereszlény között a tervezett vasút miatt utóbbi falu közigazgatási területéből kb. 25 hektárt Magyarországhoz juttattak. Ipolság kataszteri területvesztesége már nagyobb volt: a börzsönyi erdőség északi részén ez kb. 7,5 km²-t jelentett. A térképmellékletet tanulmányozva

20 Az alakuló magyar államigazgatásnak 1922 közepén kisebb gondja is nagyobb lehetett egy ilyen tervnél. Még a lényegesen rövidebb és a Magyarországon maradt vasúthálózat szempontjából fontosabb Kocsord–Fehérgyarmat közti vonal is (ez kötötte össze a Fehérgyarmat–Sztármárnémeti vasút hazánkban maradt részét az országos vasúthálózattal) csak 1926-ban készült el.

■ A csehszlovák–magyar határmegállapító bizottság 13. ülésének 3. térképmelléklete az 1201-es út átkötő szakaszának későbbi vonalán elképzelt vasútvonallal. Barna vonal: az eredeti csehszlovák határjavaslat (MNL OL, S 15-VV-4.-1.-C-5.)

azonban az tűnik fel, hogy a csehszlovák határjavaslat nem ment ilyen messzire: a Börzsönyi erdők szélén vagy a legszélső dombokon gondolták megvonni a határt. Ehhez képest a vasúti terv csak néhány száz méteres változtatást jelentett, a döntést a határmegállapító bizottság 1922. július 5-i, Pozsonyban megtartott 13. ülésén, 5-1 szavazati aránnyal hozták meg.²¹ A határ így a dombok alján egy kb. 100-200 méter széles sík sávot Magyarországon hagy, amely alkalmas volt – illetve lehetett volna – a vasútvonal megépítésére.

A vasút azonban soha nem készült el a határ véglegesítése után. Épült viszont más. A mai útnyilvántartás szerint 1201-es számmal ellátott útnak a parassapusztai határátelőtől a Homok–(Bernece)Baráti út közötti része pont a vasútvonal tervezett vonalán épült meg még a második világháború előtt, és erre máshol nem is nyílt volna egyszerű lehetőség. A Börzsöny nyugati oldalán így vasút ugyan nem épült, de egy fontos országút igen,

■ Az 1201-es út érintett szakaszán ma autózva ezt látjuk: balra az ipolysági vasútállomás (szlovák terület), a határ kb. az út menti árok mellett fut, az út magyar terület. Jobbra a Börzsönyi erdőség szélé, meredek domboldallal. Itt futott volna az elképzelt vasút, itt lehetett megépíteni az országutat (Google Maps)

teljesen magyar területen. Ha az ember itt végigautózik, az az érzése támad, a határt az út miatt tették oda, ahol van – most már, tanulmányozva a határbizottsági viták térképmellékleteit, tudhatjuk, hogy ez éppen fordítva volt: a határt úgy húzták meg, hogy a magyar területen egy vasút megépíthető legyen – országút lett belőle.²²

²¹ MNL OL, S 15-VV-4.-3/1. 145–146.

²² A magyar–horvát határon van egy nagyon hasonló helyzet: itt a délszláv delegátus kérte a gyékényesi híd északi oldalán a jugoszláv (horvát) hídfő kisebb kiszélesítését, hogy a Drávától északra levő góla–zsdála–répási területéhez vasútvonalat lehessen vezetni. Ez sem épült meg, de egy közút igen, amely a répási Dráva-híd mellett az említett terület részét másik megközelítési lehetősége Horvátország felől ma is.

za. Gondolatban együtt járta az afrikai vadont Henry Stanley-vel, hogy az eltűntnek hitt dr. Livingstone nyomára leljen. Bújta a térképeket, amelyeken akkor még bőségesen akadtak fehér foltok. Amikor nyolcadikos gimnazista lett, merészen levelet írt az akkor már hírneves dr. Cholnoky Jenő professzornak, előadva neki terveit ismeretlen területek földerítéséről. A bölcs professzornak megtetszett az ifjú buzgalma és válaszelevelével útjára indította. Saját visszaemlékezése szerint: „Eredetileg geográfusnak készültem. Ezzel a szándékkal kezdtem levelezést dr. Cholnoky Jenő professzor úrral, ő azonban meggyőzött arról, hogy – ha a fizikai földrajz terén számottevő eredményeket akarok elérni – a jelenségek tisztább megismeréséhez és megítéléséhez szükség van azokra az alaposabb mechanikai és fizikai ismeretekre, amelyeket a műegyetemen szerezhet csak meg az ember. Ezért határoztam el, hogy geográfiai–természettudományi tanulmányaim mellett a műegyetem általános mérnöki szakára is beiratkozom.”¹

Lászlót óriási traumaként érte a fájdalmas trianoni országcsönkítés, ami kedves szülőföldjének, Vas megyének, aminek ő minden szögletét bejárta, jelentős részét leszakította az ország testéről.² Ezt soha nem tudta elfogadni, a történelmi Nagy-Magyarország térképe egész életében ott függött lakása falán.

Egyetemi és múzeumi évek, 1922–1929

Az ifjú megfogadta Cholnoky professzor tanácsát és miután 1922 júniusában megkapta érettségi bizonyítványát, beiratkozott a Magyar királyi József Műegyetem általános mérnöki szakára. Édesapja Budapesten a jónevű „Tanítók Háza” kollégiumban helyezte el, ahol szállást és ellátást is kapott. A műegyetemi előadások hallgatása mellett átjárt a tudományegyetemre is, hogy ott a természettudományi előadásokat hallgassa. A műegyetemi tantárgyak között örömmel fedezte föl, hogy ott is tanítanak geológiát. Hamarosan föl is vette a

■ Ifj. Benda László, az érettségizett fiatalember

kapcsolatot a tárgy oktatójával – ismét saját szavait idézem: „A műegyetemen ismerkedtem meg dr. Schafarik Ferenc (geológia) professzorral. Az öreg úr kitűnő figyelme már néhány hónap múlva felém fordult, és idők folyamán mindig többet és többet foglalkozott egyénileg is velem. Így a fizikai földrajzi kérdések mellett a teleptanban, tektonikában is alapos jártasságot szereztem”.

Tanulmányai miatt ugyan Budapesten kellett tartózkodnia, de szülőföldje, Vas megye vonzásának nem tudott ellenállni. Minden szabad idejét, a nyári szünidőt is a megye bejárásának szentelte az elcsatolt területeket is bevéve, most már tanulmányaival fölvértelve, szakmai kutató szemmel. Mint egyetemi hallgató megnyerte a Vasvármegyei Múzeum akkori vezetőit, hogy bekerülhessen az intéz-

1 Bendefy László visszaemlékezései és személyes iratai a család tulajdonában vannak. Az idézett forrásokat a mai helyesírás elvek szerint teszem közzé.

2 GYÖNGYÖSY ISTVÁNNÉ: Bendefy László és a szülőföld. A 100 éve született Bendefy László élete és művei. Szerk.: SRAGNER MÁRTA. Marosvásárhely, 2004. (= Bendefy, 100), 105.

■ Az ásátásokra pénz nem volt. László kérésére csapata, a szombathelyi Rákóczi cserkészcsapat szívesen elvállalta az ásást Baltaváron, az ősz Zala folyó medrében

mény Természettudományi Osztályára tiszteletdíjas segédőrként.³ (Az „őr” beosztást ma muzeológusnak nevezik.) Munkáját olyan lelkesen és szakértelemmel végezte, hogy a következő évben, 1925-ben már múzeumi őrré nevezték ki, és reá mint egyetemistára bízta a különválasztott Ásvány-Őslénytár vezetését. Figyelme ekkor főként az őslénytani felé fordult, és nagy erővel kezdett őslénytani leletek után kutatni. Kitűnő rajzokat is készített a gyűjtött tárgyakról, ezek azért értékesek, mert a tárgyakból sok elveszett, de a rajzok bizonyítják, hogy megvoltak.⁴ Gyűjtéseit térképvázlatokkal, pontos jegyzetekkel tette hitelessé. 1926-ban már egy 81 oldalas, *A teremtség országútján* című kis könyvével népszerűsítette kedvelt témáját, az őskori életet.⁵

A múzeum vezetőségének megbízásából fölújította az előző század derekán félbema-

radt baltavári őslénytani ásátásokat.⁶ Itt a leletgyűjtés mellett geológiai rétegtani vizsgálódásokat, méréseket is végzett, hogy tisztázza a maradványokat hátrahagyó őskori folyó egykori folyásirányát, víztömegét, környezeti viszonyait. Az ásátásokba 1927-ben Francis Arthur Bather, a British Múzeum őslénytani osztályának igazgatója is bekapcsolódott.

László múzeumi alkalmazásának kezdete óta folytonosan törekedett arra, hogy munkájának, kutatásainak eredményeit megossza a nagyközönséggel. Már 1924-ben jelentek meg kisebb közleményei vidéki lapokban. Rendkívül intenzív gyűjtőmunkája eredményeként 1927 nyarán külön teremben helyezték el az ásvány- és őslénytani tárat. 1927 ősze még azt a komoly sikert is hozta, hogy Lászlónak sikerült betörnie az országos sajtóba. A *Pesti Napló* 1927. október–novemberében három cikkét is lehozta,

3 HORVÁTH ERNŐ: Dr. Bendefy László a muzeológus. *Vasi Szemle*, 38. (1984) 4:610–613.

4 CSAPLÁROS ANDREA: Bendefy László, a szombathelyi polihisztor. Bendefy László születésének 110 éves évfordulóján Vasváron elhangzott előadás (2014. szept. 26.).

5 BENDA LÁSZLÓ: *A teremtség országútján. Életképek a föld és az élet történetéből*. Szombathely, 1926.

6 VÍG KÁROLY: Ósgerinces maradványok baltavárról. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 32. (2009) 1:43.

amelyekben Vas megyei kutatásai eredményéről számolt be. Ugyancsak ekkor jelent meg a baltavári ásatások történetéről szóló könyve és annak angol kiadása is.⁷

Irodalmi tevékenysége nem akadályozta abban, hogy járja az országot, tanulmányozza a vulkáni kúpokot, a szénelőfordulásokat, a vizek futásának törvényszerűségeit, mindent, ami egy geológus érdeklődési körébe tartozhatott. Az intézmény könyvtárának fejlesztése érdekében is nagyon sokat tett. A szűkös anyagi adottságok mellett nem nyílt lehetőség drága szakkönyvek beszerzésére. Éppen ezért kollégáival, Gáyer Gyulával azon fáradoztak, hogy az osztálynak legyenek saját kiadványai, amelyek segítségével cserekapcsolatokat lehetett létesíteni hazai és külföldi intézményekkel. Nagyon sok érdeme volt abban, hogy sikerült elindítani a múzeum évkönyveinek sorozatát, ami később *Vasi Szemle* címen vált színvonalas folyóirattá.

A múzeum érdekében folytatott munka, ami főképp tehermunka volt, és az egyetemi vizsgák egyidejű teljesítése nem volt könnyű feladat. Erre az időszakra vonatkozó visszaemlékezései szerint: „Egyetemi éveim alatt családunk talán a legküzdelmesebb éveket élte át. Édesapám hosszú katonáskodása és hadifogsága után évekig beteg volt, nem tudott kellően támogatni. Két telet télikabát nélkül húztam át. Másoknak rajzolva kerestem meg a mindennapit. Ennek ellenére múzeumi munkásságomat sohasem szakítottam félbe, mert a befejezetlen munka minden láncnál erősebben köti az embert. Ezért, midőn 1926-ban Schafarzik pro-

fesszor úr mellől Oltay professzor hívására a Műegyetem geodéziai tanszékére kerültem aszisztensnek, alig pár hónapot töltöttem ott és véglegesítésemet be sem várva visszasiettem a Múzeumhoz, hogy csakis a geológiának élhessek.”

A Magyarország minden sarkára kiterjedő tereptanulmányai 1927 nyarán váratlan fordulatot hoztak életébe. Nem lehet tudni, hogy milyen megfigyelések céljából járt a Győr megyei Gönyű községben és hogy ott mit talált, az

■ A Vasvármegyei Múzeum régiségtára, amelyet László fejlesztett föl. A bútorokat saját költségén festette meg

■ Szobatársak a Tanítók Házában: Kriza Kálmán, Kiss Jenő és ifj. Benda László

⁷ BENDA LÁSZLÓ: *A baltavári őslénytani ásatások 70 éves története, 1856–1926*. Szombathely, 1927.; BENDA LÁSZLÓ: *The history of the paleontological excavations at Baltavár in the course of seventy years, 1856–1926*. Szombathely, 1927.

■ Ifj. Benda László mérnöki oklevele

mindenesetre biztos, hogy ott találta meg későbbi feleségét, Sikor Ferenc főjegyző Magdolna leányát. Az időpontot ő maga igazolta egy későbbi, Gönyűn talált őskori köemlékről írott cikkében, amelyben az áll: „köemlék, amelyet 1927 óta ismernek Gönyű határából”. Az ismeretség egyre komolyabb lett, a szülők azonban kijelentették, hogy házasságról szó sem lehet, amíg a diploma nincs kézben.

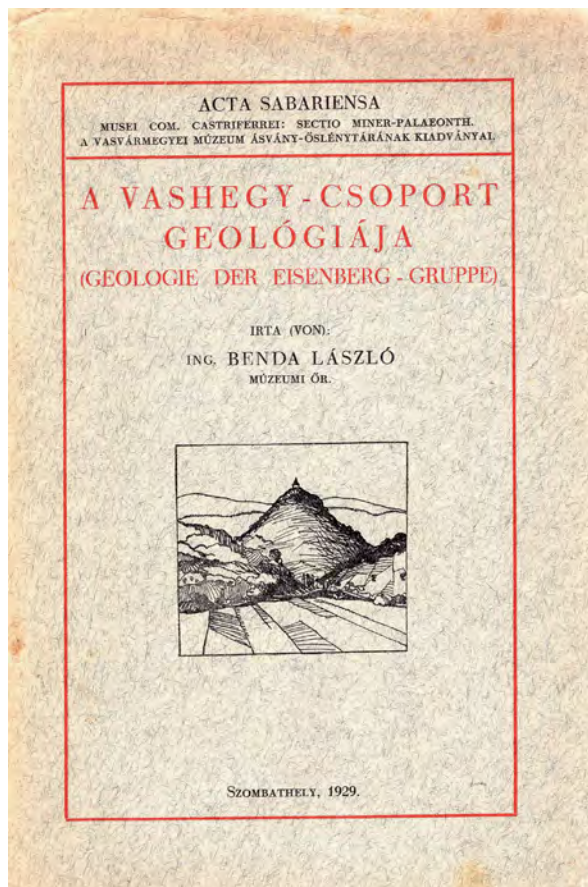
Hogy keresethez jusson, 1928 márciusától azon év őszéig a Pest megyei Dunavölgy Leccapoló és Öntöző Társulat részére végzett agrogeológiai fölvételeket a Duna-Tisza közén. Bár ezek és a baltavári munkálatok főként a szünidőben vették igénybe, olyan intenzitással vetette bele magát a múzeumban megszerzett állásába, illetőleg az azzal kapcsolatos kutatásokba és tanulmányokba, hogy emiatt néhány tantárgyból csak több hónapos késéssel tudott levezsgázni, a következő szigorlatot pedig csak 1927 októberében tette le.

A Műegyetemen 1927. október 17-én letett szigorlat volt az utolsó előtti; ez azt jelentette,

hogy a tanév végén következett az utolsó vizsga, és átvehette a diplomáját. Ezzel megszerezte szülei beleegyezését a házassághoz. Az 1928. június 22-i sikeres végszigorlat alapján a Műegyetemen ifj. Benda László átvehette mérnöki oklevelét.

1928. május 14-én Benda László geológus mérnök és Sikor Magdolna tanítónő a gönyői római katolikus plébániatemplomban házasságot kötött. Még azon ősszel, szeptember 7-én László első útja a Magyar Kir. Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára vezetett, ahol kilenc választott tantárgyra beiratkozott – bár a kari iktatókönyv szerint csak az 1928/29. tanév első félévében volt kari polgár.

Az ifjú pár éppen csak berendezkedett Budapesten, Lászlót 1928 decemberében ismét Vas megyében találjuk. Öt éven át folytatott felvételeit fejezte be a Vas-hegy csoportban és ezek alapján készítette el *A Vas-hegy-csoport geológiája* címmel doktori munkáját. Ahogy hivatalosan az egyetemen töltött félév véget

■ Ifj. Benda László doktori disszertációja

ért, beadta doktori disszertációját.⁸ Lászlót 1929. május 4-én „tudorrá” avatták.

Eközben 1929 januárjában a Magy. Kir. Államvasutak igazgatóságán kapott állást, ahol artézi kutak létesítésével és a vízszerezés problémáival foglalkozott. Földolgozta Vas megyében és a Zala-vidéken a MÁV kezelésében lévő artézi kutak adatait és belekezdett az ország talajvízszinttérképének elkészítésébe. Indítványára a MÁV igazgatósága rendeletileg megmérte 1929 minden harmadik hónapjában az összes, kezelésében lévő ássott, fúrt és artézi kút vízszintmagasságát és hőfokát. Ezzel közel százezer mérési adathoz jutottak. Ez volt hazánkban az első országos méretű kútkataszter.

A MÁV-nál folytatott munkája nem gátolta meg Lászlót abban, hogy a Vasvármegyei Múzeumnál betöltött tiszteletdíjas őri megbízásának is szívvel-lélekkel eleget tegyen. 1929. március 2-án postára adta jelentését a tekintetes Múzeumi Bizottság részére, és abban bemutatta a tár két kiadványát: *A természettudományi osztály 1928. évi jelentését* és *A Vashegy-csoport geológiája* című kötetét. Jelentése egyúttal a jövőre vonatkozó terveit is tartalmazta. Terveiben további kiadványok is szerepeltek, elsőként *A magyar alföldek őstörténete (sajtó alatt)*, majd még 12 kötet címe következett, az utolsó a *Vasvármegye földrajza* címet viselte. A múzeum örömmel, de nagy óvatossággal és körültekintéssel fogadta a lelkes fiatal munkatárs programját, mindazonáltal bizonyos kikötésekkel már március 11-i levelében megadta hozzájárulását.

Az ifjú múzeumi őrt rövidesen családi teendők vonták el munkájától, ugyanis 1929. április 6-án megszületett fia, jelen sorok írója. Az a körülmény, hogy férjből apává lépett elő, elgondolkodtatta Lászlót, hogy meddig tudja még teljesíteni azt a többszörös munkát, amit eddig folytatott. Biztosra vehető az is, hogy a MÁV-nál betöltött állás nem elégítette ki ambícióit, és ezért elkezdett más irányban is tájékozódni.

■ Négy generáció a Benda családban: id. Benda László, ifj. Benda László, Benda István és Barabás István

8 ELTE Egyetemi Levéltár, 8/14. Bölcsészdoktori szigorlatok, 1925/26–1937/38. Az 1928/29. tanév 29. tétele alatt szerepel Benda László doktorija. A bejegyzés szerint a szigorlatot 1929. május 2-án tette le, *A Vashegy-csoport geológiája* című értekezését Mauritz Béla és Papp Károly nyilvános rendes tanárok fogadták el. Főtárgya a földtan (Papp Károly előtt), melléktárgyai az őslénytan (Papp Károly előtt) és a földrajz (Cholnoky Jenő előtt) voltak, mindegyikre külön-külön és összességében is *summa cum laude* minősítést kapott.

Az állami földmérés évei, 1929–1946

László nemsokára mérnöki diplomájának látta hasznát, dr. Tátray István főmérnök hívta meg a M. Kir. Háromszögélő Hivatalba.⁹ „1929. április havában a M. Kir. Állami Földméréshez neveztettem ki, ahol kezdetben a szegedi 10. sz. Földmérési felügyelőségénél teljesítettem szolgálatot – írja egy későbbi életrajzában – a soron lévő munkák természete szerint geológusi, illetve mérnöki minőségben.” László májusban leköltöztette a családot Szegedre, ő maga pedig Arad megyében, Eleken részletes földméréssel kezdte meg mérnöki munkáját. Amint az 1940-ben készült *Munkaterepeim* című ki-mutatásából látszik, a következő évtizedben bejárta az egész országot. Mindezek mellett egyelőre nem vált meg múzeumi őri megbízatásától sem.

1929-ben végre megjelent a beharangozott, *A Magyar Alföld őstörténete* című munkája, az előfizetők megkaphatták a várva várt könyvet, a múzeum viszont felháborodott, amiért a mű az intézmény feljécével jelent meg, amibe ők nem egyeztek bele. László szerint ez sajnálatos tévedésből történt, és hosszas vita után a még el nem kelt példányokon átragasztatta a feljé- cet. Ebből és még néhány, a múzeumnál végzett „távmunkából” óhatatlanul adódott össze- zördülés után belátta, hogy ilyen formán a munkát nem folytathatja tovább, ezért október 8-án Eleken megírta a felmondólevelét.

Az igazgatóságot láthatólag meglepte az eddig szívvel-lélekkel a múzeumért dolgozó fiatalember hirtelen döntése, de lemondását elfogadta és ezt személyes hangú levélben tudatta: „Te úgyszólván a semmiből teremtetted meg ezt az osztályt [Ásvány-Őslénytár] a múzeumnak gazdasági tekintetben legsúlyosabb idejében, naggyá fejlesztetted, ásatásaiddal és

szakirodalmi tevékenységeddel múzeumunkra irányítottad nemcsak a hazai, de a legnevesebb külföldi tudósok figyelmét. Ezeket az érdemeket sohasem felejtheti el a múzeum.”¹⁰

Lászlót, miközben a részletes földmérésen dolgozott, geológiai megfigyeléseket gyűjtött, gondolatai elvezették messze az ország határain túlra is. Felkérésnek eleget téve szabad idejében az Umberto Nobile tábornok vezette, szerencsétlen végű „Itália” északi sarki lég- hajós expedíció történetét rendezte sajtó alá. A könyv 1930-ban jelent meg.¹¹ A következő évben a Békés megyei Orosházán folytatta a földméréseket és közben még két sarkkörü té- májú könyvet írt meg.¹²

1931. május 1-jén Lászlót fölhelyezték Buda- pestre a Háromszögélő Hivatalba, tehát ismét költözött a család.¹³ Ebben az évben a három- szögelési hálózatban IV. rendű észlelés és kitű- zés volt az ő feladata Zala megyében Karmacs, Vindornyalak, Vindornyafok, Vindornyasző- lős, Vállus, Zalaszántó, Alsózsíd, Felsőzsíd te- rületén. Itt ismerkedett meg a vindornyalaki Pintér Ferencsel, akit az első figuránsok, beta- nított földmérő munkások közül választott ki jó érzékkel első emberének. Pintér Feri ezen- túl mindenfelé hűségesen követte a mérnök urat, szállást szerzett, embereket toborzott és eligazgatta a brigádot. Jó barátság alakult ki közöttük, ami egész élethosszan kitartott.

Doktori dolgozatának tárgya, a Vas-hegy örökre bevésődött a szívébe. Ezekben az évek- ben rábeszélte barátját, Ábrán Zoltán festő- művészt, hogy fesse meg részére ezt a kedves vasi tájat, ahogy onnét a szomszédos Wechsel- hegység csúcsára látunk. Ez a nagyszerű, nagyméretű festmény, amióta Pestre helyez- ték, mindig dolgozósobájában függött, majd az 1960-as években a Vas megyei Bozsok köz- ségnek ajándékozta. Az ottani egykori Sibrik-

9 BENDEFY ISTVÁN: Emlékezés egy múlt századi polihisztorra. *Mérnök Újság*, 11. (2004) 10:46–47.

10 VÍG KÁROLY – BALOGH LAJOS: A szombathelyi Savaria Múzeum Természettudományi Tárának története. *Savaria, A Vas Megyei Múzeumok Értésítője*, 32. (2009) 2:175–265. Az 1929. október 30-án kelt levelet Pável Ágoston, a múzeum akkori igazgatóhelyettese írta, „baráti kézszorítással”.

11 NOBILE, UMBERTO: Az „Italia” északsarki útja. Ford.: B[ENDÁ]NÉ SIKOR MAGDOLNA. S. a. r., előszó, térképek: BENDA LÁSZLÓ. Szeged, 1930.

12 Bendefy László részletes bibliográfiáját fia jelentette meg: *Bendefy, 100*.

13 BIRÓ GYULA: Emlékezés dr. Bendefy László születése 100. évfordulóján. *Geodézia és Kartográfia*, 56. (2004) 12:28–29.

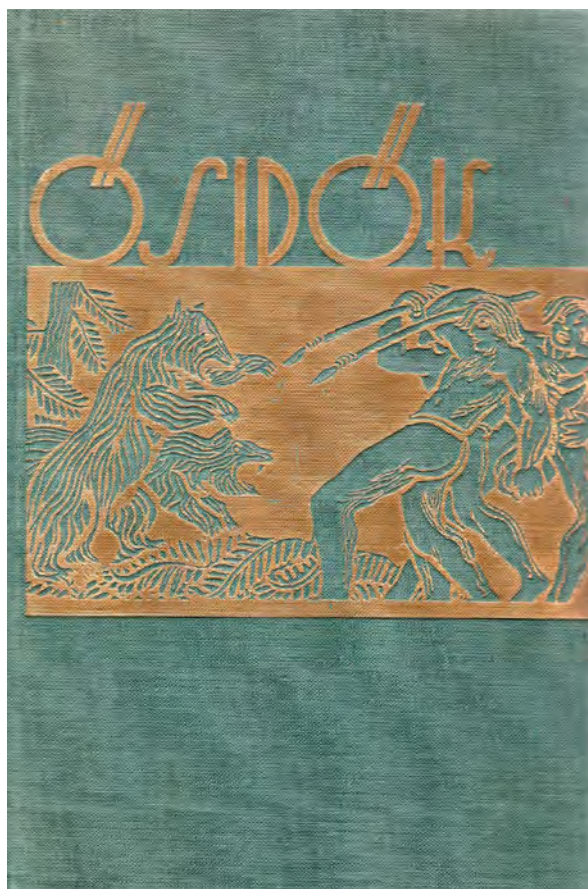
kastély, ma üdülőszálló ebédlő-termét díszíti.

A háromszögelő munkát László természetesen összekötötte a geológiával. 1931 nyarán több hónapon át morfológiai tanulmányokat folytatott a Zsidi- és Tapolcai-medencében. Ebből származó, speciális bazaltbomba- és lávagyűjteményét a sümegi Darnay Múzeumnak ajándékozta. Ebben az évben a magyar múzeumok fejlesztése érdekében végzett munkásságáért miniszteri elismerésben részesült. Szakmunkássága mellett a tudományt népszerűsítő irodalommal is foglalkozott. Ilyen jellegű cikkei és kisebb dolgozatai a *Dunántúli Tanítók Lapja* pedagógiai szaklapban, a *Földgömbben* és a *Turisták Lapjában* jelentek meg. László úgy érezte, hogy mindazt, amit a Vas vármegye területén élt ősembereknek a fémkultúra, a bányászat és kohászat területén kifejtett tevékenységéről felkutatott, ideje egy összefoglaló munkában közreadni. „Már a múzeumi munka közben régóta élt bennem a vágy, hogy papírra vessem ezeket a sorokat: hogy megelevenítsem azokat a történeteket, amelyeket a sokak számára holt és néma múzeumi tárgyak mesélnek” – írja az *Ősidők, ősemberek* című könyvének bevezetőjében.¹⁴ Ez a munka 1931–1932 telén készült és részt vett a Könyvbarátok Szövetsége által hirdetett 1932. évi országos pályázaton, ahol a bírálóbizottság a második helyre érdemesítette. Az akkori viszonyok miatt nem tudta kiadni, egyelőre a fiókba került.

Miután László távozott a múzeum kötelékéből, Szombathelyen Gáyer Gyula fogott egy újabb önálló múzeumi évkönyv kiadásához, és megjelent az *Annales Sabarienses: Folia Musealia* sorozat első – és egyetlen – kötete 1932-ben. Folytatásában Gáyert megakadályozta.

■ Dr. Benda László dolgozószobája a Vas-hegyről elénk táruló látványt ábrázoló festménnyel (Ábrán Zoltán festménye)

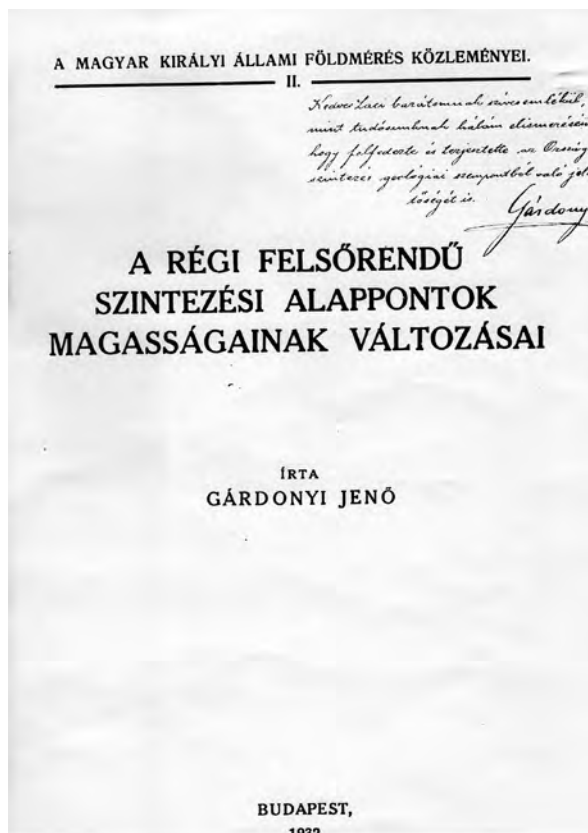
■ Az *Ősidők, ősemberek* című könyvének címlapja (Grafika: Ábrán Zoltán)

14 BENDA LÁSZLÓ: *Ősidők, ősemberek. Képek a magyarföldi ősemberek életéből*. 1. Régibb kőkor – Bronzkor – Vaskor. Illusztrálta: ÁBRÁN ZOLTÁN. Bp., 1934.

lyozta a halála. Ilyen előzmények után született meg a múzeumi periodika újabb „első” kötete *Folia Sabariensia* sorozatcímen, amely a jelzés szerint negyedévenként látott volna napvilágot. Ez az 1933. évi I/1. szám Gáyer Gyula-émlékszám, szerkesztői Benda László, Pável Ágoston és Szendy László voltak. Bár a szerzőktől Pávelhez vagy Szendyhez kérték a „szellemtudományok körébe tartozó közleményeket”, a földrajzi és természettudományiakat pedig Bendához, az első kötet szemlátomást Benda keze munkája. A *Folia Sabariensia* I/2. száma 1934-ben jelent meg, annak ekkor magyar címűül a *Vasi Szemlét* adták, és Pável vezetésével egy nagyobb szerkesztőbizottság dolgozott rajta. A bizottság tagjai közt természetesen ott volt Benda (később Bendefy) László is, bár ekkor már ötödik éve, hogy elhagyta a múzeum kötelékét. A kapcsolat a szombathelyi múzeum, a megye és Bendefy László között a későbbiekben sem szakadt meg. A vasi témák, a vasi lehetőségek élete végéig foglalkoztatták.

A geológia mellett László a geodézia területén talált érdeklődésének megfelelő témára. 1931/32 telén Gárdonyi Jenő műszaki tanácsos a régi és az újabb felsőrendű szintezések eredményeit egymással összehasonlítva bizonyos eltéréseket tapasztalt és ezeket egy térképvázlaton tüntette fel. Lászlónak azonnal feltűnt, hogy a vázlat és az ország tektonikai rendszere között bizonyos összefüggés mutatkozik. Felettese engedélyével Gárdonyinak nyomtatásban is megjelent nyers számadataiból megszerkesztette a magyarországi szintváltozások geodinamikai térképét, megfelelő magyarázatokat is adva hozzá. Ez a munka *Belsőkontinentális kéregmozgások Csonkamagyarország területén* címmel jelent meg a pécsi Erzsébet Tudományegyetem Földrajzi Intézetének kiadásában 1932-ben.¹⁵

Ez a kutatási módszer addig nem is sejtett lehetőségeket nyitott meg előtte. „Kutatásaimat tovább folytatva – írja visszaemlékezéseiben – különösen a Dunántúlnak, ahol a mélybeni alaphegységeket nem fedi olyan vastag fiatal

■ Gárdonyi Jenő ajánlása: Kedves Laci barátomnak szíves emlékül, mint tudósunknak hálám elismeréséül, hogy felfedezte és terjesztette az Országos szintezés geológiai szempontból való jelentőségét is

üledéktakaró, mint pl. az Alföldön, a szerkezeti és orogenetikai képe igen világosan bontakozott ki előttem. Vizsgálataim eredménye az volt, hogy a Dunántúl (de ugyanúgy Alföldünk is) törésvonalakkal jól körülhatárolt táblákból áll. Ezeken belül lehetnek helyi gyűrődések vagy álgűrődések, de regionális gyűrődések sem itt, sem az Alföldön nem mutathatók ki.”

Magyar etiópiai expedíció, 1933–1935

Az amerikai–magyar olajérdekeltség nyolc évi kutatásainak eredményeként dr. Vajk Raul geofizikus feltárta a Dunántúl szerkezetét.¹⁶ Ez a kép tényleges szeizmikus, mágneses, fúrásos mélykutatások eredményein nyugszik. Az ábra, az a geofizikai, tektonikai térkép, amely ezek nyomán bontakozott ki, nemcsak nagy

¹⁵ BENDEFY LÁSZLÓ: *Belsőkontinentális kéregmozgások Csonkamagyarország területén*. Pécs, 1932.

¹⁶ VAJK RAOUL: Adatok a Dunántúl tektonikájához a geofizikai mérések alapján. *Földtani Közlöny*, 73. (1943) 1–3:17–37.

vonásaiban, de apró részleteinek túlnyomó részében is kísérteties pontossággal egyezik azzal a geodinamikai-geofizikai képpel, amelyet Benda László 1932-ben, illetve részletesebben 1934-ben, tehát 8-10 évvel Vajk Raul eredményei előtt vázolt fel ugyanerről a területről.

„Az 1932-ben megjelent, a magyarországi földkéregmozgásokat ismertető első munkám szakmai körökben igen élénk vitát eredményezett – írja Benda László. – Vitaest vitaestet követett a Földrajzi és Földtani Társaságban és a Mérnökegyeletben, a hegyképződési, szárazulatképződési kérdések mindinkább előtérbe kerültek. Így jutott a Földrajzi Társaság elnöksége 1933 novemberében arra a gondolatra, hogy tisztázni próbálja [a helyszínen], van-e és mi az összefüggés az európai alpi hegrendszer és az északkelet afrikai (szerkezetileg máig [1951] is nagyjából ismeretlen) magashegyvidék között. A tervezett kutatóút vezetésére engem kértek fel.”

László most kezdett ismerkedni az expedíciószerzés bürokráciájával.

Dr. Cholnoky Jenő mint a Magyar Földrajzi Társaság elnöke nem hagyta elaludni a dolgot, 1933. november 24-én levélben kérte a pénzügyminisztert, hogy az expedíció vezetőjének, Benda úrnak biztosítson olyan beosztást, hogy amikor neki hivatalos körökkel kell délelőtti órákban tárgyalnia, azt akadálytalanul megtehesse. Decemberben érkezett a kedvező miniszteri válasz: „Értesítem a hivatalt, hogy a kérés teljesítése elől elvileg nem zárkozom ugyan el, de a gyakorlati kivitelnél mégis súlyt helyezek arra, hogy a szolgálati érdek érzékenyebben ne szenvedjen.”¹⁷

A gondolatok odáig haladtak, hogy a Ma-

KÉPES PESTI HIRLAP

LV. ÉVFOLYAM, 240. SZÁM

1933. DECEMBER 23. SZOMB.

■ A Magyar Földrajzi Társaság ülése, amelyen Dr. Bendefy László ismertette az Abesszíniába induló expedíció terveit

gyar Földrajzi Társaság fölkérte Lászlót, hogy az 1933. december 21-ére tervezett szakülés keretében ismertesse az expedícióval kapcsolatos terveket. Az ülést óriási érdeklődés mellett tartották meg, jó háromezren jöttek össze, sokan be sem fértek az előadóterembe.¹⁸ Cholnoky professzor vezette be az előadást, többször is hangsúlyozva, hogy a társaság mennyire megbízik az expedíció vezetőjében. László előadásában a falra főszegezett térképekkel mutatta be az expedíció tervezett útvonalát és a tervet, hogy mi mindent szándékoznak a helyszínen megvizsgálni. Előadását nagy taps fogadta. Tolongtak az amatőr jelentkezők részben részvételi szándékkal, részben többé-kevésbé használható adományötletekkel.

A vállalkozás hivatalos neve Magyar Etiópiai Expedíció lett (Hungarian Aetioopia Expedition). Megalakították az expedíció Országos Bizottságát, amelynek országos elnöki tisztére dr. Lukács György nyugalmazott minisztert, ügyvezető elnöknek pedig vitéz Csécsi Nagy Imre nyugalmazott m. kir. altábornagyot kérték föl. Ő királyi fensége, József

17 Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltára, K 269. II-A-21-a-1935-62339. Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok, II. Tárgyi alapon átrendezett iratok, A) Pénzügyi közgazgatás, 21. Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek, a) A kataszteri ügyosztály iktatott iratai, 1935-62339. A magyar afrikai expedíció. Ezúton köszönöm Reisz T. Csabának, hogy felhívta a figyelmemet arra az iratanyagra, amelyet eddig a kutatás teljesen figyelmen kívül hagyott. Jelen tanulmányban a 77 oldalnyi iratanyagot főbb adataiban idézem csak.

18 Képes Pesti Hírlap, 55. (1933) 240:1. (dec. 23.).

főherceg tábornagy vállalta az expedíció fővédnökségét. A bizottságnak 11 választmányi tagja és 20 társelnöke volt, egyetemi tanárok, főispánok, polgármesterek stb.

Ez időben a Benda család a korszellemet követve elhatározta, hogy nevét „Bendefy”-re magyarosítja. A névváltoztatási kérelmet a belügyminiszter 1934. január 16-án 5312/1934. számon jóváhagyta. A Bendefy név használatának engedélye id. Benda Lászlóra és életben lévő leszármazottaira terjedt ki. Ez volt az oka, hogy László munkái egy átmeneti ideig „Dr. Bendefy-Benda László” néven jelentek meg. Amint a névváltoztatás közismertté vált, a sajtóban a következő tálalásban jelent meg: *„A Magyar Földrajzi Társaság előkészítés alatt álló tudományos afrikai expedíciója a magyar tudományos világot képviseli odakünn. Természetesen elsőrendű érdekünk, hogy abban tösgyökeres magyar nevű résztvevők szerepeljenek. Ezt az elvet tartotta szem előtt dr. Benda László, a tudományos expedíció vezetője is, amikor egész családjával együtt, belügyminiszteri engedéllyel, a Bendefy családnevet vette fel”*.¹⁹

Időközben megmutatkozott már az a rokonszenv, amellyel a magyar társadalom, valamint az olasz kormány (a későbbiekben világossá váló okokból) az expedíció tervét fogadta, és megvolt a komoly remény arra, hogy egy kis létszámú társaságot a szükséges felszereléssel és anyagiakkal el lehet látni az útra. A sikeres bemutatkozás után elkezdődött az expedíció részletes szervezése. Az expedíció kivitelezését teherhordó állatokkal tervezték, úgy számoltak, hogy így az expedíció kb. 40 000 pengőbe kerül. Anyagi forrásként társadalmi adakozásra és az olasz kormány anyagi támogatására számítottak, valamint a budapesti Rádió Stúdióval, újságokkal, filmvállalatokkal kívántak szerződést kötni Afrikából sugárzott adások megvalósítására.

Ahogy a tárgyalások előrehaladtak, itt is, ott is nehézségek merültek föl. A filmvállalat sajnos éppen óriási veszteségeket szenvedett,

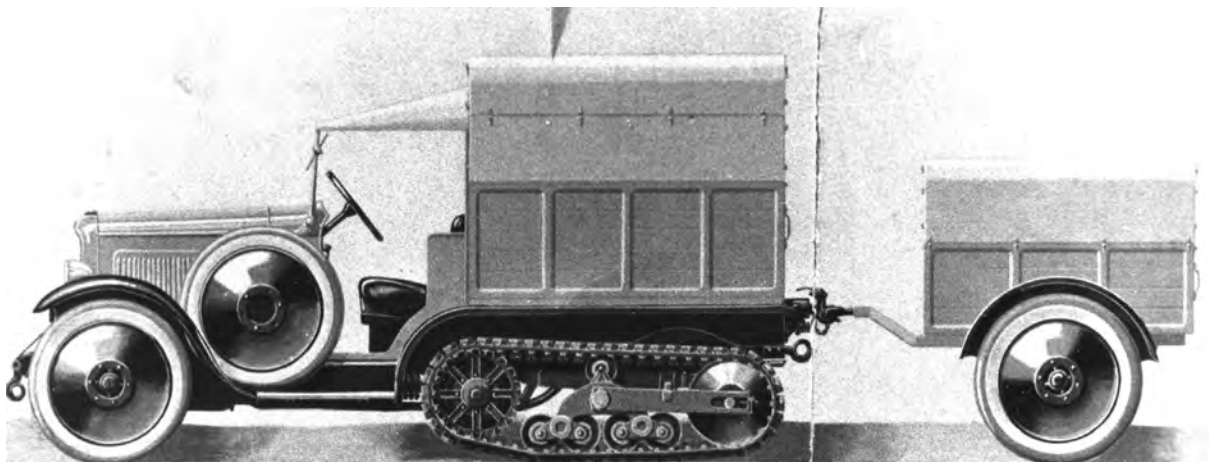
nem volt képes megfelelő ajánlatot tenni, csak utólagos fizetésről volt hajlandó tárgyalni. A Stúdióval és a Magyar Távirati Irodával (MTI) abban állapodtak meg, hogy a két intézmény az expedíciónak 5000 pengő támogatást ad akkor, amikor az már végleg föl lesz szerelve és indulásra kész. Az expedíció viszont épít egy rövidhullámú rádióadóállomást, de az azzal közvetített híreket csak a Stúdió és az MTI hozza forgalomba. Amint az újságok értesültek arról, hogy az MTI közvetlenül kap tudósításokat, amihez így ingyen hozzájuthatnak, már nem voltak érdekeltek szerződést kötni a híradásokra. Az olasz kormány válasza késett.

Midőn 5-6 hét múlva tisztán látszott, milyen anyagi nehézségeket kell legyőzni, a Magyar Földrajzi Társaság, félve az anyagi felelősség gondolatától, arra kérte az elnökséget, tekintsen el a társaság nevének használatától, mint-hogy anyagilag az expedíciót úgysem tudná támogatni, erkölcsileg pedig enélkül is támogatja. Emellett 1934. február 9-én dr. Entz Géza a Magyar Nemzeti Múzeum részéről levélben tájékoztatta a belügyminisztert arról, hogy az intézmény csak erkölcsileg tudja támogatni az expedíciót, anyagilag erre a célra a múzeumnak egy fillér sem áll rendelkezésre.²⁰ Ezért a *Pesti Hírlap* 1934. február 13-i számában az expedíció a következő híradást tette közzé: *„A Magyar Földrajzi Társaság és dr. Bendefy Benda László, a Magyar Földrajzi Társaság tervezett etiópiai expedíciójának vezetője közli, hogy az eredetileg tervbe vett expedíció halasztást szenved és a Magyar Földrajzi Társaság az expedíció szervezésétől egyelőre visszavonul. Azonban feltétlenül kívánatosnak látszik, hogy néhány szakember menjen ki Etiópiába és ott előtanulmányokat végezzen. Minthogy tehát nem a Magyar Földrajzi Társaság eredeti expedíciójáról van szó, a további előkészítés feladata teljesen az expedíció vezetőjére hárul. Ebben a munkájában a Magyar Földrajzi Társaság az expedíciót erkölcsi támogatásában részesíti.”*²¹

19 Megmagyarosítja nevét az afrikai expedíció vezetője. *Pesti Napló*, 85. (1934) 23:12. (jan. 30.).

20 KRIZSÁN LÁSZLÓ: Bendefy László tervezett Afrika-expedíciójának iratai. *Vasi Szemle*, 51. (1997) 3:334–344.

21 Az etiópiai expedíció. *Pesti Hírlap*, 56. (1934) 34:12. (febr. 13.).

■ Az útra kiválasztott heryótálpas Citroën gépkocsi

Az olasz kormány a hozzá intézett kérésre 1934. március 15-én válaszolt: ők nem szólnak bele, hogy az expedíció hol, hogyan, mit csinál Abessziniában, sőt az Eritreán való átvonuláskor számos támogatásban, felszerelésben részesítik, de elsőbbségi jogot kérnek minden eredménynek készpénzen való megvételére. Ezt az olasz követség ügyvivője több tanú előtt ismertette, de írásba – az ügy kényes voltára való hivatkozással – nem adta.

A társadalmi adakozásra vonatkozóan időközben megérkezett a Belügyminisztérium elutasító válasza, amit az általuk szervezett rengeteg karitatív célzatú akcióval indokoltak. Ilyen helyzetben László volt kénytelen kölcsönözni azokat az összegeket, amelyeket a szervezés munkája fölemésztett. Nemi föllélegzést jelentett Hatvány Bertalan báró 1000 pengő hozzájárulása, amivel az expedíció segítségére sietett. Vitéz Huszár Aladár, Budapest főpolgármestere is jelezte, hogy 3000 pengőt kíván az expedíciónak juttatni, de időközben megvált főpolgármesteri tisztétől, így az ígéret nem teljesült.

Csécsei elnök május 4-én bemutatta Baja Benedek festőművészt mint kedves, meghitt ismerőst, aki már járt Fezzanban (Líbia), azzal a határozott óhajával, hogy ő is vegyen részt az expedícióban és ő intézze annak politikai előkészítését. Baja azonnal azzal a javaslattal állt elő, hogy ne állatokkal, hanem gépkocsikkal oldják meg a feladatot. Javasolt egy autószerelőt is, Bokody Zoltánt, aki kalkulációt is készíthet a gépkocsis változatra. Próbálkoztak,

hogy nem lehet-e gépkocsit szerezni kölcsön vagy ajándék formájában (kormány, honvédség, Weiss Manfréd Acél- és Fémművek), de nem találtak hajlamos szponzorra. Az autószerelő jelentette, hogy megtalálta az egyetlen alkalmas kocsit, egy roncs Citroën heryótálpas autót, ára 400 pengő (beleértve 300 pengő adótartozást). Csécsei elnök megadta az engedélyt a megvételre.

■ A támogatókat csalogató Emlékkönyv

1934. május 15-én az elnökség levélben ke-reste meg a pénzügyminisztert azzal a kérés-sel, hogy „az Expedíció vezetőjének az expedi-ció tartamára, tehát az indulástól számított (1), egy évi időtartamra – szolgálati illetményeinek érintetlenül hagyásával – szabadságot engedé-lyezni kegyeskedjék”. A levelet a Bárány Eötvös Loránd Geofizikai Intézet és a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója is aláírta.

Sajnos a támogató adományok lényegesen a várt szint alatt maradtak, László azonban nem adta fel a küzdelmet. Minthogy az expedíció céljára azideig alig néhány száz pengő önkén-tes hozzájárulás folyt be, hogy az anyagi ne-hézségeken segítsen, egy, az expedíció célkitű-zéseit és a bejárando terepet ismertető füzetet rendezett sajtó alá *Magyar Tudományos Afri-kai (Szahara-Etiópiai) expedíció Emlékkönyve* címmel. Ezt és még két munkáját forgalomba hozta és a tiszta jövedelmet a cél megvalósí-tására fordította: ebből a pénzből vették meg a kocsit. Az autót egy karosszériaszerelő mű-helybe vontatták, ahol egy június 5-i szemle alkalmával a műhely főnöke azt ígérte, hogy négy héten belül rendbe hozzák a gépkocsit. 1934 júliusában a megrendelést kiegészítették azzal, hogy pótkocsit is kell építeni hozzá.

Visszatérve az expedíció előkészítéséhez, ez László számára azonnal a téma iránti ér-deklődés fölkeltésének, a reklám elindításának feladatát jelentette. Ennek érdekében rögtön megtervezett egy könyvsorozatot a geológia, az őslénytan és Afrika témáiban. Hat kötetből álló sorozatot tervezett, amellyel a közönség érdeklődését a tervezett expedíció tudomá-nyos ismeretanyaga felé igyekezett terelni. Az első kötet, az *Ősidők, ősemberek* már korábban elkészült, csak a fiókból kellett elővenni. Egy másik, geológiai tárgyú kötet anyaga is szinte készen állt, ez lett *A magyar föld és története* című könyv.²² „Ez az első munka irodalmunk-ban, amely Hazánk földjének történetét tárgyal-

ja a legősibb időktől a mai napig” – írja a szerző.

1934. augusztus elején Vajda Dezső közben-járására a Kalász Könyvkiadó Rt. hajlandónak mutatkozott, hogy Bendefy doktort egy hat-kötetes könyvsorozat megírásával és sajtó alá rendezésével bízza meg, tiszteletdíjként 6000 pengőt ajánlott fel azzal, hogy az összeg ne-gyede a közvetítőt illeti meg. László elfogadta az ajánlatot és a maradék 4500 pengőt ugyan-csak az expedíció céljaira fordította.

A következő kötetben egy hazánkfiának, Magyar Lászlónak a munkáját dolgozta át *Ti-zenöt év Délafrikában* címmel, amelyből a ma-gyar utazónak a Kongó vidékén folytatott mű-ködését, életét ismerhetjük meg.²³ Ezt követte *A magyar föld szerkezete*, amely a 20. század ele-jének geológiai és geofizikai fölfedezéseit mu-tatja be, amelyek hazánk hegyszerkezeti kuta-tásainak bázisai.²⁴ A sorozat két utolsó kötete Afrikára irányítja az olvasók figyelmét. Az *Afrika meghódítása* a fekete földrészért folytatott küzdelmet eleveníti meg kezdve a görögök, rómaiak ismereteivel, folytatva Livingstone, Stanley és követőik utazásaival, ahogy mér-földről mérföldre derítették föl az ismeretlen földrész titkait.²⁵ A *Magyar utazók Afrikában* kötetben gróf Benyovszky Móric, gróf Teleki Sámuel, Almássy László és más bátor magyar fölfedező útjainak történetét, tapasztalatait foglalta össze.²⁶

Közben a tervezett rövidhullámú rádió-adóval is problémák adódtak. Bár az előzetes tárgyalások alapján a Műegyetemi Rádió Club megkezdte az MTI-nek megfelelő készülék el-készítését, később a Magyar Rádió hajlandó-sága magyarázat nélkül elutasítóra változott. Végül az expedíció rádió nélkül indult útnak.

Októberben az olaszok kérték, hogy kap-janak részletesebb írásos tájékoztatást az ex-pedíció céljáról, résztvevőiről és hogy milyen támogatásra számítanak olasz részről. Novem-berben az expedíció terjedelmes beadványban

22 BENDEFY-BENDA LÁSZLÓ: *A magyar föld és története. Hazánk talaj- és közetviszonyai*. Bp., 1934.

23 MAGYAR LÁSZLÓ: *Tizenöt év Délafrikában*. Átdolg.: BENDEFY-BENDA LÁSZLÓ. MAGYAR LÁSZLÓ eredeti rajzaival. Bp., 1934.

24 BENDEFY-BENDA LÁSZLÓ: *A magyar föld szerkezete. Belsőkontinentális kéregmozgások a Kárpátmedencében*. 2. bőv. kiad. 1. A magyar föld és története. 2. A magyar föld szerkezete. Bp., 1934.

25 BENDEFY-BENDA LÁSZLÓ: *Afrika meghódítása*. Bp., 1934. (Illusztrálta: ZOLNAY LÓRÁND)

26 BENDEFY-BENDA LÁSZLÓ: *Magyar utazók Afrikában*. 1. Felfedezők. Bp., 1934. (Illusztrálta: ZOLNAY LÓRÁND)

válaszolt minden kérdésre. Mivel erre december közepéig nem jött válasz, László december 17-én Rómába utazott, hogy tárgyaljon a Gyarmatügyi Minisztériumban és tisztázza a kívánságokat. Ott megnyugtatták, hogy a gyarmatügyi miniszter, Emilio De Bono személyesen intézte a beadványt, mégpedig úgy, hogy az expedíció mindent megkaphat, amit kért. Eközben itthon a hazai sajtó a legképtelenebb hamis híreket, hazugságokat kezdte terjeszteni az expedícióról.

1934 decemberében, 1935 elején kezdték kiválasztani a megfelelő autóvezetőt. A jelöltek öt héten keresztül jártak ki a szerelőműhelybe, hogy ismerkedjenek a feladattal, de sajnos egyikük sem vált be. Vagy szerelni tudtak, vagy csak kezelni és vezetni a bonyolult szerkezetet, így nem lehetett alkalmazni őket. Ekkor, januárban jelentkezett Németh Sándor autóversenyző azzal, hogy Nagy Lajos szereplő kíséretével hajlandó vezetni és gondozni a komplikált szerkezetű Citroënt az expedíció során.

Mikor László megnyugodva hazaérkezett Rómából, a kocsí még mindig a műhelyben volt, és kiderült, hogy a gumi hernyótalpak nincsenek megfelelő állapotban. Végül Baja kapott pénzt 8-9 napra, hogy Bokodyval menjen ki Párizsba gumikat vásárolni. Január 18-án indultak el, de kilenc helyett csak 21 nap múlva érkeztek haza a gumikkal.

Amíg Baják távol voltak, levél érkezett Italo Balbo tábornoktól, Líbia kormányzójától, amelyben kifejtette, hogy a tervezett útvonalnak egy tekintélyes szakasza sziklás hegyekkel tarkított sivatagos vidék, gépkocsival teljesen járhatatlan, ezen a szakaszon nem tudják garantálni az expedíció biztonságát.

Míthogy a helyzet javulására nem volt kilátás, László összezsomagolt, február 12-én levélben bejelentette hivatali felettesének, hogy elindul. Társainak meghagyta, hogy mihelyt a gépkocsi elkészül, induljanak utána, ő maga a Kalász Rt. által kölcsönzött pár száz pengővel útnak indult, hogy Olaszországban személyesen szerezzen további támogatást, míg társai a Citroën kocsival megérkeznek.

László két hétig tartózkodott Rómában.

Szívós, kitartó utánjárással sikerült elérnie, hogy „*maga Mussolini őexcellenciája*” kifejezze azt az óhaját, hogy az expedíciót a minisztérium és a kormányzat segítse a megvalósuláshoz. E kedvező fordulatra március elején Tripoliba utazott. Itt sikerült elérnie, hogy Balbo kormányzó személyesen fogadja. A gyarmat első embere a legmesszebbmenő segítségéről biztosította, ha hajlandó elejteni a Gadames–Gat közötti 600 km-es útvonalat, amelyen – teljesen sivatagos és magas hegyekkel tarkított vidék lévén – lehetetlen autóval közlekedni, ugyanígy a Tibeszi-hegységben Tummon túl tervezett szakaszt, ahová egyáltalán nem ajánlatos autóval behatolni. Mikor ezt László elfogadta, a kormányzó felszólította, hogy kabinetfőnökével, Rava úrral beszélje meg a részleteket és a Citroën megérkezéig is nyugodtan dolgozzon.

Eleinte a városban és környékén végzett morfológiai és vízrajzi tanulmányokat. Összeismerkedett dr. Fried magyar orvossal és Gino Feliccioli ezredessel, valamint Annio Capra kapitánnyal. Segítségükkel autón és tévén bejárhatta a Tagiura–Homm–Leptis–Magna Gasr–Tarhuna el Azizia–Tripoli vonalat. Ez útról visszatérve a De Pasqual Nicolo ültetvényén lévő kút viszonyait vette szemügyre. Néhány nap múlva újabb utat tett Tarhua–Beni Ulid–Biren–Nesmán keresztül Mizdába, majd Zintan és Giado érintésével vissza Tri-

■ A líbiai Tripoliban a kormányzói palota előtti téren álló gazellás szökőkút

poliba. Az ezredes közbenjárására 20–21-én Gadamesbe, onnét a Tingerth-fennsík irányába repülhetett, majd vissza Tripoliba.

Balbo kormányzó március 23-án ismét fogadta és azt óhajtotta, hogy csak a város közvetlen környékén dolgozzon, amíg a Citroën meg nem érkezik. Újabb korlátozás.

„Március 26-án hívtak a kabinetirodába – mondja el László –, ahol Rava úr közölte velem, hogy a folyton súlyosbodó politikai viszonyok megakadályozzák őket abban, hogy nyújthassák a korábban felajánlott segítséget. Erről írásban is értesítettek. Erre a legközelebbi hajóval, 28-án annnyival is inkább visszatérni kényszerültem, mivel a pénzemet addigra tökéletesen feléltem. Cseretárgyaknak szánt holmimat pénzzé téve másnap elhagytam Tripolit és Nápolyon át Rómába, onnét haza utaztam. Az olasz határ közelében találkoztam a Citroën kocsival és kísérőivel, akik velem együtt tértek vissza. A hernyótalpas kocsik nem jutott el Afrikába, csak Olaszországig, mert egyrészt az Elnök úr által Párizsba küldött urak egy héttel később jöttek vissza, mint vártuk, másrészt a gyár olyan állapotban adta át a kocsit, hogy még egy hónapi munka volt azon, amellet a gépkocsi személyzetét az olasz határnál elszenvedett baleset is feltartóztatta útjuk folytatásában.”

László tehát keserű szájjal nekilátott, hogy megírja jelentését az egész expedícióról. Nagyon óvatosan kellett fogalmaznia, nehogy valamelyik fontos embernek nem tetszőt írjon le. Hat könyvet írt meg a készülődések ideje alatt, amelyeknek a saját részére jutott tiszteletdíját ugyancsak az expedíció emésztette föl. A jelentés és az anyagiakkal való elszámolás elkészült, azt a Pénzügyminisztérium elfogadta, dr. Bendefy Lászlónak a felmentvényt megadta, ő pedig visszatért hivatali munkájához.

Mivel a sajtó nem hagyta abba a vádaskodást és zaklatást, ezért az expedíció történetének zárásaként idézendő dr. Melocco János *Mi van és mi lehet Abessziniában* című könyve, hogy világosan lássuk a politikai – és gazdasági – környezetet, ami az expedíciót fogadta.²⁷

Az idézet Olaszország és Franciaország gyarmataikkal kapcsolatos vitájának egy szeletét világítja meg:

„A [gyarmati] területi kompenzációk kérdésében Olaszország korántsem ért el olyan eredményeket, mint tuniszi állampolgárai jogait illetőleg. A fontosabb terület mindenestre Líbia déli része volt. Itt Olaszország eredetileg utat akart szerezni Közép-Afrika még nagyon kevésé kihasznált vidékei felé azzal, hogy Franciaországtól az Afrique Occidentale Française néven szereplő gyarmatnak a Csád-tóig terjedő részét akarta megszerezni. Ez a követelés mindenestre kissé merész volt, mert hiszen egy ilyen területsáv elvesztése elvágtat volna egymástól Franciaország közép- és kelet-afrikai birtokait, ezért előre látható volt, hogy Franciaország ezen a téren nem fogja teljesíteni Olaszország követelését.

Éppen ezért Olaszország mindjárt a tárgyalások elején csökkentette igényeit. A francia-olasz határon vonul végig a Tibesti-hegység. A hegylánc tövében igen sok jel arra mutat, hogy a környéken petróleumot vagy legalább földgázt lehet találni. Olaszország tehát minden körülmények között meg akarta szerezni a hegységnek még francia területen fekvő, fúrások szempontjából sokkal előnyösebben alakuló részét. Ez már magában is azt jelentené, hogy Olaszország a kezében tartja Közép-Afrika forgalmát és az energiaforrásokat, így ismét Róma kezébe került volna az ókor útja, amely összekötötte a hatalmas kincsekkel rendelkező szárazföld közepét az egykori Római Birodalommal.

Ezt a petróleumgyanús területet akarta egyébként felkutatni 1935 elején dr. Benda László honfitársunk expedíciója is. Kutatásaik egyik célja éppen a petróleum lett volna, s ezért az olasz kormány, amely akkor még erősen számított a terület megszerzésére, kilátásba is helyezte a legmesszebbmenő támogatást az expedíció számára. A magyar kutató útja azonban éppen azon hiúsult meg, hogy az olasz kormány a franciákkal megkötött egyezmény után nem számíthatván többé a petróleumvidék megszer-

27 MELOCCO JÁNOS: *Mi van és mi lehet Abessziniában*. Bp., 1935.

zésére, abbahagyta az expedíció támogatását, amely így magára maradvá, anyagi eszközök híján nem tudta terveit megvalósítani.

Dr. Benda Lászlót az expedíció kudarca után több jogosulatlan támadás érte. Tartozom az igazságnak annak megállapításával, hogy ez volt az igazi oka a balsikernek, nem pedig a támadásokban felsorolt okok”.

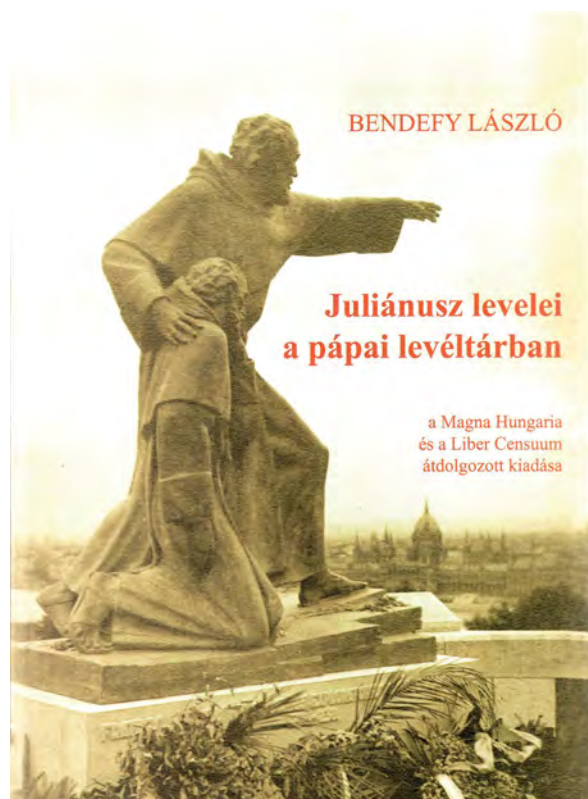
Julianus barát nyomában

Lászlót egészséges lelkiállapota hamar átirányította arra a csodálatos témára, amivel Rómában töltötte az időt, amíg várakozott az olaszok nyilatkozataira, a hírekre a gépkocsi állapotáról, az otthon hagyott családjáról, mindenre. Azok után, hogy az előző években hírt adott könyveiben néhány lelkes kutató útjairól az északi sarkvidéken, most Julianus barát ázsiai útja vonta magára a figyelmét. A Magyar Földrajzi Társaság Afrika-expedíciójának szervezése egybeesett egy hazai jubileumi időszakkal: 1935–1938 között Julianus barátnak hét évszázaddal azelőtt megtett, kétszeri utazására emlékezett az ország.

1934-ben Bendefy már maga is közelebből kezdett foglalkozni Julianus utazásával.²⁸ Mint terepen dolgozó geológus és mérnök, közvetlen tapasztalatain keresztül átérezte az ötvennapos sivatagi utazás gyötrelmeit és értékelte annak teljesítményét. Őt ekkor még elsősorban az érdekelte, milyen ismeretlen területeket járt be az Ázsiában maradt véreinket megkeresni és megtéríteni indult hős szerzetes, milyen földrajzi ismereteket lehet jelentéséből összegyűjteni.²⁹ Ilyen előzmények után, míg Rómában tartózkodott, szabadidejét a Vatikán levéltárában hasznosította Julianus utazását leíró kútfők után kutatva. Ennek során elsősorban Julianus jelentését vizsgálta, amelyet a barát útjáról visszaérkezve Rómában személyesen mondott tollba Richardus

szerzetesnek, aki azt *De facto Ungariae Magnae* címmel jegyezte le.

„Julianus barát első utazásának leírását Richardus jegyzőkönyve őrizte meg számunkra” – írja a *Levéltári Közleményekben* megjelent rövid tanulmányában László.³⁰ Miközben Julianus útvonalát próbálta rekonstruálni, nehézséget okozott, hogy egyes helynevek a különböző nyomtatott kiadásokban más és más alakban szerepeltek. Ebből arra következtetett, hogy a jelentésnek több példánya maradhatott fenn, és a különböző szövegkiadások kezébe a jegyzőkönyv más-más változata kerülhetett. Kutatásai alapján föl is lelte a jegyzőkönyv négy különböző példányát. Ezek közül a Dudik által feltalált másolat azért különösen érdekes, mert egyedül ebben beszéli el Julianus annak a négy szerzetesnek a történetét, akiket

■ Julianus és Gellért barát szobra az avatásakor, eredeti helyén, ahol a közönség mindenkor akadálytalanul megcsodálhatta

28 BENDEFY ISTVÁN: 115 éve született Bendefy László. Juliánusz szobrának megálmodója. *Élet és Tudomány*, 74. (2019) 46:1449–1452.

29 KUBASSEK JÁNOS: Bendefy László munkássága a geográfia tudománytörténete szempontjából. Bendefy László születésének 110 éves évfordulóján Vasváron elhangzott előadás (2014. szept. 26.).

30 BENDEFY LÁSZLÓ: Julianus útleírásának kézirati példányai. *Levéltári Közlemények*, 13. (1934) 1–4:298–301.

azalatt küldtek ki „Magna Hungariába”, amíg ő Rómában jelentést tett útjáról IX. Gergely pápának.

A jelentést elsőként Desericzky J. Ince, Julianus levelét pedig Dudik F. Beda találta meg. A jelentés különös körülmények folytán a „Liber Censuum” néven ismert pápai adókönyvbe került és így maradt fenn az utókorra. Az eredeti jelentést a 14. század derekán II. János francia király parancsára lemásolták, de valamilyen oknál fogva a Vatikánban maradt. Erről a másolatról, amelyet már több kutató ismert, a magyar történettudomány korábban nem vett tudomást. A kódex tanulmányozása közben Bendefy mind mélyebben megismerte a csaknem két esztendőbe, hihetetlen sok nélkülözésbe és szenvedésbe kerülő útnak a részleteit, amelyre Julianus három szerzetes társával és királyi kísérettel indult, majd ahonnét magára maradva egyedült tért vissza. Egyre erősebben megérett benne a gondolat, hogy ennek a rendkívüli embernek Magyarországon méltó emléket kellene állítani.

A véletlen úgy hozta, hogy a magyar művészek, kutatók római szállásán, a Collegium Hungaricumban lakott ugyanakkor egy tanulmányúton ott tartózkodó fiatal szobrász, Antal Károly is, aki fiatal kora ellenére már jó nevet szerzett magának Rómában. László lelkesen beszélt el a szobrásznak Julianus útjainak történetét és sikerrel oltotta belé a szoborállítás gondolatát. Expedíciós tapasztalatai alapján előre látta, hogy nagy nehézségekbe ütközne, ha a szobor költségeit társadalmi úton akarnák előteremteni. Annál nagyobb volt az öröme, amikor Antal Károly hajlandónak mutatkozott arra, hogy a szobrot minden tiszteletdíj nélkül, csupán a valóban felhasznált anyagok és a modellek díjazása ellenében mintázza meg. A legnagyobb kérdés ezzel máris megoldódott, és azonnal hozzáláttak a tervek elkészítéséhez.

Már 1935 őszén készen volt négy-ötféle terv. A különböző terveken folyt töprengések

közben Cholnoky Jenő ihletett sorai mutatták meg a követendő utat. Ekkoriban jelent meg ugyanis az ősz tudósnek Julianusról írott tartalmas dolgozata. Ezt a tanulmányt drámai erejű, művészi lélekből fakadt sorok rekesztik be: *„Milyen nagyszerűen illenék a sok díszruhás szobor közé az ő toprongyos, viharverte, napégette alakja, arcán a magyar ember nemes vonásai, szemében a fanatikus hit tüze, amint siető lépésekkel megy a kitűzött cél felé és vonszolja magával hősi halált halt, beteg társát, Gellértet, mutatva neki a célt, hogy bátorságot, kitartást öntsön belé”*.³¹ Antal Károly napok alatt megmintázta Julianus és Gellért atyák alakját, és nemsokára készen állott az az első, kisméretű szoborminta, amely alkalmasnak bizonyult arra, hogy kivitelezzék.

*„Hogy a kivitel ne ütközzék anyagi nehézségekbe, felajánlottam erre a célra »Az ismeretlen Juliánusz« c. munkám első kiadásának tiszta jövedelmét, a fennmaradó költséget pedig fedezte az Actio Catholica, a M. Kir. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest Székesfőváros és néhány lelkes magánember adománya. A szobor elkészült, 1937. június 27-én, Szent László király ünnepén fényes külsőségek között, Augusztai kir. hercegasszony, a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és Budapest Székesfőváros polgármestere képviselőjének, a Pázmány Péter Tudományegyetem rektorának, valamint számos tudományos és társadalmi egyesület kiküldöttjének jelenlétében lepleztük le Juliánusz testvérnek és hősi halált halt útitársának, Gellért atyának emlékművét.”*³²

A háromszögélő mérnök

A szegedi kirendeltség idejét is ideértve, a háromszögélő hivatalnál eltöltött években Lászlónak gyakorló geodétaként módja volt szakmája legapróbb részleteit is alaposan megismerni a mindennapi életben. Előbb az országos háromszögélési hálózat részére épített újjá

31 CHOLNOKY JENŐ: Julianus barát. *Turán*, 18. (1935) 1–4:8–15., idézi: BENDEFY ISTVÁN: Julianus szobrának megálmodója, Bendefy László. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 16. Szerk.: KUBASSEK JÁNOS. Érd, 2007. 45.

32 BENDEFY LÁSZLÓ: A legelső magyar ázsiakutató. *A Földgömb*, 8. (1937) 4:121–131.

■ Bendefy László a negyvenes éveiben (MNL OL, P 1083-II-1-22-24.)

Östörténet-kutatás és mérnöki munkálatok – Budapest ostroma, jövedéki mélykutatás

Kevés szabad idejét ez időtől kezdve a magyar östörténet kutatására fordította. 1942-ben egy, a Hóman Bálint kultuszminisztertől kapott ösztöndíjnak köszönhetően ismét kijutott Rómába az ott remélt további forrásanyag felkutatására. Ekkor huszonegy addig ismeretlen Julianus-kútfőt és egyéb, vegyes magyar vonatkozású anyagot hozott haza fényképmásolatban, köztük számos pápai levelet, amelyek a kaukázusi Jeretann (Gyeretyán) magyar fejedelem székvárosának, Madzsar város püspökeinek tevékenységére vonatkoznak. Kutatását megkönnyítette, hogy a középkori latin szövegeket folyékonyan olvasta. Tanulmányútjának legfontosabb eredményeit *A magyarság kaukázusi őshazája* – Gyeretyán országa (1942) és *Magna Hungaria és a Liber Censuum* (1943)

című munkáiban adta közre.³⁴ Az első könyvben a 14. században a Kaukázus hegység északi lankáin élő magyar népesség és fejedelmük, Jeretann életéről tudósított, a másikban azt derítette ki, hogyan került Julianus jelentése a pápai adókönyvbe.

Eközben László mérnöki munkáját végezte egészen Budapest ostromáig, amit családjuk budai otthonában, egy kétemeletes társasházban élt át. Mikor 1945 januárjában a ház többi férfi lakójával együtt a még harcoló orosz katonák „kicsi robot”-ra vitték, egy német gránáttól súlyosan megsebesült. Hosszú ideig feküdt kórházban kritikus állapotban, míg végül rendkívül legyengülten bár, de gyógyultan hazatérhetett, és ősszel munkához láthatott régi munkahelyén. Bár a hátában bentmaradt kis repeszdarab még nem nyugodott meg, ne-

■ Bendefy Lászlónak a magyar östörténettel kapcsolatos egyik legsikeresebb műve a középkorban a Kaukázus lejtőin élt magyarokról

34 BENDEFY LÁSZLÓ: *A magyarság kaukázusi őshazája. Gyeretyán országa*. Bp., 1942, BENDEFY LÁSZLÓ: *Magna Hungaria és a Liber Censuum*. Bp., 1943.

kilátott, hogy a romossá lőtt lakóházat rendbe hozathassa. Ismét a könyvkiadáshoz fordult, hogy pénzt szerezzen. A Kiss Imre Bankház segítségével megalapította az „Aquincum Könyvkiadó Vállalat”-ot, kiadta egy könyvét és Budapest térképét az 1945-ben megváltoztatott legújabb utcanevekkel.³⁵ Házunk, bár toldva-foldva, de lakhatóvá lett.

1946 őszén megbízást kapott az állami monopóliumot jelentő ásványi nyersanyagok felkutatása céljából egy új ügyosztály (Pénzügyminisztérium XIII/c. osztály) megszervezésére és vezetésére „Jövedéki Mélykutatás” névvel. Az ügyosztály két és féléves működésének eredményei közül kiemelem a sósárháti „Jodaqua” gyógyforrás feltárását és üzembe helyezését. Ez a forrás adja az egyetlen jódot tartalmazó hazai gyógyvizet. Másik jelentős eredménye volt a Felsőcsatár és Vaskeresztes községek határában az osztrák területre átnyúló talkum-előfordulások feltárása és a talkumbányászat elindítása. Egyebeket nem említve, ezenfelül elvégeztette a Kőszegi-hegység részletes földtani felvételét, fölhívta a figyelmet a Bódva-völgyi gipszelőfordulás gyakorlati használati lehetőségére, Telkibányán és környékén a régi bányászat felújítását célzó általános és bányageológiai, valamint geodéziai előmunkákat végeztetett. Eredménytelen kutatásból is tudott hasznot kovácsolni: az 1963. évi vasvári meddő olajkutató fúrás termálvizét 1975-ben feltárta, közbenjárására így lett Vasvár közönségének termálfürdője.³⁶ Eredményei elismeréseként Lászlót műszaki főtanácsossá nevezték ki és rendkívüli (Kossuth-díjjal csaknem megegyező) pénzjutalomban részesítették.

Az ügyosztályt 1948-ban beolvasztották az Iparügyi Minisztérium bányászati osztályába,

■ Kutatófúrás ellenőrzése. A kép bal szélén a nemrég gyógyult, botra támaszkodó Bende László, vele szemben Vasadi Kovács Ferenc államtitkár

Lászlót pedig megbízták az Országos Felsőrendű Szintezés vezetésével a Budapesti Geodéziai és Térképészeti Vállalat keretében.

Szintezési munkálatok

A tudományos és gyakorlati geodézia számára igazán maradandót alkotott a felsőrendű szintezés területén. Feladatul kapta a II. világháború során javarészt elpusztult, amúgy sem megfelelő pontosságú korábbi alaphálózat helyett az ország új, korszerű magassági alappont hálózatának létrehozását. Új megbízatását a háború alatt elpusztult műszerállománnyal, siralmas körülmények között vette át. 1949-ben az egész szintezési szolgálatot újjászervezte, a legkorszerűbb műszerekkel, laboratóriumi berendezésekkel és felszereléssel látta el. Feladattá a tőle megszokott precizitással, maradandó minőségben oldotta meg. Különösen nagy érdeme, hogy geológiai ismeretei alapján össze

35 BENDEFY ISTVÁN: Bende László térképtörténeti munkássága. *Térképtörténeti Közlemények*, 1. (2017) 27–37.

36 SZAKÁLY JÁNOS: Emlékezés Bende László halálának 10. évfordulóján Vasváron.

■ Bendefy László főmérnök és Guóth Emil műszaki főtanácsos ellenőrzésen a nadapi Országos Főalappontnál

tudta kapcsolni a hálózat létesítésének geodéziai és geológiai szempontjait. Ennek jellemző példája az új szintezési főalappont helyének kiválasztása. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia tagállamai közül az 1872-ben létesített hét alappont közül csak egy esett a mai Magyarország területére, a Velencei-hegységben lévő Nadap községben. A nadapi ősmasszívum az egyetlen olyan rög az országban, ahol nincsen tektonikai mozgás, vagyis elmozdulása nem várható. Az itt létesített főalappont abszolút magassága Magyarország összes szintezési hálózatának számítási kiindulópontja.³⁷ Az Egységes Országos Magassági Alaphálózatnak (EOMA) alapfelülete az a szintfelület, amely 176,23382 méterrel fekszik a nadapi alapszint alatt. Megszervezte és egy évtizeden át irányította az ország egész területén dolgozó szintező csoportok munkáját. Az irányításával létrehozott hálózatot a szakzsargon napjainkban is Bendefy-féle hálózatnak nevezi, ennek pontjait Bendefy-pontoknak hívják. A teljes hálózat 1948 és 1964 között épült ki, célul tűzve ki, hogy minden lakott településen legyen legalább egy szintezési alappont. Az általa létesített főalappontok mai hálózatunknak is a gerincét alkotják.

Egyik kezdeményezője volt a hazai hálózat

és a szomszédos országokbeli szintezési hálózatok összekapcsolásának. Az akkori Csehszlovákia felé tíz hálózati csatlakozást létesített, aminek abban állt a tudományos jelentősége, hogy lehetősége nyílt a magyarországi Nadap és a csehországi Lisov főalappontok egymáshoz viszonyított mozgásának vizsgálatára.

Szintezési munkásságához szorosan kapcsolódott a jelenlegi kéregmozgások függőleges komponensének geodéziai módszerrel történő vizsgálata az ismételt, szélső pontosságú szintezések eredményeinek összehasonlítása alapján,

azaz hogy az ismételt nagyon pontos mérések közt eltelt időben mennyit mozdult el a talaj. Ennek nagyon izgalmas példája volt, amikor mérnökei 1956 elején Dunaharaszti környékén végeztek szintezést oly módon, hogy egy irányban elindulva hurokvonalban haladtak és a kiindulási pontra kellett visszaérkezniük. Visszaérkezve a magassági adatban az előíráshoz képest jóval nagyobb értéket kaptak. László ezt nem fogadta el, újramérette az egész, több kilométeres hurkot. Az új, ismételtlen nagyon gondos mérés megint nagy eltérést mutatott az induló értékhez képest. Még egy ismétlést rendelt el, és amikor ez is ilyen eltéréssel végződött, már fegyelmi eljárást akartak indítani hanyag munkavégzés miatt, amikor 1956. január 12-én hajnalban 5,6-os erősségű földrengés következett be a területen, igazolva, hogy a mérések pontosak voltak, csak közben a talaj elmozdult alattuk! A földrengés tapasztalatait értékelve fölfigyelt a földrengést megelőző és az azt követő földkéreg-deformáció létezésére és rámutatott annak meghatározási lehetőségére és módszerére. Bebizonyította, hogy geodéziai mérésekkel követni lehet, „láthatóvá” lehet tenni a földkéreg mozgásainak folyamatát. Megállapításait az 1965. évi aulankoi (Finnország) II. Nemzetközi Kéregmozgástani

³⁷ V. NÉMETH ZSOLT: *Dr. Bendefy László geodéziai munkássága*. Bendefy László születésének 110 éves évfordulóján Vasváron elhangzott előadás (2014. szept. 26.).

■ Bendefy László részt vett a Magyar Geofizikai Egyesület X. Nemzetközi Szimpóziumán 1964-ben. A képen középen, balra Zsidarov bolgár küldött, jobbra Meskó Attila

Szimpózium, ahol fölszólalt, egyedülállónak minősítette.

Sokat foglalkozott többek között a szkopjei földrengés hazai hatásaival; e témában hivatkozom néhány évtizeddel korábban tett megállapítására: „vizsgálataim eredménye az volt, hogy mind a Dunántúl, mind az Alföld törésvonalakkal jól körülhatárolt táblákból áll”. Ez magyarázza, hogy az 1963. július 15-i Vas megyei földrengés a Kerka és a Rába menti szerkezeti övek közti területet rázta meg, de nem terjedt a Rába menti övezeten túlra.³⁸ Viszont a néhány nap múlva, július 26-án reggel 5:16-kor ettől jóval délebbre kipattant 10-es erősségű szkopjei földrengés már nálunk is érezhető volt: Szegedtől keletre dolgozó szintező mérőcsoportok 6 óra körül feltűnően erős felszíni mozgásról tettek jelentést: ez az akkor bekövetkezett fél-háromnegyed órás, 7-es erősségű utóregések hatása volt. Néhány óra múlva, 9 óra tájban Szkopjében újabb utóregés következett be, amely olyan heves volt, hogy számos, már megrongált épület akkor omlott össze. Ugyanekkor nálunk, a tarcali kőbányában, valamint a pálházai perlitbányában azonos időpontban halálos balesettel járó kőzetomlás történt. A tarcali szerencsétlenség egy, a pálházai két halálos áldozatot követelt. Az eseményeket elemezve látszik, hogy

az utóregés felszíni hullámai Belgrádnál átlépve a magyar medence területére a Tisza vonalán, a Kistelek–Erdőbénye–Tarcal–pálházai törésvonalon terjedtek tovább. László számos hasonló értékes adattal járult hozzá a kelet-balkáni térség mélyszerkezetének megértéséhez, ezek elismeréséül a Délszláv Tudományos Akadémia tagjai sorába választotta.

Figyelme szakterülete történeti megismerésére is kiterjedt, húsz éven keresztül gyűjtötte az adatokat korábbi magyarországi szintezésekről. Ezek feldolgozása négy évet vett igénybe. Komoly szakmai sikert és nem utolsósorban kandidátusi tudományos fokozatot szerzett neki a szintezés történetéről írott, nagy lélegzetű műve, a *Szintezési munkálatok Magyarországon, 1820–1920*.³⁹ Kandidátusi értekezését 1958-ban védte meg. Ezenkívül nagy elismerést vívott ki az 1959-ben Szombathelyi Benedek rudasmesterről írott munkája, amelyért akadémiai dicséretet kapott.⁴⁰ Ebben a műben fontos adalékokkal szolgált a középkori magyar földmérés történetéhez.

László az ötvenes években a Budapesti Műszaki Egyetemen hadmérnök hallgatókat oktatót „Térképészeti földtan” tantárgy keretében. Sajnos erre vonatkozó jegyzet nem maradt fenn.

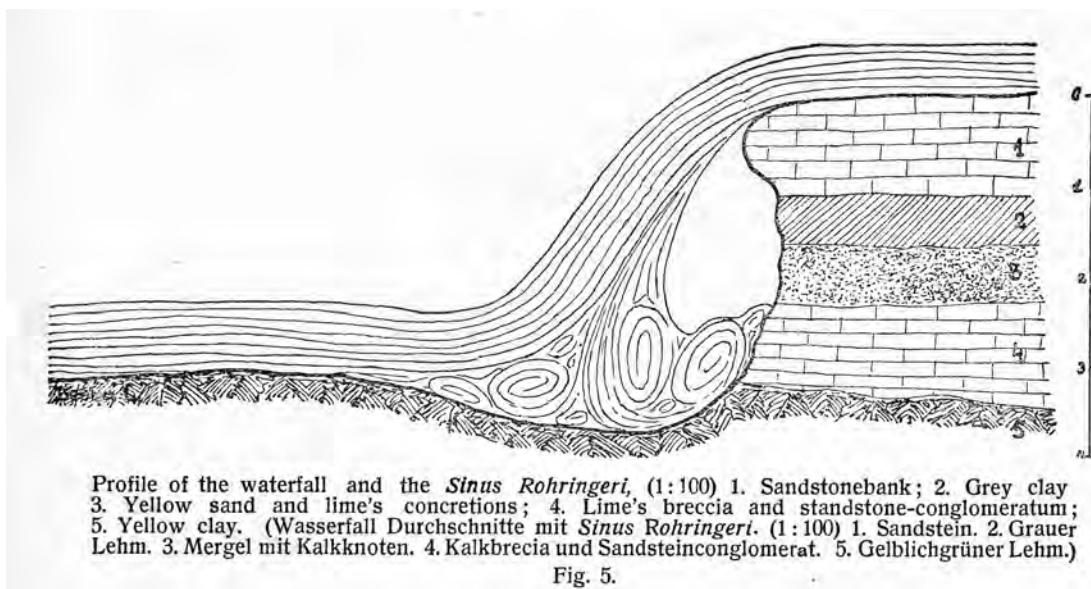
A VITUKI-ban kifejtett munkássága, 1959–1977

Bendefy László 1959-ig volt a felsőrendű szintezés vezetője. Ezt követően a Vízügyi Tudományos Kutató Intézet (VITUKI) munkatársa lett geodéziai szakértőként, majd haláláig mint annak tudományos főmunkatársa dolgozott. László a VITUKI-ban olyan szakmai közegbe került, ahol volt a tudománynak és a szakembereknek respekta, ahol Dégen Imre vízügyi főigazgató nemcsak támogatta a tudományos kutatásokat, de a szakmatörténeti bűvárkodá-

38 BENDEFY LÁSZLÓ: Bányabeli kőzetomlások és földrengések kapcsolata. *Bányászati Lapok*, 100. (1967) 1:6–17.

39 BENDEFY LÁSZLÓ: *Szintezési munkálatok Magyarországon, 1820–1920*. Bp., 1958.

40 BENDEFY LÁSZLÓ: *Szombathelyi Benedek rudasmester. Adatok a középkori magyar földmérés történetéhez*. Bp., 1959.

- Még az ifjú Benda László rekonstruálta ásatásai alapján az ős Zala folyó vízésését

soknak is komoly jelentőséget tulajdonított, ami az akkori politikai vezető rétegre nem volt igazán jellemző.⁴¹

László már 1920-ban, a baltavári ásatások során találkozott a vízfolyásoknak, az ős Zala folyónak az életet befolyásoló, meghatározó szerepével. 1928-ban már közreadta *Ősvízrajzi kutatásaim matematikai rendszere* című értekezését, amelyet 1930-ban már egy, a folyók által szállított kavicsok morfológiai tanulmánya, *Az éles kavicsok keletkezésének mechanodinamikai törvényei* követett.⁴² Ebben a tanulmányában a szélfúttá, majd a vízmozgatta homokszemek eleven erejét, munkáját vizsgálta, számította ki a szerző. Az itt levezetett képleteit használják ma is távvezetési drótok keresztmetszetének meghatározásakor, tekintettel a szél szállította homokszemek koptató munkájára.

A kéregmozgással kapcsolatos tanulmányai is László ifjú koráig nyúlnak vissza, ugyanis már 1933-ban a *Vasi Szemlében* közreadott értekezésében megjelent annak a felismerése, hogy a kéregmozgások jelentős

szerepet töltenek be a vízfolyások vízszintváltozásaiban.⁴³ Bemutatta, hogy a hidrológia és a lemeztektonika szoros kapcsolatban van egymással.

A VITUKI-ban betöltött munkakörében fő feladata a Magyarország folyóiról és tavairól készített *Vízrajzi Atlasz* sorozat egyes kötetében az illető folyó vízgyűjtője földtani fölépítésének, kéregszerkezetének, a kéregmozgások szerepének, évszázados vízszintváltozásainak tudományos ismertetése volt. A Duna négy-

- Bendefy László az 1968. évi leningrádi Nemzetközi Kéregmozgástani Szimpózium résztvevőivel beszélget

41 FEJÉR LÁSZLÓ: Bendefy László vízügyi munkássága. Bendefy László születésének 110 éves évfordulóján Vasváron elhangzott előadás (2014. szept. 26.).

42 BENDA LÁSZLÓ: *Ősvízrajzi kutatásaim matematikai rendszere*. A Vasvármegyei Múzeum Természettudományi osztályának jelentése az 1928. évről. Szombathely, 1928. 60–81., BENDA LÁSZLÓ: *Az éles kavicsok keletkezésének mechanodinamikai törvényei*. Földtani Közlöny, 60. (1930) 1–12:95–100.

43 BENDA LÁSZLÓ: A kéregmozgások hatása Csonkamagyarország vízrajzára. *Folia Sabariensia*, 1. (1933) 1:72–80.

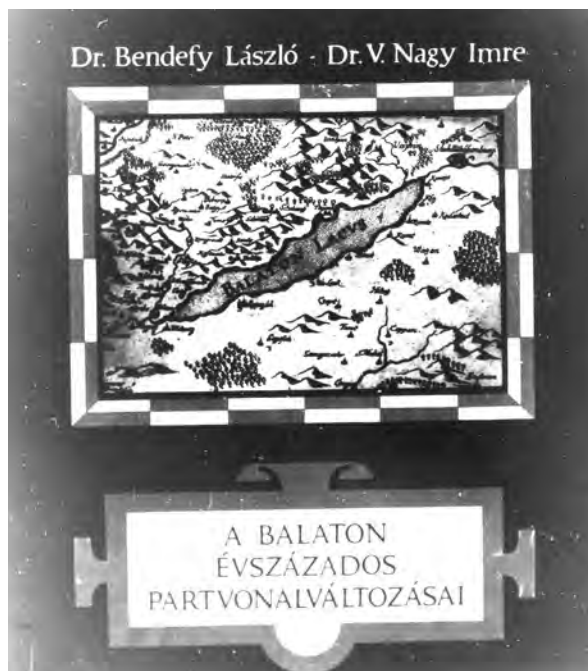
kötetes anyagában például az ő tollából jelent meg két alapvető tanulmány *A Duna medence földtani felépítése és a Kéregmozgások szerepe a Duna mederalakulásában* címmel. Ezeket a műveket tudományos mondanivalójuk mellett azért is külön ki kell emelni, mert ilyen témájú és jellegű tanulmányok a *Vízrajzi Atlasz* sorozatnak csak azokban a kötetekben jelentek meg, amelyek az ő VITUKI-ban töltött ideje alatt készültek.

A Balaton évszázados vízszintváltozásainak meghatározása című dolgozata alapján, amelyben 3000 évre visszamenően vizsgálta a tó történetét, 1972-ben elnyerte a „Földtudományok Doktora” tudományos fokozatot. Ekkorra már számos hazai, külföldi és nemzetközi tudományos testület tagja, sok esetben alapító tag, tudományos konferenciák rendszeres résztvevője és népszerű előadója volt.

Térképtörténeti kutatások

A VITUKI-ban töltött tizennyolc éve során László tudományos munkásságának másik nagy területe a magyarországi tavak évszázados vízszintváltozásainak kutatása volt. Először a két nagy magyarországi tó, a Balaton és a Velencei-tó kialakulását és fejlődéstörténetét tárta fel. Ezután került sor mindkét tó évszázados vízszintváltozásainak meghatározására. Akadémiai doktori értekezésének témája is *A Balaton évszázados vízszintváltozásainak meghatározása, különös tekintettel a hazai geodézia-történeti és kartográfiai vonatkozású forrásokra* (1970).⁴⁴ Minden érdekelte, ami a vízszintváltozásokat befolyásolhatja, különösen a periodikus jelenségek, elsősorban a magyarországi tavak periodikus vízszint-ingadozásai. Sikert is kapcsolatot találnia az állóvizek vízszintváltozása és a napfolttevékenység között.⁴⁵

„A Balaton hazánk egyik legnagyobb természeti kincse. Érdeünk tehát a tónak és környezetének minden irányú fejlesztése. A feladatok sorában a legelső közé tartozik a tó partvona-

■ Bendefy László V. Nagy Imrével közösen írt könyvében számos új ismeretet mutat be a Balatonról

lának védelme” – ezzel a megállapítással kezdődik Bendefy kitűnő Balaton-monográfiája. A Balaton vízszinttartásával kapcsolatos megállapításait „évszázadok félezer térképének valóságai” alapján fogalmazta meg. Könyvéhez való anyaggyűjtése során figyelt föl László a levéltárakban, könyvtárakban elfeledten porosodó térképek hatalmas értékére. A VITUKI-n belül Fodor Ferenc az 50-es években már megkezdte a kéziratos térképek katalogizálását, de László rájött, hogy számos térkép lappang még nemcsak hazai, hanem külföldi, valamint magánlevéltárakban is. Hazánk folyó- és állóvizei, régi mocsarak több száz éves térképeken és a hozzájuk tartozó műszaki leírásokban szerepelnek. Javaslatára 1962 októberében a VITUKI, az Országos Levéltár és az Országos Mezőgazdasági Múzeum részvételével kutatómunka indult ezeknek a feltárására, amelyben elvállalta a sorozatszerkesztés felelősségteljes munkáját. Munkatársai segítségével tizenöt év alatt 27 820 kéziratos térképet és 6200 műemléki-műszaki tervet sikerült összegyűjtenie az Országos Levéltár addig feltáratlan anyagában. Ez a mű valóságos

44 BENDEFY LÁSZLÓ – V. NAGY IMRE: *A Balaton évszázados partvonalváltozásai*. Bp., 1969.

45 BENDEFY LÁSZLÓ: Magyarországi tavak periodikus vízszintingadozásainak és a napfolttevékenységnek kapcsolata. *Geonómia és Bányászat*, 6. (1973) 1–4:45–54.

■ Buda (Ofen) Lazarus secretarius térképén (Országos Széchényi Könyvtár)

kincsesbánya a kutatóknak. A szakma lelkesen fogadta a katalógust. A sorozat egyes részei egymástól függetlenül készültek, a 3. rész 1977-ben követte a másodikat, míg az 1. rész csak 1979-ben, Bendefy László halála után jelent meg.⁴⁶

László jelentős tanulmányokban foglalkozott az első kitűnő Magyarország-térképet készítő Lázár deák személyével, akinek 1528-ban jelent meg Magyarország részletes, sok mindenben korát is megelőző térképe.⁴⁷ Évekig kutatta Lázár személyét; vizsgálta az egyetemi anyakönyveket, az egykori kortársak följegyzéseit, elemezte a különböző elképzeléseket. A térkép felirata szerint Lazarus „quondam Thomae Strigonien. Cardin. Secretariu viru”, azaz „Lázár, [Bakócz] Tamás esztergomi érsek egykori titkára” készítette a térképet. Külföldi adatok

is Lázár deák (Rómer Flóris elnevezése) magyar voltát támasztják alá. Így Wolfgang Lazius, jeles osztrák térképész 1556-ban készült „Hungariae descriptio”-jával kapcsolatban Lázárt „gentis Hunnicæ”-nek, hun nemzetiségűnek, tehát magyar-nak nevezi.⁴⁸ Számos adatot megvizsgálva Bendefy bizonyosan állítja, hogy Lázár magyar ember volt. Munkásságáért László elnyerte a Lázár deák-emlékérmet.⁴⁹

Balaton-könyve írása során bukkant rá a levéltárakban, gyűjteményekben, könyvtárakban végzett kutatásai közben a neves vízrendező mérnök, a selmeci akadémia első vezetője, Mikoviny Sámuel néhány térképére is. Látván a látszólag elfeledett anyagban rejtőzködő lapok nagy értékét,

folytatta a kutatást további példányok után, többek között a Magyar Tudományos Akadémia kéziratos térképgyűjteményében. Itt is talált feldolgozatlan Mikoviny-térképeket. További példányok után kutatva bejárta a történelmi Magyarország szinte minden levéltárát és így sikerült az addig ismeretes Mikoviny-térképek számát jelentősen megnövelnie. Mikoviny 1731-ben kapott utasítást az ország megyéinek térképezésére, elsősorban Bél Mátyás *Notitia Hungariae novae historico-geographica* című topográfiai munkájának illusztrálására. A Mikoviny műhelyéből kikerült térképek megbízhatók, ízlésesek, egyszerűségükben szépek és ökonomikusak, minden fölösleges részletet elhagynak. Műhelyének alkotásai számban meghaladják az ötszázat, ezek közül több

46 A Magyar Országos Levéltár térképeinek katalógusa. I. Helytartótanácsi térképek. 1–3. rész. Sorozatszerk.: BENDEFY LÁSZLÓ. Szerk.: LAKOS JÁNOS. Bp., 1976–1979.

47 BENDEFY LÁSZLÓ: Lázár deák személye. *Geodézia és Kartográfia*, 23. (1971) 5:338–340.

48 KLINGHAMMER ISTVÁN: Bendefy László térképészeti történeti kutatásai. *Bendefy*, 100. 73–81.

49 JOÓ ISTVÁN: Dr. Bendefy László halálának 25 éves évfordulójára. *Geodézia és Kartográfia*, 34. (2002) 8:37–41.

mint háromszáz térkép. Bendefy utolsó nagylegzetű műve, *Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny térképeire* 1976-ban, a MTA Könyvtárának kiadványaként jelent meg 24 térkép-melléklettel.⁵⁰ A kétkötetes monográfia összefoglalja mindazon ismereteket, amelyeket a történeti kutatás Mikoviny életével, pályafutásával, térképészeti módszereivel kapcsolatban feltárt.

1973-ban rendezték meg az első országos tudomány- és technikátörténeti konferenciát, amelynek keretében a geodéziai és kartográfiai történelmi kutatások áttekintésére László vállalkozott.⁵¹ A konferencia idejére Bendefy László már e tárgyban is nagy tekintélyű szakembernek számított. Ebben a témakörben példaként említem, hogy több publikációban is bemutatta a Sárospatakon élt híres Vay család több tagját és levéltárukát is. Egykori golopi levéltárukból még érdekes orvostörténeti adatokat is előásott.

Lászlónak egyre fontosabbá vált az elődök munkája, felkutatta és közreadta munkásságukat, eredményeiket, példát állítva a jelenkornak. Külön kötetet töltenének meg azok a méltatások, életútleírások, nekrológok, amelyek az ő tollából származnak. Van a portrék között történelmi személy, mint Bogdanich Imre Dániel, Huszár Mátyás vagy Vásárhelyi Pál és számos kortárs, kolléga, jó barát, mint Fettich Nándor, Irmédy-Molnár László. A bemutatottak egyszerű, lexikonszerű ismertetése helyett írásaiban az embereket állítja élénk törekvéseikkel, nehézségeikkel és sikereikkel. A Bendefy László műveiről készült mindkét bibliográfiában külön fejezet mutatja be ezeket az írásokat.⁵²

1972. január elsején nyugalomba vonult. A nyugalomba vonulás nem hozott változást munkatempójában. Napi 4-5 órai alvásnál töb-

bet továbbra sem engedélyezett magának, talán csak valamivel gyakrabban tért be a kedvenc Bambi presszóba, hogy barátaival találkozva kötetlenül beszélgesse el a szakma – bármely szakma – és a világ dolgairól. Sajnos a túlfűtött tevékenység az egészségen állt bosszút. Szívpanaszaiával egyre gyakrabban kellett az orvosokat fölkeresnie, és egészségét nem mindig sikerült valóban helyreállítani. 73 éves korában még tele volt ambícióval és tervekkel, mikor 1977. augusztus 13-án kimerültenül megállította örök munkálkodását a halál. Sírjánál az óbudai temetőben a kiterjedt család tagjain kívül is rendkívül sokan, barátok és munkatársak gyűltek össze, hogy kifejezzék részvételüket. Közöttük négy intézmény prominens képviselői, dr. Stelczer Tibor, a VITUKI igazgatója, dr. Szalay Tibor, a Magyarhoni Földtani Társaság elnökségi tagja, Somogyi Sándor egyetemi tanár, a Magyar Földrajzi Társaság tagja és dr. Regőczy Emil, a Geodéziai és Kartográfiai Egyesület főtárgyvezetője, mind a négyen meghitt, jó kollégái búcsúztatták őszinte megrendüléssel, felidézve sokoldalú tevékenységét, működésének eredményeit.⁵³

Talán vannak még néhányan, akik emlékeznek kedves egyéniségére, élénk, kifejező arcára, barátságos, vidám tekintetére. Bár többnyire vastag sétabottal járt, szinte mindig nagyon is sietős mozgásban lehetett látni, készen új vállalkozásokra, telve új tervekkel és új gondolatokkal. Tevékeny szelleme, tanítása tovább él műveiben, gondolkodásra, alkotásra, magyar nemzetének gyarapítására ösztönözve olvasóit, mert ez volt minden törekvésének elsőrendű célja.

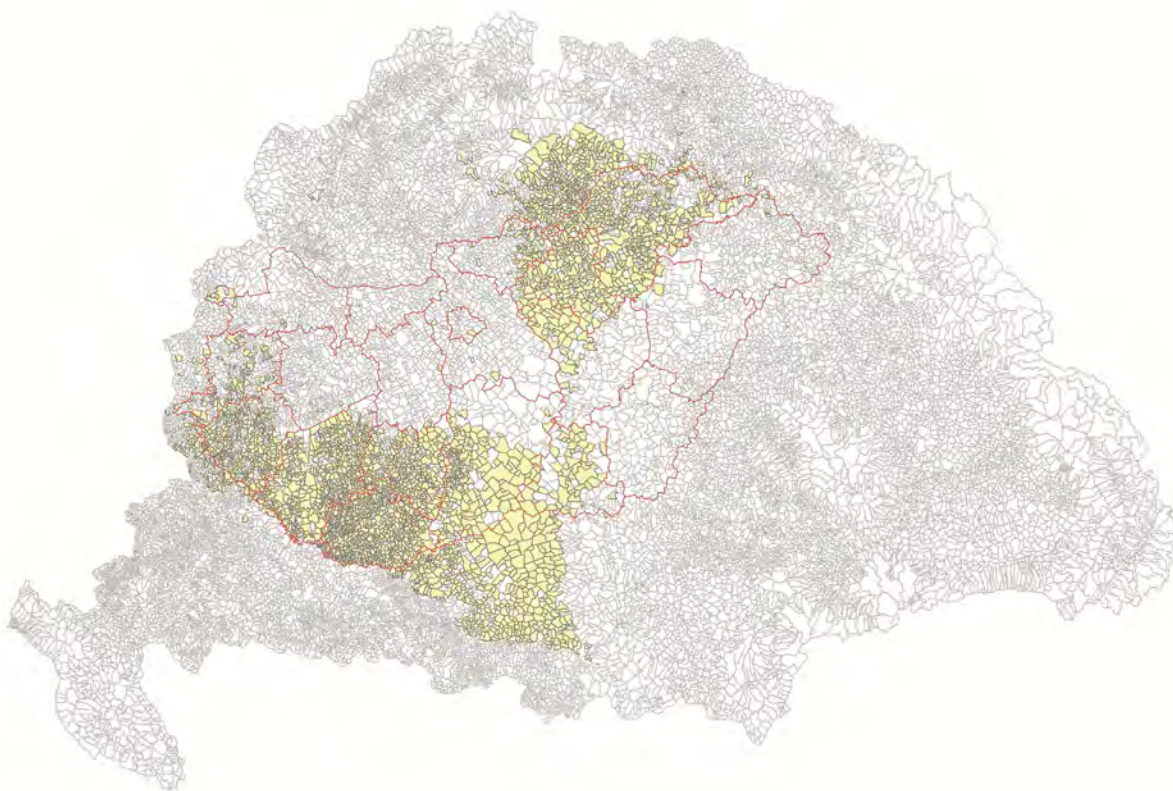
Bendefy Lászlóra emlékeztet Vasváron a szülőházának falán elhelyezett emléktábla, Vasvár és Szombathely utcát nevezett el róla, és nevét viseli Vasvárott a Dr. Bendefy László Városi Könyvtár.

50 BENDEFY LÁSZLÓ: *Mikoviny Sámuel megyei térképei, különös tekintettel az Akadémiai Könyvtár Kézirattárának Mikoviny térképeire*. 1–2. Bp., 1976.

51 GAZDA ISTVÁN: Bendefy László tudománytörténeti munkássága. *Bendefy*, 100. 92–95.

52 Bendefy László történész és természettudós. A bibliográfiát összeáll.: VÉRTESI PÉTERNÉ. Szombathely, 1983, *Bendefy*, 100.

53 A négy beszédet a családi archívum őrzi.

■ A projekt során eddig feldolgozott területek a mai magyar közigazgatásban. A térképet készítette: Demeter Gábor – Kollányi László – Németh Gábor – Péntes János. A megjelenített adatokat az OTKA K 108919, 132475 és 132609 számon támogatott pályázata során dolgozták fel. A 2014 óta tartó projekt már a magyarországi hódoltság területének mintegy 50%-a esetén biztosítja a hozzáférést az oszmán összeírások adataihoz. Az adatok elérhetők a <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/oszman> linken. A területek hódoltság kori térképének elkészítése és megyénkénti georeferálása az egyes megyék szakembereinek bevonásával megkezdődött

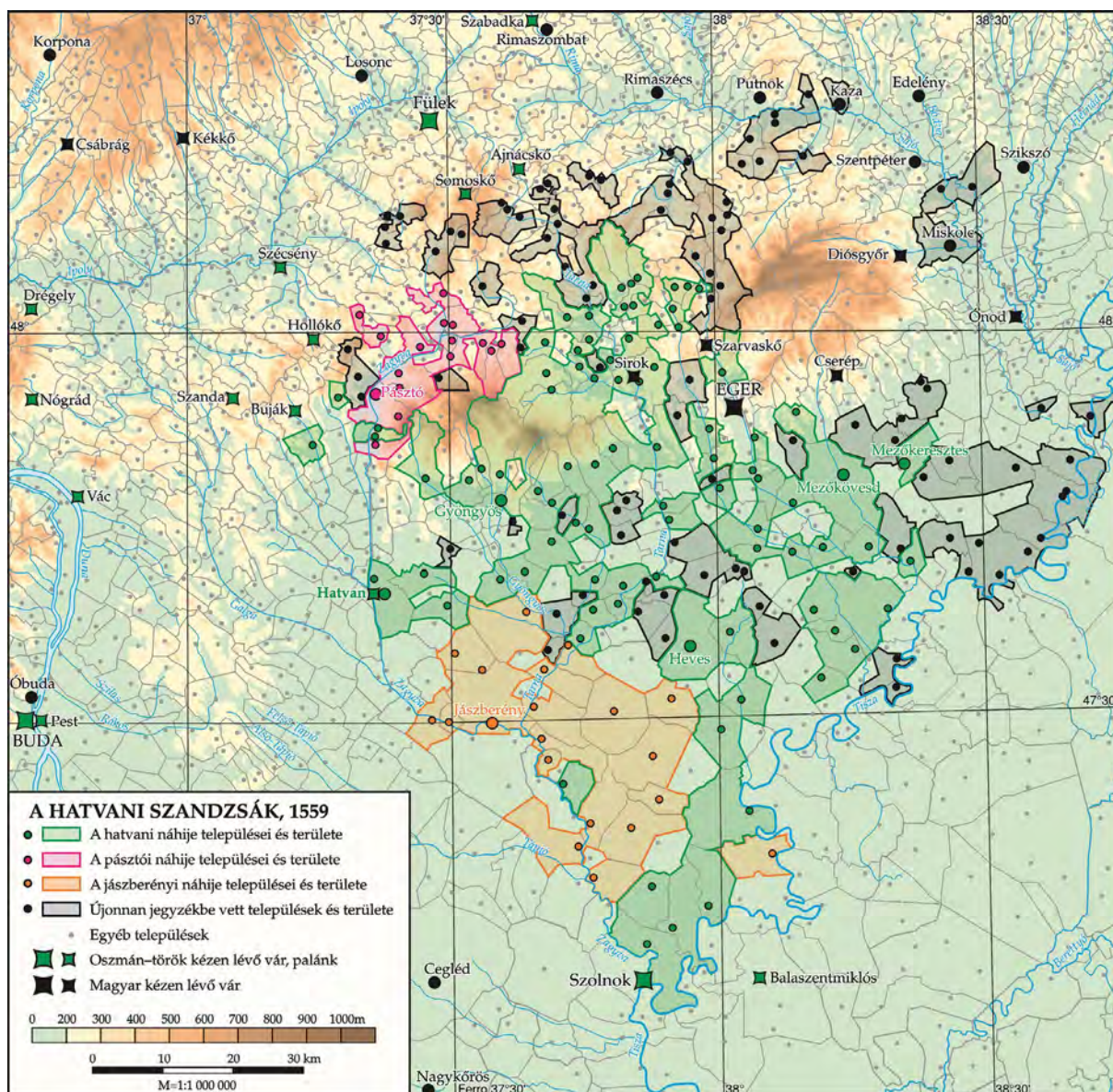
a komparatív kutatások lehetőségének mind szélesebb biztosítása érdekében szükségessé vált a Magyar Kamara által irányított, ugyancsak a 16–17. században készült magyar összeírásokat tartalmazó „Porta (dika) összeírások (E 158)” című relációs adatbázis átdolgozása és szinkronizálása.

MNL: Záros Zsolt a korrekció során a keresés, az összehasonlítás és a vizualizáció igényeinek megfelelően teljesen újragondolta és egy egységes összeírásémát létrehozva átalakította az adatbázis logikai és fizikai adatmodelljét, valamint új feltöltő és publikus felületet alakított ki. Az új adatbázissémába folyamatosan zajlik a pontosított adatok migrálása.

MNL–BTK TTI: A migrált adatok tesztelését és szükség szerinti javítását Sz. Simon Éva és Demeter Gábor folyamatosan végzi.

Az új, egységes adatbázis-szerkezet nemcsak az oszmán összeírásokkal történő, hanem

a későbbiekben majd a 18–19. századi összeírásokkal elvégzendő összehasonlító vizsgálatok lehetőségét is minden eddiginél jobban biztosítja. Mindeközben a korrekciós munkák a dikális összeírások olyan adatainak a pontos megjelenítését is lehetővé teszik az adatbázisban, amelyek eddig kimaradtak vagy elnagyoltan szerepeltek, ezzel megkönnyítve értelmezésüket. A szinkronizált adatbázisban megjelennek a települések középkortól a 17. századig elfogadott normalizált névalakjai, emellett a vizualizációt biztosító térinformatikai ID-k, és egy újonnan kialakított, a birtokosokat jelölő szinkódolás, amely majd a 16–17. századi magyar birtokviszonyok különböző időmetszetű megjelenítésének alapjául szolgálhat. A dikális összeírások adatbázisának átalakításával egy olyan, 16–17. századi település- és gazdaságtörténeti adatokat tartalmazó adatbázisrendszer jött létre, amely képes biztosítani az osz-

■ A hatvani szandzsák 1559. évi térképe (1:1 000 000). A térképet készítette: Nagy Béla – Hegyi Klára

mán–magyar közös uralom (kondominium) mélyreható kutatását, hosszabb távon pedig lehetőséget teremthet a középkortól egészen a 19. századig terjedő, összeírások alapján megjeleníthető közigazgatási és birtoklástörténeti folyamatok elemzésére.

3. Térinformatikai fejlesztés

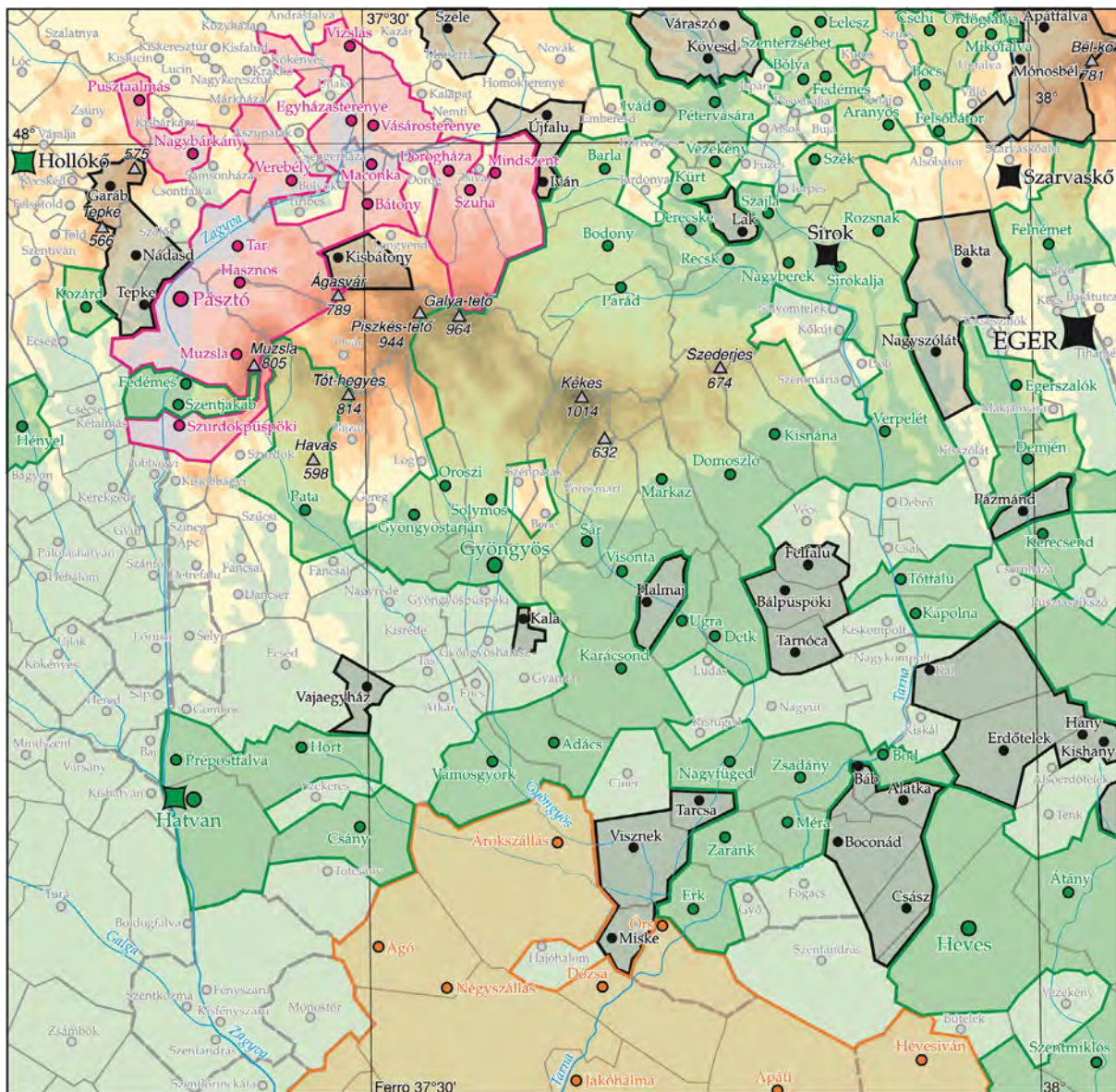
a) Az oszmán–magyar adatbázisrendszer szinkronizált működésének egyik alapfeltétele az adatbázisokban szereplő településnevek ellátása normalizált névalakokkal és térinformatikai azonosítókkal (ID).

MNL: Sz. Simon Éva a Magyar Nemzeti Le-

véltár önrészét teljesítve a dikális összeírásokban szereplő több mint 50 000 helynévi rekord esetében végezte el a településnév-azonosítók (Névtér ID) összekapcsolását a térképi azonosítókkal (Engel ID).

b) Az OTKA K 108919 számú pályázat során készített, középkor végi adatokon alapuló, településszintű alaptérkép továbbfejlesztéseként:

BTK TTI: Demeter Gábor irányításával sor került egy jó felbontású domborzati alaptérkép vetületbe húzására az alaptérkép alá, ezzel lehetővé vált nagyon finom beállítású domborzati térképek előállítása, ami az alföldi viszonyok esetében nélkülözhetetlen.

■ A Mátra hegység és környéke az oszmán közigazgatásban az 1559. évi összeírás adatai alapján (1:400 000). A térképet készítette: Nagy Béla – Hegyi Klára. Legalább 1:400 000 méretarányú térképre van ahhoz szükség, hogy minden településnevet olvasható méretben lehessen feltüntetni a kinyomtatandó papírtérképes változatban. Ilyen részletességű és megbízható tartalmú topográfiai térképek csak a 18. század végén jelennek meg. Így a mi alaptérképünk vízrajza és településhatárai a Lipszky János-féle országtérkép (1:480 000) tartalma, a települések névalakjai az Engel Pál-féle Magyarország a középkor végén című CD-anyag alapján szerepelnek. A háttérben levő színfokozatos domborzatábrázolás egy mai, 1:500 000 méretarányú térkép tartalma 100 méteres alapszintközzel (ebben a méretarányban a mai domborzat mint a térkép legállandóbb eleme elfogadható a 16–17. századra is). A problémát a különböző vetületű alaptérképek egybegyűrése 1:400 000 méretarányban, illetve a náhijék félig átlátszó színezése (1562-ben már 14 náhije van a hatvani szandzsáknak) jelenti. Olyan színezés kell, amely lehetővé teszi a náhijék egymástól való gyors megkülönböztetését és közben nem takarja ki a háttérben lévő szintén színes domborzatábrázolást. A most közölt egyik térkép egy 1:1 000 000 méretarányra kicsinyített 1559. évi szandzsáktérkép községnevek nélkül (ezek ebben a méretarányban olvashatatlanul kicsik lennének), csak vár- és mezővárosnevekkel (előző oldalon). A másik térkép (fent) pedig egy Mátra környéki kivágat az 1:400 000 méretarányú alaptérképből: érzékeltetendő a térkép adatmennyiségét

BTK TTI: Nagy Béla elkészítette a hatvani szandzsáknak a relációs adatbázisba 2014–2018 között, illetve a szegedi szandzsáknak 2020-ban betöltött adatai alapján az M=1:400 000 méretarányú, javított alaptérképét. A térké-

pek alapja Engel Pál: Magyarország a középkor végén című térképének síkraja és névrajza, Lipszky János 1800 körüli M=1:470 000 méretarányú digitális országtérképének vízrajza, síkraja és névrajza, a mai Magyarország

fontosabb domborzati, táj- és vízneveivel M=1:500 000 méretarányú térképek összeszerkesztése. Az új térképeken kísérlet történt az alsóbb közigazgatási egységek (náhijék) és a színfokozatos domborzatrajz együttes megjelenítésére.

Az új térképek jól szemléltetik az oszmán terjeszkedés földrajzi determináltságát. Ugyanakkor a 16. század végére megszaporodó közigazgatási egységek ábrázolása az eddig alkalmazott eljárással már lehetetlen, ezért a TatukGIS-ből kinyert adatok más térinformaticai szoftverben történő megjelenítési lehetőségeit is vizsgáljuk.

Kutatócsoportunk céljai közt szerepel a feldolgozott adatok összekapcsolása más projektek 1910-es és 1808-as névanyagaival. A különböző korszakokra vonatkozó projektek egységesítése lehetővé teszi a bizonytalan településrészek lokalizálását, azonosítását. Az eredmények egységes megjelenítése érdekében előkészületeket tettünk egy webszerver létrehozására.

4. Tudományos közlések

a) Megjelent publikációk:

MNL–BTK TTI: 1 angol nyelvű cikk, 1 magyar nyelvű könyv, 3 magyar nyelvű könyvfejezet, 3 magyar nyelvű cikk (Lásd MTMT)

b) Megjelenésre váró tanulmányok:

MNL:

Sz. Simon Éva

– A magyarországi oszmán terjeszkedés és hódoltatás stratégiája. (Frank Tibor: *Az oszmán birodalom tündöklése és bukása*)

BTK TTI:

Nagy Béla: térképek

– Hatvani szandzsák, 1546 (náhijék településeivel és területével, szemben álló végvárakkal)

– Hatvani szandzsák, 1559 (náhijék településeivel és területével, szemben álló végvárakkal)

– Hatvani szandzsák, 1562 (náhijék településeivel és területével, szemben álló végvárakkal)

c) Előkészületben lévő publikációk:

MNL:

Sz. Simon Éva: A Dél-Dunántúl oszmán birtoklástörténete. (Készültség: 40%)

BTK TTI:

Fóti Miklós: A zombori náhije Varjas településének beazonosítása török összeírások alapján. (Készültség: 90%)

Fóti Miklós: A szegedi szandzsák – forráskiadás (Készültség: 30%)

Hegyi Klára: A hatvani szandzsák – monográfia (Készültség: 60%)

Sudár Balázs: Regionális történetírás – Szekszárd példája (80%)

Sudár Balázs: A szekszárdi szandzsák – kismonográfia (Készültség: 30%)

d) Konferencián való részvétel:

A tervezett konferenciák a járványhelyzet miatt elmaradtak. A részvételre szánt költségvetési összeget a későbbiekben kívánjuk felhasználni.

5. Forrásfeltárás

2020-ra tervezett kutatóutak a járványhelyzet miatt elmaradtak.

MNL:

Terveztük, hogy megrendeljük a szegedi szandzsáknak a Bibliothèque Nationale de France (Párizs) gyűjteményében őrzött defterét, e célból a járvány kirobbanása után levélben fordultunk az őrző intézményhez, de a karanténok miatt az egyeztetések megszakadtak. A feldolgozást a defter egy több töredékből összeállítható, MNL-ben őrzött mikrofilmmásolata alapján készítettük el. A járványhelyzet elmúltával ellenőrzésre lesz szükség az eredeti összeírás alapján. A kutatóútra szánt költségvetési összeget ezért a későbbiekben kívánjuk felhasználni.

BTK TTI:

A Bibliotheka Narodowa (Varsó) gyűjteményében lévő defterekről a további kutatások során kiderült, hogy a második világháború idején megsemmisültek. A kutatóútra szánt költségeket egy 2019-ben Isztambulban feltárt, részben magyar vonatkozású, új forrásegyüttes átvizsgálására szeretnénk átcsoportosítani a járványhelyzet elmúltával.

(Sz. Simon Éva)

NKFIA-PÁLYÁZATOK

„Négyzetkataszter”: A magyarországi kataszteri felmérés térkép- és iratanyagának katasztere, 1850–1918 (K 132723)

Szakmai beszámoló az első évről (2019–2020)

2019. november 22-én értesültünk a pályázat nyertességéről. A december 1-jén induló támogatási szerződést december 13-án írtuk alá. Nemcsak az év vége/eleje lassította le a hivatali ügyintézkést, de az a tény is, hogy a projektben nem tervezett kulturális pótlék, illetve a garantált bérminimum 2019. december 30-i felemelése miatti kötelező bértöbbletnek a pályázat költségvetésében nem volt fedezete. A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) egyéb forrásból nem tudta ezeket pótolni, ezért a vezető és a senior kutató tervezett összegét csökkentettük (12,5%-kal). Az MNL gazdasági és informatikai területe kiemelten, a humánpolitikai területe csak a kialakult eljárásrendjében kezelte a kapcsolódó feladatokat, utóbbi esetben intézményvezetői intervencióra is szükség volt a projekt beindulása érdekében. Nehezítette az informatikai beszerzéseket és a digitalizálás beindítását az MNL számára kötelező központi közbeszerzési előírások időben hosszú volta. A projekt ügyintézésére és szakmai feladatainak a megvalósítására is jelentős negatív hatással volt a koronavírus okozta veszélyhelyzet (home office, utazási korlátozások). Minderre tekintettel a pályázat nem tudta teljes mértékig teljesíteni az első évre tervezett feladatokat, de a teljes futamidő alatt a hiányok pótolhatók, és a számos nehezítő körülmény ellenére sikeresnek ítéljük az eddig végzett munkát.

Az MNL Baranya Megyei Levéltárában (BaML) a fiatal kutató március 2-ától dolgozik (tervezett: január 1.), de a kiváló felkészültségű doktorandusz hallgató a tervezett munka időarányos részét (25%) így is teljesítette, és még publikált is a projekt kutatási témájában. Az MNL Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában (HBML) az először alkalmazni kívánt kolléga családi okokból a szerződéskötéskor visszalépett, a levéltár által kivá-

lasztott új kolléga ezért csak március 18-án lépett munkába (tervezett: január 1.). Sajnos ő is kilépett pár hónap múlva, szeptember 6-án, mert a Debreceni Egyetemen kapott kedvezőbb állásajánlatot. Itt megjegyzendő, hogy a projektben alkalmazott fiatal kutatóknak kínált illetmény nem versenyképes, így csak olyan személy vállalja a munkát, akinek egyéb szakmai érdeke – doktori tanulmányok, levéltári kutatás, távlati karrier cél – is fűződik a levéltári álláshoz. A levéltár hamar talált ilyen személyt, aki már szeptember 14-én munkába állt és a tervezett munka jelentős részét (a teljes 17%-át) elvégezte. A projekt egyes részfeladatai számára is igen hasznos, hogy mindkét doktorandusz hallgatónak vannak térinformatikai ismeretei, amelyeket a poligonterkép elkészítésénél és az adatok vizualizációjánál is hasznosíthatunk majd. A fiatal kutatók csatlakozását az OTKA-tól megkértük és megkaptuk.

A két tagintézményben (BaML, HBML) egy-egy tapasztalt kolléga segíti a helyszínen a fiatal kutatók szakmai és levéltári munkáját, ők, valamint a vezető és a senior kutató az adminisztráció elhúzódása miatt a 12 hónapra tervezett juttatásukat 10 hónapra elosztva (február–november) kapták meg, ezt az OTKA-val engedélyeztettük. Ha a következő években is fennáll ez a helyzet, hasonlóképpen fogunk eljárni.

A pandémiás veszélyhelyzet miatt a kutatócsoport tagjai közötti kommunikáció elsődleges formája az elektronikus levelezés és az online értekezlet (zoom) volt, de nyáron, a korlátozások enyhülésével egy-egy alkalommal személyesen is konzultáltunk a tagintézményi kollégákkal. A senior kutató folyamatosan segítette a fiatal kutatókat a feldolgozás technikai kérdéseiben és az irattípusok azonosításában.

Iratanyagfeltárás

A fiatal kutatók fő feladata, hogy a megyei tagintézményekben az ottani felmérési felügyelőségek eddig fel nem tárt – teljesen ismeretlen – iratanyagát darabszinten feltárják és a levéltári nyilvántartó rendszerben feldolgozzák. Az MNL BaML-ban ez a VI.181. *Pécsi Állami Földmérési Felügyelőség iratai* fond (605 doboz, 50 kötet), ebből 113 doboz és 50 kötet, összesen 1233 rekord készült el. Az MNL HBML-ban a VI.181. *A Bihar és Hajdú vármegyei Földmérési Felügyelőségek iratainak gyűjteménye* című fond (61 csomó, 1348 kötet), ebből 14 csomó és 144 kötet, összesen 238 rekord készült el. Az eltérő mennyiségek és őrzési egységek is jól mutatják az iratanyag sokszínűségét. Az elkészült rekordok elérhetők a <http://www.eleveltar.hu> oldalon.

Külföldi kutatások

A projekt első évében egy hónapos ausztriai levéltári kutatást terveztünk. 2019. december 11-én Török Enikő egynapos előkutatást végzett az Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium, Katasterabteilung, Akten anyagában, átnézte és jegyzékelte az 511–513. doboz (1864) 53 ügyiratát. Az iratokról saját fényképezőgéppel felvételeket készített (280 fájl, 859 MB).

A koronavírus okozta veszélyhelyzet miatt hiába szerveztük meg kétszer is (nyárra, majd őszre) a kutatáshoz szükséges szállást a Collegium Hungaricum-ban, tavasszal a levéltár bezárt, nyártól jelentős mértékben szűkült a kutatóhelyek száma, majd a bevezetett utazási korlátozások végképp megakadályozták a kutatás megvalósítását. A helyzet normalizálódásával a következő években 1-2 héttel hosszabb kutatás esetén a tervezett munka elvégezhető lesz.

Belföldi levéltári kutatások

A Földmérési és Távérzékelési Intézet őrizetében lévő kataszteri térképek digitális másolatainak (X 10837) állománybavétele folytatódott.

2019 decemberében 23, 2020-ban 194, összesen 217 leírási egység készült el, bekerült a tártós tárba (SDB), összesen 1100 fájl, 182,9 GB. A K 269 Pénzügyminisztérium Általános iratok állagának kataszteri vonatkozású iratait ügyiratszinten feltárjuk. Elkészült 2020-ban: az I. rész X. ügyosztály iratai (38. csomó, 1867, 78 rekord), illetve a II. rész Tárgyi alapon átrendezett iratok, A Pénzügyi közigazgatás, 21. tétel Háromszögelési és kataszteri felmérési ügyek (2 altétel, 20 ügyirat és 3 kötet). Az adatok 2021-ben a levéltári nyilvántartó rendszerbe is bekerülnek.

Poligontérkép az adatok vizualizációjához

A projekt adatbázisának vizualizációjához egy pont- és poligontérképet készítünk (shapefile), amelyet térinformatikai rendszerekben lehet felhasználni. Ennek alapjául azok az 1:144 000 léptékű kataszteri átnézeti térképek („... vármegye földadókataszteri beosztásának átnézeti vázlata”) szolgálnak, amelyeket a vizsgált korszak végén, 1910–1912-ben adott ki az Állami Nyomda a kataszteri szervezet adatai alapján. Mivel a HM-HIM Hadtörténeti Térképtárának digitalizált anyaga csak kevés megyét illetően állt rendelkezésre, a hiányzókat az OSZK Térképtárából rendeltük meg. A digitalizált állomány a projekt honlapjának Vizualizáció/Poligontérkép menüpontjából elérhető.

Az első évben e megyetérképek georeferálásával és átrajzolásával készítettük volna el az alaptérképet. A feladatra tervezett doktorandusz hallgató 2020-ban középvezetői megbízatást vállalt a teljesen átszervezett OSZK-ban, és intézményi feladatainak nagy mennyisége miatt a projektév végén a feladatot visszaadta, csak a georeferálást tudta elvégezni. Az erre tervezett összegből semmit nem fizettünk ki. A feladat a következő évben elvégezhető, ez a terv teljesítésében késedelmet nem okoz. A poligontérképhez szükséges adatokat a megyei térképekről rögzítettük (15 253 településnév).

Prozopográfiai gyűjtemény, névtér

Az előző OTKA-projekt tiszti címtáron és szolgálati törzslapokon alapuló névanyagának ki-

bővítést folytattuk. Meghatározzuk az 1850–1918 között a kataszteri szervezetben dolgozó személyeket. Adattárunkat kiegészítettük a *Hof- und Staatshandbuch des österreichischen Kaiserthumes, 1856–1859* adataival (1053 név), valamint megkezdjük a K 269 állagban őrzött, 1860–1892 közötti szolgálati beosztások feldolgozását. Jelenleg már több mint 3000 személy szerepel a nyilvántartásunkban. A személyek – később adataik is – a projekt honlapjának Protopográfia menüpontjában található. Elkészült a személyek adatainak sémája (az adatbázisokhoz).

Digitalizálás

Bizonyos mennyiségű kataszteri irat digitalizálására is lehetőség van munkatervi feladatként. Ennek keretében az *S 79 Kataszteri iratok* állagból az alábbi irattípusokat adtuk át digitalizálásra: lakóházak jegyzéke, birtokosok névjegyzéke, házsámjegyzék, helynévjegyzék, felvételi előrajz (a 2012–2013-ban megkezdett digitalizálás folytatása). 928 dokumentum kiemelése (ebből 718 reponálása is megtörtént már, Török Enikő végezte). A Repográfiai Osztály 10 945 fájl (250,3 GB) készített el.

A projektben külső vállalkozó bevonásával terveztük az MNL OL kataszteri telekkönyveinek digitalizálását (400 000 oldal a négy év alatt, a teljes állomány fele). 2020-ban elkészült a digitalizálás feladat-specifikációja a vállalkozási szerződéshez és a próbaszkennelés előkészítése, de az intézményre vonatkozó közbeszerzési szabályok miatt csak a következő évben történik meg a ter-

vezett mennyiség első felének digitalizálása. A szervezettörténeti kutatásokhoz az *MNL OL K 269 Pénzügyminisztérium Általános iratok* 21. tételében (HU-MNL-OL-K 269-II-A-21-b.) található „Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása” három kötetét (1860–1865, 1868–1874, 1884–1892) is digitalizáltuk, ez összesen 867 oldal/felvétel. Ennek hozzáférését 2021-ben oldjuk meg.

Informatikai eszközök beszerzése

A projekt résztvevői számára 2 asztali gépet és 3 laptopot, valamint 5 nagy (27”) monitort szereztünk be. A rendelkezésre álló keret – a közbeszerzésben beszerezhető gépek magas ára miatt – nem tette lehetővé, hogy a vezető kutató is kapjon egy laptopot az előző OTKA-projektje, 2013 óta használt gépe helyett, ezért számára az MNL vásárolt új laptopot.

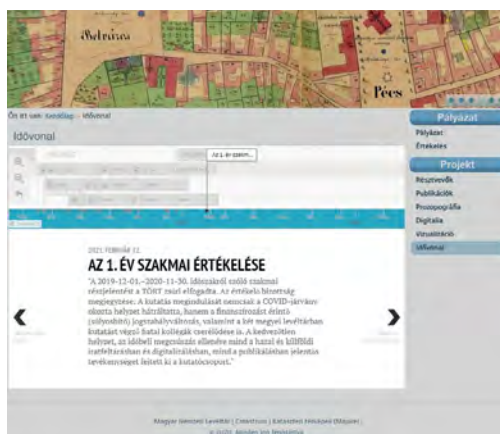
Publikációk

A pályázatban vállalt publikációs számot meghaladtuk, sőt két másik résztvevő is írt cikket. A projekt honlapjának „Publikációk” menüpontja szerzők és időrend szerint, a szabad hozzáférés (open access) megadásával tartalmazza a cikkek jegyzékét.

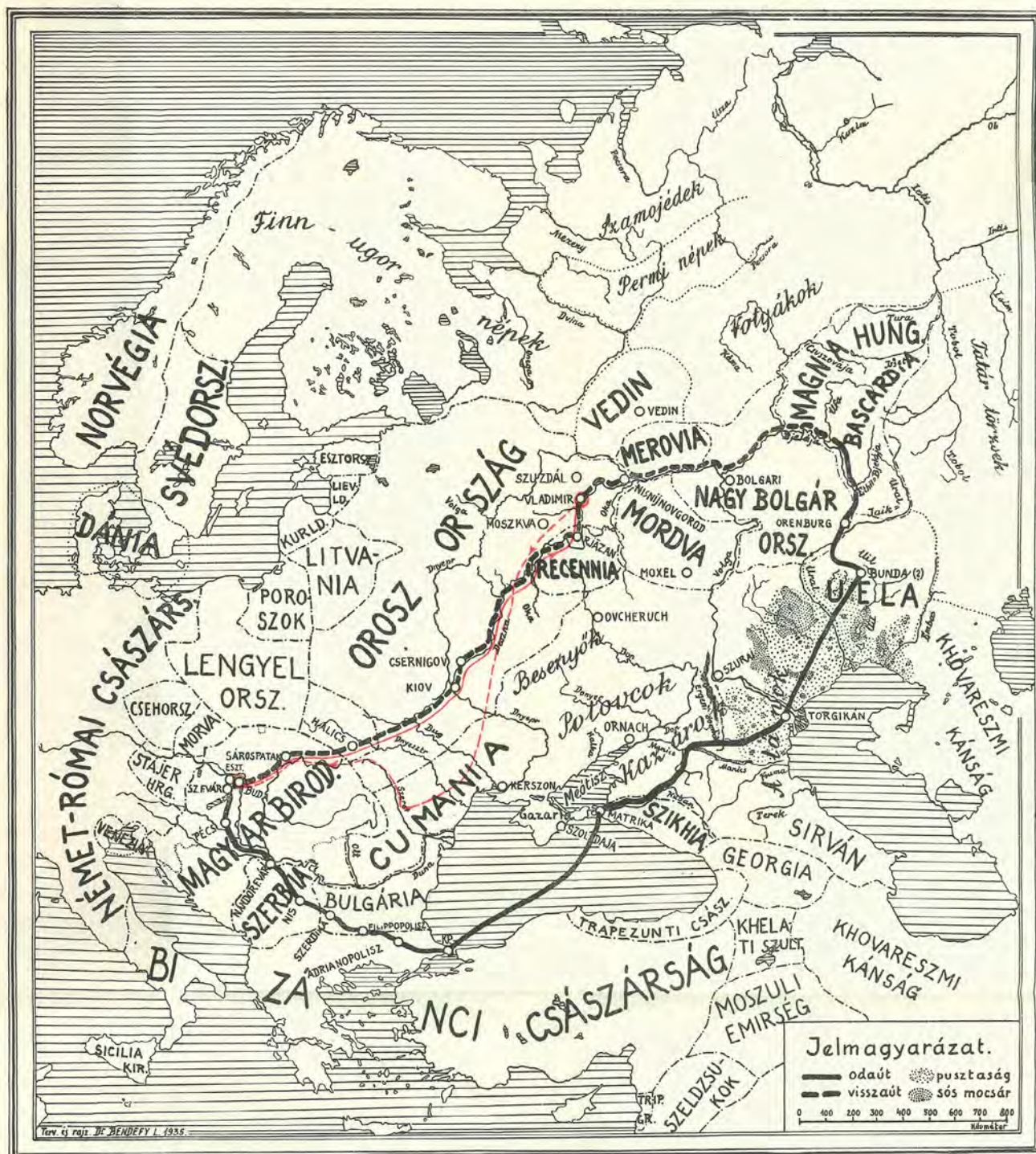
A projekt saját honlapot tart fenn, amelyen a projektesemények és az elvégzett munka érhető el (<http://www.negyzetkataszter.hu>).

A vezető és a szenior kutató a *Catastrum* című évnegyedes katasztertörténeti folyóirat fő- és felelős szerkesztője.

(Reisz T. Csaba)

■ A projekt honlapja
(www.negyzetkataszter.hu)

Dr. Bendefy L.: Az ismeretlen Juliánusz c. munkájához.

Juliánusz utazásának térképe.

Saját kutatásai nyomán tervezte és rajzolta dr. Bendefy L. A fekete vonal a hős barát első, 1235–36. évi, a vörös pedig a második, azaz 1237–38. évi küldetésének útvonalát jelenti.

■ Bendefy László: Az ismeretlen Juliánusz (Bp., 1936) című művének 2. térképmelléklete, a szerző munkája. L. ehhez Bendefy István cikkét

